

TARTALOM

Sóranos: *Gynaikologia* – fordítás és kommentár

Sóranos élete és munkái

A metodikus iskola

Sóranos művei

Az első könyv szerkezete

Szöveghagyomány

Sóranos nyelvéről

Orvosok, bábák és orvosnők

Orvosnők

A magzat joga az élethez és az abortusz

Szájon át szedhető szerek

Pesszáriumok

Külsőleg használatos szerek

Mechanikus beavatkozások

Sebészeti eljárások

Kiegészítő technikák

Mágia és babona

Sóranos receptjeiben használt alkotóelemek

A Sóranos által használt növények abortív és fogamzásgátló hatása

A vándorló anyaméh

A hisztérikus fulladás

Gyógyító eljárások

A hisztérikus fulladás társadalmi okai

A naptár-módszer eredete

Felhasznált szakirodalom

SÓRANOS: NŐGYÓGYÁSZAT

1. Hány részre és milyenekre kell felosztani a nőgyógyászat tanításait?

1. Az anyag előzetes felosztása megkönnyíti áttekintését, ezért hasznos, ha már az elején egyszerűen felsoroljuk egyes részeit és alapelveit. Vannak, akik két részre osztják, az elméletre és a gyakorlatra. <Az elméletet élettanra,¹ kóroktanra és kórtünettanra osztják,>² a gyakorlat részeit pedig higiénianak és gyógyászatnak nevezik. Mások a természetes folyamatokkal, illetve a természetellenesekkel foglalkozó részekre, megint mások pedig élettanra, patológiára és gyógyászatra. Mi két részre osztjuk anyagunkat, amelyből az első a bábákkal, a második pedig azokkal a dolgokkal foglalkozik, amelyekkel a bábák szembesülnek.

2. Ami már most ezek részleteit illeti, először a jövődöbeli bábákról írunk, s ennek során megvizsgáljuk, ki alkalmas arra, hogy bába legyen belöle, aztán pedig azokról, akik már bábák, s itt arra a kérdésre keressük a választ, hogy ki a legjobb bába. Amikor azokkal a dolgokkal foglalkozunk, amelyekkel a bábák szembesülnek, azok is feloszthatók természetes és természetellenes jelenségekre. A természetes jelenségek része az élettan, amelyben megvizsgáljuk a magot és a gyermeknemzést, valamint a higiéniaát a bába feladataival együtt, amelyben megtanítjuk a várandós és a szülő nőkröl való gondoskodást, hozzáfűzve a gyermekgondozás tanát. A természetellenes jelenségek vizsgálatának részei azok a betegségek, amelyek helyes életmóddal kezelhetők, mint például a menstruáció időleges kimaradása, a pecsételö vérzés, a hisztérikus fulladás és más hasonlók, valamint azok a betegségek is e körbe tartoznak, amelyek sebészeti módszerekkel és gyógyszerekkel kezelhetők, mint például a nehéz szülés, a méh előreesése és hasonlók. Az élettan azonban a cél szempontjából felesleges, bár a

---

¹ Jobb híján a fusiologikÒn szót fordítom élettannak.

² Ilberg valószínű kiegészítése, amelyet valamennyi új kiadás és fordítás is átvesz.

tudálékosok számára ékességet³ jelent, ennél fogva elhagyjuk, és csak azokra a részekre szorítkozunk, amelyek jelen vizsgálódásaink számára leghasznosabbak.

Mindenek előtt beszéljünk a bábákról, aztán a higiéniaról, végül pedig a természetellenes dolgokról. Ez utóbbi bonyolultabb és összetettebb folytán nehezebb, ezért leghasznosabb a végén tárgyalni.

2. Ki alkalmas arra, hogy bába legyen?

3. Azért, hogy elkerüljük azok fölösleges fáradozással járó tanítását, akik alkalmatlanok erre a feladatra, hasznos lesz ez a bevezetés. Az alkalmas bábának, aki ismeri a betűvetést, jó eszű, jó az emlékező tehetsége, kitartó, diszkrét és általában nem fogyatékos az érzékelése, jó felépítésű, erős, és ahogy néhányan mondják, legyenek hosszú és vékony ujjai, de a körmei rövidek.

Ismerje a betűvetést, hogy mesterségét az elmélet segítségével jobban el tudja sajátítani, jó eszű, hogy könnyen tudja követni azt, amit mondanak neki és ami történik, jó emlékező tehetségű, hogy emlékezetében tudja tartani a vele közölt ismereteket, mivel a tudás a tanultakra való visszaemlékezés, kitartó, hogy helyt tudjon állni váratlan körülmények között, mivel férfias állóképességgel kell rendelkezni a nőnek, aki ilyen sok tudást meg akar szerezni, diszkrét, mivel rá fogják bízni a ház és a magánélet titkait, valamint azért, mert a hitvány nők számára az, hogy az a vélemény róluk, hogy orvosi ismeretekkel rendelkeznek, utat nyit gaztettek elkövetéséhez, érzékelése sem lehet fogyatékos, hogy lássa, amit kell, hallja, amit kérdeznek tőle, és tapintásával is érzékelje, amit kell. Legyen jó felépítésű, hogy munkája során semmi se akadályozza, erős, mivel beteglátogatásai során kétszeres fáradságot kell elviselnie. Legyenek hosszú, vékony ujjai és rövid körmei, hogy kevésbé okozzon fájdalmat, ha megérinti a mélyen fekvő, begyulladt szerveket. Mindezt azonban elérheti munkája során tanúsított buzgalma és a gyakorlat segítségével.

---

³ A ferškosmon szó – legalábbis a LSJ szerint – hapax legomenon, létrejöttét Sóranos kollégáival szemben mutatott gúnyolódásának köszönheti, vö. feršoikoj, Hérod. 4, 46.

3. Milyen a kiváló bába?

4. Fell kell sorolnunk: melyek a kiváló bábák tulajdonságai, hogy a legkiválóbbak felismerjék egymást, a kezdők pedig példaképüknek tekintsék őket, és az emberek tudják, kihez forduljanak szükség esetén. Általánosságban megfelelőnek nevezhetjük a bábákat, akik pusztán az orvosi feladatok ellátására alkalmasak, legkiválóbbnak viszont csak azt, aki a gyakorlati ismeretein túl az elméletben is jártas. Részletesebben kijelenthetjük, hogy a legjobb bába a gyógyítás minden területén gyakorlott, mivel egyes esetekben helyes életmódra, más esetekben sebészeti beavatkozásra van szükség, és vannak, akik a gyógyszerektől gyógyulnak meg. Képes előírni a megfelelő kezelést, egészében és részleteiben látni a betegséget, és ebből következtet arra, mi a hasznos a beteg számára, nem pedig az (elméleti) okokból, sem az általános tünetek többszöri megfigyeléséből vagy a tünetek egyikéből-másikából. Ezek után részletezzük: nem változtat módszerein, amikor a betegség tünetei változnak, de csillapítja a fájdalmakat, ahogy jelentkeznek, nyugodt, és vészhelyzetben nem ijed meg, képes érthető magyarázatot adni kezelésére, és vigaszt adni betegeinek, akikkel együtt érez. Az pedig egyáltalán nem szükséges, mint ahogy néhányan mondják, hogy a bábáknak legyen gyerekük, hogy a fájdalmak ismerete folytán együttérezzen a szülő nőekkel. Munkájuk miatt szükséges, hogy erősek legyenek, de nem feltétlenül fiatalok, mint ahogy néhányan állítják, ugyanis a fiatalok között is vannak gyengék, és ugyanakkor az idősebbek is lehetnek erősek. Mindig legyen megfontolt és józan, mert sohasem tudhatja, mikor hívhatják olyan betegekhez, akik veszélyben vannak. Őrizze meg lelki nyugalmát, mert az emberek számos titkát fogja megismerni. Ne legyen kapzsi, hogy pénzért se adjon senkinek veszedelmes magzatelhajtó szert.⁴ Ne higgyen a babonákban, nehogy egy álom, egy előjel, egy elterjedt titkos kultusz vagy egy közönséges szertartás miatt elhanyagolja azt, ami hasznos. Őrizze meg keze puhaságát, tartózkodjon a gyapjúfonástól, mert az kérgessé teszi a kezét. A kenőcsök puhává teszik, ha magától nem volna az. Ilyennek kell lennie a legkiválóbb bábának.

5. Mielőtt áttérnénk a női higiénéről szóló fejezetre, legelőbb át kell tekinteni a női szervek természetét. Néhányukat közvetlenül is megvizsgálhatjuk, másokat csak boncolás útján. Ez utóbbi ugyan haszontalan, tudásvágyból mégis gyakorolják, és mi is bemutatjuk

---

⁴ A hippokratészi eskü is tiltja a magzatelhajtó szerek alkalmazását az orvosok számára.

azt, amit ebből meg lehetett ismerni. Könnyebben hiszik el nekünk, hogy az anatómia haszontalan, ha eleve látszik rajtunk, hogy ismerjük, így nem gondolják rólunk, hogy tudatlanságból utasítunk el valamit, amit hasznosnak tartanak.

4. Milyen az anyaméh és a hüvely természete?

6. Az anyaméhet – *métra* – *hysterának* is és *delphysnek* is nevezzük. Azért hívjuk *métrának*, mert mindennek az anyja, ami belőle születik, vagy mert anyává teszi azokat, akiknek méhük van, vagy mert egyesek szerint az anyaméh kiméri (*metron echei*) az idejét a menstruációnak és a szülésnek. Azért hívjuk *hysterának*, mert feladatait később (*hysteron*) végzi el, vagy mert a belek mögött helyezkedik el, ha nem is pontosan, de legalább nagyjából. *Delphysnek* pedig azért hívjuk, mert fivéreket és a nővéreket (*adelphoi*) hoz létre.

7. Az anyaméh a csípőcsontok közt, tágas helyen fekszik (a hashártyán belül), a húgyhólyag és a végbél⁵ között, a végbél fölött és a húgyhólyag alatt, néha teljes egészében, néha csak részben, mert a méh nagysága változó. A leánygyermek méhe kisebb, mint a húgyhólyag, ezért az teljes egészében eltakarja, de serdülő korban a szüzeknek pontosan akkora a méhük, mint a húgyhólyagnak felette elhelyezkedő részei, ezzel szemben azoknak, akik idősebbek és már elveszítették a szüzességüket, sőt még inkább azoknak, akik már szültek, sokkal nagyobb a méhük, úgyhogy legtöbbjüknél a vastagbél görbületéig nyúlik, és arra támaszkodik. Terhesség alatt még ennél is jobban megduzzad a hashártya és a gyomortájék – amint ez jól látható –, mivel a magzat már akkora, és ehhez jön hozzá a magzatburok és a magzatvíz. Szülés után az anyaméh összehúzódik, de még így is nagyobb, mint a terhesség előtt. A méh ekkor már nagyobb, mint a húgyhólyag és nem ugyanott fekszik alatta. A húgyhólyag nyaka előrébb csúszik az előtte fekvő területre, és közelebb kerül a húgycső nyílásához, elnyúlva az egész hüvely mellett,⁶ eltávolodva a méhtől. A méh fundusa a húgyhólyag fundusa mögött és fölött, a köldök alatt helyezkedik el. A húgyhólyag nagy része tehát közvetlenül a méhnyakkal érintkezik, a húgyhólyag fundusa viszont a méhtesttel. 8. A méh vékony

⁵ Vö. Szentágothai-Réthelyi 882. oldal.

⁶ A meglehetősen bonyolult mondat értelmét megvilágítja Burguière–Gourevitch–Malinas 112. oldal 4. ábrája. A húgyhólyag nyaka kitágul és megnyúlik, így a voltaképpen húgycső jóval rövidebb lesz, ezért kerül közelebb a vaginához.

hártyája a fölötte lévő húgyhólyaggal, alulról pedig a végbéllel érintkezik, oldalról és hátulról az ülőcsontokkal⁷ és a keresztcsonttal.⁸ Ha ezek a hártyák gyulladás miatt összehúzódnak, a méh hátrafelé és oldalra mozdul el, ha azonban ellazulnak és kevésbé feszesek, előreesik. A méh azonban nem önálló élőlény,⁹ mint ahogy néhányan gondolták, de más élő szervezetekhez hasonlóan érez, így a hidegtől összehúzóódik, a melegtől pedig kitágul.

9. Az anyaméh¹⁰ alakja nem csiga alakú, mint az állatvilágban, hanem hasonlít az orvosi köpölyhöz. Először is az anyaméh fundusa¹¹ széles, gömbölyű és a száj felé fokozatosan szűkül. Az anyaméh első és legkülső részét méhszájnak,¹² a következőt méhnyaknak,¹³ az azt követő részt *isthmusnak*, míg ezeket a szerveket együttvéve „csőnek” hívják. A szűk méhnyak után az anyaméh mindkét oldala kiszélesedik, amelyet vállaknak neveznek, az utána következő részt „oldalaknak”¹⁴ a legtávolabbit pedig fundusnak. Az alsó részt „alapnak”, a teljes belső részt „üregnek”, „mélyedésnek” vagy „öbölnek” nevezik.¹⁵ 10. A méhszáj a női nemi szervek közepén helyezkedik el, a méhnyakat a külső nemi szervek ajkai veszik körül. Ez utóbbiaktól a méhszáj kisebb vagy nagyobb távolságra helyezkedik el az életkornak megfelelően, így a legtöbb felnőtt nőnél ez a távolság öt- vagy hatujjnyi. Az is nyilvánvaló, hogy ez (távolság) a szülések során megnő, amikor a méhnyak megnyúlik. A méhszáj méretei is különbözők, de természetes állapotában, a legtöbb esetben olyan nagy, mint a hallókürt külső vége. A méhszáj bizonyos időszakokban kitágul, például olyankor, amikor a közösülés során a mag befogadására vágyik, vagy a

⁷ *Os ischii*, vö. Szentágothai-Réthy 353. oldal.

⁸ *Os sacrum*, vö. Szentágothai-Réthy 353. oldal.

⁹ Ezt a nagyon elterjedt elképzelést *A vándorló anyaméh* című fejezetben tárgyalom.

¹⁰ Szentágothai-Réthy (1045. oldal): „Körteidomú, előlről hátrafelé (természetes helyzetében inkább felülről lefelé) összelapított, szűk üregétől eltekintve, tömör simaizomszerv.”

¹¹ Papp Zoltán (64. oldal): „A kürtök szájadéka közötti ívet a méh fundusának (*fundus uteri*) nevezzük.”

¹² Belső (*orificium internum uteri*) és külső (*orificium externum uteri*) méhszáj is létezik. „A *cervix-corporis* határán találjuk a belső méhszájat. A nyakcsatorna közvetlenül ezalatt a legszűkebb, ez a 6-8 mm-es szakasz az *isthmus uteri*.” Papp Zoltán (59. oldal).

¹³ *Cervix uteri*.

¹⁴ Az „oldalak” elnevezésén valószínűleg azt a két oldalt érthette, amelyek közül az egyik a belek felé, a másik a gyomor felé esik (*facies intestinalis, facies vesicalis*).

¹⁵ Az anyaméh teljes belső részét ma üregnek (*cavum uteri*) hívjuk, amely egy harántul elhelyezkedő lapos, háromszögletű résszerű üreg.

menstruáció idején a vér kiürülésekor, vagy a terhesség idején az embrió növekedésével arányosan. Szüléskor a méhszáj tovább tágul, mégpedig olyan túlzott mértékben, hogy még egy felnőtt ember keze is belefér. Érintetlen lányoknál a méhszáj természetes állapotban található, amely lágy, húsos és a tüdő szivacsos szerkezetéhez vagy a nyelv lágyságához hasonlít. Viszont azoknál a nőknél, akik már szültek, a méhszáj sokkal érdekesebb, és, mint ahogy Hérophilos¹⁶ mondja, egy polip fejéhez vagy a gégéhez hasonlít. A méhszáj a gyermekszülések és a váladékok kifolyása miatt válik érdekessé. 11. Az egész anyaméh túlnyomó részben izmos (inas). Nemcsak idegrostokból (*neura*) áll, hanem vénákból, artériákból és izmokból.¹⁷ Az idegrostok a gerincvelőből, ezzel szemben a vénák és az artériák a *vena cavaból* és a fő ütőérből (*aorta*) erednek, amely a gerincoszlop mentén helyezkedik el. (A két véna a *vena cavaból*, a két artéria pedig a fő ütőérből (*aorta*) ágazik el.) Ezek közül az egyik véna és artéria az egyik, míg a másik véna és artéria a másik vesébe vezet, de még mielőtt elérnék a veséket két-két részre oszlanak, amelyek közül az egyik ág a vesékbe torkollik, míg a másik körülfonja az anyaméhet. A négy véredény, a két artéria és két véna így fut bele a méhbe. Ezek közül az egyik artéria és véna az egyik petefészkekbe, míg a másik artéria és véna a másik petefészkekbe fut. 12. Továbbá, a petefészkek¹⁸ mindkét oldalon egy-egy, az anyaméhen kívül helyezkednek el, közel a méh *isthmusához*. A petefészkek¹⁹ szerkezete laza,

---

¹⁶ Hérophilos Alexandriában élt a Kr. e. 4-3. században. Anatómusként, sebészként, nőgyógyászként volt közismert, a magzat fejlődésére vonatkozó megjegyzései helyesnek bizonyultak. Töredékeinek kiadása K. F. H. Marx: *De Herophili ... vita, scriptis atque in medicina meritis*. Göttingen, 1840.

¹⁷ A görög szövegben sarkòj található, amelyet a kontextus alapján inkább izomnak fordítottam, mint húsnak.

¹⁸ A görög szövegben *didymos* olvasható, amely jelentése „kettős”, „páros”. Ez feltehetőleg a petefészkekre, mint páros szervre, utal.

¹⁹ Papp Zoltán (64. oldal): „Tojásra emlékeztető páros szerv, amely kb. 3,5 cm hosszú, 1 cm vastag és a harmadik átmérője kb. 2 cm. Tömege 8-15 g. Medialis (*extremitas uterina ovaria*) és laterális (*extremitas tubaria ovarii*) végét, valamint belső és oldalsó felszínét (*facies medialis et lateralis*) különböztetjük meg. Medialis szélét (*margo mesovaricus*) a *lig. latum* hátsó lemezéhez a *mesovarium* rögzíti. A *mesovariumban* található a petefészkek „kapuját” (*hilus seu hilus ovarii*), amelyen erek és idegek haladnak át. A petefészket medial felé a *lig. ovarii proprium*, lateral felé pedig a *lig. infundibulopelvicum seu lig. suspensorium ovarii* rögzíti. A *lig. latum* hátsó lemezén kis bemélyedést találunk (*fossa ovarica*), az ovariumok erre a területre simulnak. A petefészkek felszínét nem fedi *peritoneum*, csak néhány mm-re húzódik rá a *mesovarium* lemeze, amely az *ovarium hilusában* az ún. Farre-féle fehér vonalban ér véget.”

mirigyszerű és saját hártya²⁰ borítja. Alakjuk nem hosszabb annál, mint ami a férfiak esetében megfelel nekik,²¹ de lapos, kerek és az alján kissé kiszélesedik. A petevezeték a méhből fut a petefészkek felé az anyaméh oldalai mentén, és egészen a húgyhólyagig nyúlik, majd belenő a méhnyakba.²² Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a női mag közösléskor azért nem fogan meg, mert kifolyik, amint erről *A magokról* című könyvben tárgyaltunk. Néhányan, például †a chiosi,†²³ azt mondják, hogy a függesztőizmok belenőnek a petefészkekbe. Mi magunk is tapasztaltuk ezt a saját szemünkkel egy olyan nőnél, aki bélsérvtben szenvedett. Az operáció alatt láthatóvá vált, hogy a petefészkek előreesett, mivel az őt tartó és körülzáró véredények ellazultak, így a függesztőizom ezekkel együtt elmozdult a helyéről. 13. Az egész anyaméh két, egymást keresztező rétegből áll, hasonlóan a papiruszok rostjaihoz. A külső réteg izmosabb, simább, fehérebb és keményebb, ezzel szemben a belső réteg húsosabb, egyenetlenebb, lágyabb és vörösebb színű. Ez utóbbit teljesen átszövik a véredények, amelyekből a legtöbb és legnevezetesebb a fundus területén található, mivel itt tapad meg a mag, és innen származik a menstruáció. Ezt a két réteget rugalmas hártyák és idegek kötik össze egymással, úgyhogy azok gyakran megfeszülnek, a méh lesüllyed, az izmos réteg a helyén marad, a belső réteg viszont az elfordulás következtében lesüllyed. 14. Általában azoknál a nőknél, akik még nem szültek, a fundusnál többnyire két redő található, amelyek ajakszerűen megkettőzik a méhet, azoknál viszont, akik már szültek, az egész feszes és gömbölyded. Dioklés azt állítja, hogy a méhüregben szívókorongok, tapogatók és csápok vannak, amelyek mindkét oldalon olyan formában nőnek ki, mint a mellek, alul kiszélesednek, csúcsuk pedig hegyes. A természet előrelátása hozta létre őket, hogy a

²⁰ Papp Zoltán (64. oldal): „A petefészkek felszínét egyrétegű köbhám borítja.”

²¹ A herékre gondol, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 74. oldal, 46. jegyzet.

²² Az elmélet hibás. Sóranos itt feltehetőleg Hérophilost követi. „The ovaries were discovered by Herophilus who probably also discovered the tubes and belived them to end in the urinary bladder (Galen, „*De semine*” II, 1; ed. Kühn, vol. 4, p. 597). Here as in most anatomical details, Soranus followed Herophilus”. Temkin 11, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 74. oldal, 47. jegyzet. Schubert-Huttner (512. oldal) szerint azonban Sóranos és Galénos egyszerűen félreértette Hérophilos meglehetősen homályos fogalmazását. Ephesosi Ruphus (*De corporis humani apellationibus* 186.) ugyanis idézi Hérophilos szavait egy birka boncolásáról, és azok szerint a petevezetékek a méhüregbe vezetnek.

²³ Az idézett orvos nevének olvasata bizonytalan. Oreibasios, *Coll. med.* XXIV, 31. kéziratai hol CÛoj, hol pedig CiÒj alakot adnak meg, vagyis egy embert, akit Chiosnak hívnak vagy egy chiosi lakost. Rose és Ilberg a nevet Bachiosnak egészítik ki.

magzat már előre gyakorolhassa a mellbimbók szopását. A boncolás azonban megcáfolja ezt, mivel szívókorongoknak nyomát sem találhatjuk, így az erről szóló leírás nem felel meg a természetes állapotnak, ahogy ezt *A nemzésről* szóló tanulmányban kimutattam.

15. Nem kell azt gondolni, hogy az anyaméh létfontosságú szerv. A méh ugyanis nemcsak lesüllyed, de a legtöbb esetben még abba se hálnak bele, mint ahogy arról Themisón is beszámol, ha kivágják. Azt is mondják, hogy Galatiában könnyebb hizlalni a kocákat, mert kivágják a méhüket.²⁴ Ha az anyaméh beteg lesz, kölcsönhatás folytán megbetegíti a gyomorszájat és az agyhártyát is. A méh és a mellek természetes összhangban állnak egymással. Így, ha serdülő korban a méh nagyobb lesz, akkor a mellek is megduzzadnak vele együtt, továbbá, míg a méh magokat (petesejteket) érlel, a mellek tejet termelnek a csecsemők táplálására. A havi vérzés jelentkezésekor a tej elapad, ezzel szemben a tej megindulásakor a vérzés megszűnik, továbbá az idősebb nők méhe összehúzódik és a mellük is összezsugorodik. A mellük mérete akkor is csökken, amikor a csecsemő megbetegszik. Sőt, ha a terhes nőknél észrevesszük, hogy a mellük berepedezik és összezsugorodik, akkor előre megjósolhatjuk a vetélést.

16. Az anyaméh természete ilyen.

5. A női szeméremtestről

A női szeméremtestet a nő hüvelyének (*kolpos*)²⁵ is nevezik. Ez izomrostokból álló hártya, amely alul kissé gömbölyded, mint a bél, befelé haladva szélesedik, kifelé pedig

---

²⁴ Temkin 13: „According to Galen („*De semine*” I, 15, ed. Kühn, vol. 4, p. 570), female pigs were castrated in the Asiatic provinces of the Roman empire as far as Cappadocia. This would include Galatia which was situated between the „province of Asia” and the „province of Cappadocia.” Galen say that castrated sows „all become similar to the castrated [males], very well nourished and fat, and that their flesh is sweeter than that of the other females just as that of castrated males is sweeter than that of other males.” But Galen refers to excision of the ovaries rather than of the uterus.”

²⁵ Papp Zoltán (57-58. oldal): „A hüvely (vagina, kolpos) átlagosan 9-10 cm hosszúságú, rugalmas falú képlet, amelyben a *portio vaginalis uteri* körül elülső, hátsó és két oldalsó boltozatot különböztetünk meg (*fornix vaginae*). A *portio* kb. 3 cm hosszan emelkedik be a hüvelyboltozatba. A hátsó boltozat mélyebb, mint az elülső. Az anteflexio-versióban levő uterus portiója gyakorlatilag kitölti a hátsó boltozatot. Álló helyzetben a hüvely felső része csaknem vízszintes. A hüvelyfalban (*paries vaginae anterior et posterior*) 2-6 mm szélességű, haránt irányú redőket (*rugae vaginales*), hosszanti irányban pedig egy-egy oszlopszerű

keskenyedik, és itt zajlik le a szexuális érintkezés. Belső része körbeveszi a méhnyakat, külső része a szeméremajkakban folytatódik, alsó fele a végbéllel,²⁶ két oldala a csípő húsos részével, felső része a húgycsővel²⁷ érintkezik. A húgycső pedig, mint ahogy már említettem, a méhszáj fölött helyezkedik el és végigfutva a hüvely fölött a húgycső külső nyílásába torkollik. Ebből következik, hogy a nő hüvelye a húgycső alatt, de a végbélnyílás,²⁸ a végbélzáróizom²⁹ és a végbél külső vége fölött fekszik. A hossza pedig, ahogy ezt korábban megmutattuk, nemcsak az életkornak megfelelően vagy a közönségek során változik – ez utóbbi alkalmával ugyanis a méhnyak éppúgy előrenyúlik, mint a férfiak nemi szerve, és elfoglalja a hüvelyt – hanem néhány nőnél a nyak természetes állapotában is előrenyúlik, másoknál azonban nagyon rövid. A legtöbb felnőtt nőnél azonban a hossza hatujnyi. A szüzek hüvelye szorosabb és szűkebb, a véredények által összetartott ráncai vannak, amelyek elágazásaikat a méhből veszik, és amelyek a szüzesség elvesztése során megrepednek, és a szokásos módon vért bocsátanak ki magukból.

17. Tévedés azt állítani, hogy a vékony szűzhártya³⁰ a hüvelyen átnő, elzárva azt, és, hogy a szüzesség elvesztésekor átszakad és fájdalmat okoz, és ha a menstruáció még ez

---

kiemelkedést (*columna rugarum anterior et posterior*) találunk. Ezek több szülés után és a változást követően elsimulnak.”

²⁶ *Rectum*, vö. Szentágothai-Réthy (882. oldal): „Nőben a végbél középső, hashártyával még borított része és a méh között a kismedencének nevezetes hashártyával borított kiöblösödése van, az *excavatio rectouterina*, amelyben ileumkacsok, illetve esetleg a sigmabél kacsá nyúlik bele. A perinealis görbület felső szakasza közvetlenül a hüvely hátsó falának felső részével érintkezik, s minthogy a hüvely ferdén lefelé és előre halad, a végbél utolsó szakasza pedig hátrafelé görbül, a kettő egymástól szétér. A kettőjük között lefelé szélesedő ék alakú terület alkotja szűkebb értelemben vett gát szövettömegét.”

²⁷ Szentágothai-Réthy (995. oldal): „Rövid, 3-4 cm hosszú, eléggé tágulékony, nyálkahártyával bélelt cső. A hólyagban az *ostium urethrae internum*mal kezdődik és a *vestibulum vaginae*ban nyílik az *ostium urethrae externum*mal. A hüvely elülső falával csaknem egész hosszában összenőtt, csupán felső harmadával aránylag laza közöttük az összeköttetés. Alsó része a hüvellyel együtt átfúrja a *diaphragma urogenitalét*.”

²⁸ *Anus*, vö. Szentágothai-Réthy (882-883. oldal): „A bélsatorna a gáttájék hátsó részében, a farpofák közötti hasadék mélyén kb. 2,5 cm-rel a farkcsont csúcsa előtt nyílik.”

²⁹ Szentágothai-Réthy (883. oldal): Ez a *m. sphincter ani internus*ból (simaizomszövetű) és az *m. sphincter ani externus*ból (harántcsíkos) áll.

³⁰ Papp Zoltán (55. oldal): „A szűzhártya (*hymen*) a *vestibulum* alapján a hüvely bemenetét jelentő lemez, melyet belül *vaginalis epithelium*, kívülről pedig a *sinus urogenitalis*ből eredő el nem szarusodó hám borít.

előtt következik be, a helyén maradva megvastagodik és *atresia hymenalis*³¹ nevezett betegséget okoz. Először is a boncolás során ilyen szűzhártyát nem találtunk. Másodszor is a szüzeknél a szondának meg kéne akadnia benne, a szonda azonban mélyen be tud hatolni. Harmadszor is – ha a közösülés során átszakított szűzhártya fájdalmat okoz –, szükségszerű lenne, hogy a szüzesség elvesztése előtt meginduló menstruáció erős fájdalommal járjon, a szüzesség elvesztése azonban már nem. Továbbá, ha a szűzhártya megvastagodása okozná az *atresia hymenalis* betegséget, akkor mindig ugyanazon a helyen kellene találnunk a szűzhártyát, mint ahogy azt a többi szerv esetében is megfigyelhetjük, hogy mindegyikük állandóan a saját helyén található. Csakhogy azoknál, akik *atresia hymenalis* betegségben szenvednek, a járatot elzáró szűzhártya olykor a szeméremajkak hozzáférhető részénél, olykor a hüvely közepén, olykor pedig a méhszáj közepén található.

18. A női hüvely tehát ilyen. A hüvely külső részeit, amelyek jól láthatók, szeméremajkaknak³² nevezzük, minthogy ezek bizonyos szempontból a hüvely ajkai. Vastagok, húsosak, alsó részei a combokban végződnek, mivel elválnak egymástól, felső

Elnevezését a menyegzőistenről (*Hymenaios*) kapta. Alakja sértetlen állapotban (*virgo intacta*) igen változatos lehet, pl. félhold alakú (*hymen semilunaris*), gyűrűszerű (*hymen annularis*), több apró nyílást tartalmazó (*hymen cribriformis*) és tagolt nyílású (*hymen septus, subseptus*).”

³¹ Sóranos azt feltételezi, hogy a szűzhártya nem vastagodik meg, hiszen sohasem találtak megvastagodott szűzhártyát a boncolás során. A mai orvostudomány szerint létezik ilyen betegség, de a nők nagyon csekély részénél fordul elő. Az *atresia hymenalis* a következőt jelenti: „a nemi szervek normálisan fejlettek, de a szűzhártya zárt (*hymen imperforatus*), ami megnehezíti, sőt esetenként lehetetlenné teszi a deflorációt. Jellemző, hogy a menarche, majd a későbbi menstruációk időpontjában heves görcsök jelentkeznek, de vérzés nincs (*cryptomenorrhoea*). A menstruációs vér a hüvelyben felgyülemlik, azt kitölti (*haematocolpos*), majd az uterus, esetleg a kürt is kitágul, vérrel telt lesz (*haematometra, haematosalpinx*).” Papp Zoltán (116. oldal). Sóranos továbbá azt is gondolja, hogy, ha a egy nő már menstruál, amikor megtörténik a defloráció, akkor a deflorációnak nem szabad fájni, hiszen, ha a vér ki tud folyni a szűzhártyán keresztül, akkor a férfi nemi szerve is be tud hatolni a szűzhártyán keresztül a hüvelybe, anélkül, hogy fájdalmat okozna a nőnek.

³² Nagy és kis szeméremajkáról beszélhetünk. Papp Zoltán (54. oldal): „Kis szeméremajkak (*labia minora*). Ezek átlagosan 5-6 cm hosszú, vékony bőrredők, amelyeket a csikló fékjétől (*frenulum clitoridis*) indulnak lefelé körülölelve a hüvelybemenetet. Hátul a két kisajak egymással találkozáva a féket (*frenulum* vagy *fourchette*) alkotja... Nagy szeméremajkak (*labia majora*). A szeméremdomb lefelé a szeméremtest lateralisan övező nagyajakban folytatódik, melyek hátul a *commissura labiorum pudendi posterior* képletben egyesülnek. Ez felel meg a *frenulum* és a végbélnyílás közötti területnek, amelyeket szűkebb értelemben vett gátnak (*perineum*) nevezünk.”

részük pedig az úgynevezett csiklóba³³ (*nymphé*) vezet. A két szeméremajak belőle indul ki, és természeténél fogva olyan húsos, mint az izmok. Azért nevezték el csiklónak (*nymphé*), mert ez a kis húsos szerv, hasonlóan a menyecskékhez (*nymphai*), visszahúzódik. A csikló alatt egy másik kiálló húsos szerv található, a húgycső pereme, amit *urétrának* neveznek. Ennek redős és érdes belsejét pedig ajaknak hívják. A női húgyhólyag különbözik a férfiakétól. Míg a férfik húgyhólyagja nagyobb, a húgycsővük pedig görbe, addig a nőknél a húgyhólyag kisebb, a húgycső egyenes.

Miután megvizsgáltuk a női szervek természetét, az anyaméh szerepéről, a menstruációról, a fogamzásról, a terhességről, legvégül pedig a szülésről lesz szó. Kezdjük a természet rendje szerint elsőként a menstruációval.

6. A havi tisztulásról

19. A havi vérzést, mivel havonként jelentkeznek, havinak (*kataménion*) nevezik, azonkívül hóraivalónak (*epiménion*) is, mivel az embriók táplálékául szolgál,³⁴ mint ahogy a tengerészek élelmiszer-fejadagját is epiméniának hívják. Tisztulásnak (*katharsis*) is nevezik, mivel – egyesek szerint –, a felesleges vér kiválasztásával megtisztítja a testet. Mindenesetre a legtöbb nőnél a menstruáció tiszta vér, de néhány esetben véres váladék vagy valamilyen gennyes váladék vagy savó (*ichór*),³⁵ mint az állatoknál. Egyik sem természetellenes, mivel különösebb nehézség nélkül ürülnek ki. Ezek alapján a menstruáció vagy vér, vagy ahhoz hasonló váladék, amely természetéből adódóan válik ki azonos időpontokban, leginkább az anyaméhen keresztül. Ez általában érthető is, de a

---

³³ Papp Zoltán (53. oldal): „A szeméremcsont *periosteumán* tapadó barlangos test az 1,5-2,0 cm hosszúságú és 1 cm átmérőjű csikló (*clitoris*), amely testből (*corpus clitoridis*) és két szárból (*crura clitoridis*) áll. A két barlangos test (*corpus cavernosum clitoridis dextrum et sinistrum*) hasonló a peniséhez, amelyeket a *septum corporum cavernosorum* választ el. Végén található a makk (*glans clitoridis*), amelyet a *praeputium clitoridis* borít. (A *clitoris* görögül kulcsot jelent. A csikló másik neve *coles feminimus*).”

³⁴ Feltehetőleg arra gondol, hogy a terhesség során azért nem jelentkeznek vérzés, mert a különben eltávozó vért a női szervezet a magzat táplálására fordítja. A magzat valójában a méhlepényen keresztül táplálkozik.

³⁵ Jouanna, J.-Demont, P. (197-209. oldal).

„leginkább”, amelyhez hozzátettem, hogy az „anyaméhen keresztül”, azt jelentik, hogy a megtisztulás néha a hüvelyben történik.³⁶

20. A havi vérzés többnyire tizennégy éves korban jelenik meg először, a serdülő időszakában, amikor a mellek is megduzzadnak. A kifolyó vér mennyisége kezdetben csekély, majd idővel több lesz, egy bizonyos ideig ez a mennyiség megmarad, majd újból csökken, és többnyire negyven éves kor előtt, de nem később, mint ötven éves korban, a vérzés teljesen megszűnik. Azért tettem hozzá, hogy „többnyire”, mivel néhány nőnél a tisztulás hatvan éves korig is eltarthat. Mindenesetre a menstruációs vér mennyiségének növekedése és csökkenése nem olyan pontosan történik, mint ahogy Dioklés feltételezte, amikor azt állította, hogy a menstruáció egészen hatvan éves korig tart, fokozatosan teljessé válik, majd, miután egy ideig zavartalan maradt, fokozatosan csökken, végül pedig megszűnik. Csakhogy mindez nem folyamatosan történik. Egyes nőknél így, másoknál pedig másként növekszik vagy csökken a mennyisége mindenféle rendszer nélkül. A maximális vérmennyiség két *kotylé*.³⁷ Ez is csak egy becsült érték, mint ahogy azokban az esetekben is, amelyekről eddig beszéltünk.

21. Egyes nőknél a vérzés egy napig, míg másoknál két napig tart, megint másoknál egy hétig vagy tovább, de a legtöbben három vagy négy napig menstruálnak. Mindez havonta³⁸ következik be, de nem mindenkinél pontosan, hanem csak hozzávetőleg. Egyeseknél ugyanis néhány nappal korábban, másoknál pedig később jelentkezik. Minden nőnél a rá jellemző időpontban, és nem feltétlenül egyszerre valamennyiüknél,

---

³⁶ Sóranos egyik legsúlyosabb tévedése, a menstruáció ugyanis kizárólag a méhből származik, nem a hüvelyből, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas (XCIII-XCIV. oldal). A menopausa után a női hüvely nyálkahártyája nagyon elvékonyodik, és a legkisebb sérülésre is vérzéssel reagál. Sóranos feltehetőleg ezért hitte azt, hogy a menstruáció olykor a hüvelyből származik.

³⁷ Sóranos másik súlyos tévedése, amely azonban már a *Corpus Hippocraticum*-ban is megjelenik (A nők betegségei I 6=L. VIII 30.). Egy *kotylé* Nero korától kezdve az orvosi irodalomban 0,205 liter, vagyis 2 *kotylé* 0,41 liter. Temkin (17. oldal) kissé túlbecsüli ezt a mennyiséget: „Approximately 15 ounces” vagyis 0,54 liter. A menstruációs vér mennyisége mindenesetre ennél lényegesen kisebb, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas XCIV. oldal. A francia szerzők szerint 150 ml fölött már kóros mennyiségről beszélhetünk, Papp Zoltán (134. oldal) azonban a normális vérvesztéséget 30-50 ml-re teszi és 80 ml fölött tekinti kórosnak.

³⁸ Aristotelés is így gondolja, vö. *De generatione animalium* 2, 4, 738a: „a holdhónap végén”, továbbá *Historia animalium* 7, 2, 582b, Burguière–Gourevitch–Malinas 78. oldal, 74. jegyzet. Temkin 17. oldal 37. jegyzet nem 28, hanem 30 napos hónapokkal számol.

ahogy Dioklés³⁹ gondolja, és úgy sem, ahogy Empedoklés⁴⁰ hitte, hogy fogyó holdnál. Egyes nők a huszadik nap előtt, míg mások a huszadik napon menstruálnak, viszont néhányan a hold növekedésekor, néhányan fogyatkozásakor, a többiek pedig a számukra szokásos napokon. [Feljegyzendő a vérzés kielégítő mennyisége.] Néhányan a napok számának összeadásából határozzák meg az egyes nőknél a menstruáció átlagos hosszát, s eszerint a természetes tisztulás hossza nem haladhatja meg a három vagy négy napot. Ők bizony tévúton járnak, hiszen vannak olyan nők, akiknél a menstruáció természetes hossza több napig tart, így a vérzés mennyisége több napra oszlik, és a vér mennyisége egyes napokon meghaladhatja a természetes mennyiséget. Azt is mondhatjuk, hogy azok a nők menstruálnak szabályosan, akik a vérzés után egészségesek, könnyen lélegeznek, nyugodtak, nem gyengélkednek, a többiek vérzése viszont nem szabályos. Ugyanaz a vérmennyiség kiürülhet rövidebb vagy hosszabb idő alatt, ami függhet az életkortól, más körülményektől, és attól is, ha egyszer zsíros, másszor pedig fűszeres vagy zsírszegény ételt fogyasztanak.

22. A menstruációs vér mennyisége természeténél fogva különböző a nőknél, az életkornak, az évszaknak, a testalkatnak, az életmódnak, az életvitelnek és más ehhez hasonló dolgoknak megfelelően. „Természeténél fogva”, mert egyeseknél több, míg másoknál kevesebb vér ürül ki a természet törvénye szerint. Az „életkornak megfelelően”, mert kevesebb vér ürül ki azoknál, akiknél már megszűnőben van a menstruáció, és azoknál, akik első alkalommal kezdenek el menstruálni. Ezeknél a nőknél ugyanis gyakran csak az anyaméhhez közeli terület nedves. Nagyon kevés már felserdült, de a szüzességét még el nem vesztett nő esetében a vérzés egyszerre jelentkezik, de, mint ahogy mondtam, csak a külső nemi szerveket szennyezi be. Az „évszaknak megfelelően”, mert tavasszal több, nyáron pedig kevesebb vér ürül ki, mivel ekkor egész testünk kipárolgása sokkal erősebb. Ősszel több vér ürül ki, mint nyáron, de kevesebb, mint tavasszal, és télen szintén kevesebb, mint ősszel. A „testalkatnak megfelelően”, mert a túlságosan elhízott és túlsúlyos nőknél a vérzés mennyisége kisebb, talán azért, mert a vért arra fordítják, hogy szervezetük jó tápláltsága megmaradjon. A karcsú és sovány nők vérzése erősebb, ugyanis a természet azt a felesleget, amit nem a táplálkozásra használ fel, hozzáadja ahhoz a vérhez, aminek ki kell ürülni. Az „életmódnak és az életvitelnek

---

³⁹ 171. töredék (Wellmann).

⁴⁰ Empedoklés akragasi filozófus (Kr. e. 5. század), aki úgy gondolta, hogy minden nő egyszerre menstruál holdfogyatkozásakor. Diels A 80., vö. Aristotelés *Historia animalium* 582a 34.

megfelelően”, mert azok a nők, akik lusták, jobban véreznek, de azok, akik bármiféle testmozgást végeznek, kevésbé. Ezért van az is, hogy az énektanárnők és azok a nők, akik elutaznak otthonról – különösen, ha a szárazföld belsejéből a tengerhez utaznak –, kevésbé véreznek.

23. Olykor az is természetes, ha teljesen elmarad a vérzés, még hozzá nemcsak az életkornak megfelelően, gyerekkorban vagy öregkorban, hanem azoknál is, akik énekversenyre készítene fel, mivel a vért teljes egészében visszatartják és felhasználják, vagy azoknál, akiknek az alkata teljesen férfias, vagy azoknál, akiknek hosszú betegsége olyan hiányt okozott, ami teljesen felemészti a vért, vagy azoknál, akik állapotosak, és a vért a magzat táplálására fordítják. Néhány nő viszont a fogamzás után is vérzik. A vér vagy a hüvelyből vagy a méhnyakból vagy a méh két oldalából származik. A mag ugyanis nem a teljes méhben tapad meg, csak a fundusban. Olykor átszivárog⁴¹ a vér onnan, ahol a mag nem tapadt meg, emiatt néhány nő többszörösen is teherbe esik.⁴² Általánosságban megállapíthatjuk, ha a vérzés természetes okoknál fogva marad el, abból semmi rossz nem következik.

7. Mik a jelei a menstruáció közeledésének?

24. Arra, hogy a menstruáció hamarosan megjelenik, abból következtethetünk, hogy a szokásos időpont közeledtével a mozgás megerőltetővé válik, a lágyék elnehezül, néha fájdalom is fellép, lomhaság és folyamatos ásítózás kíséri, a végtagok megfeszülnek, néha az arc is elvörösödik, és huzamosabb ideig úgy marad, vagy pedig elmúlik, de egy kis szünet után ismét megjelenik. Néhányaknál a gyomor émelygéséből és az étvágytalanságból is erre következtethetünk. Az első vérzés közeledtét egyrészt ugyanezek a tünetek jelzik, másrészt leginkább az, hogy a mellek általában a

⁴¹ Hippokratés (*De natura pueri* 21.) ugyanilyen értelemben használja diap»dhsij kifejezést.

⁴² *Episyllambanusin*. A superfetatióról vö. Hippokratés: *De superfetatione* 1. Eszerint a második magzatot az első, már megtapadt magzat kilöki, hacsak nem a petevezetékben tapadt meg. Ebben az esetben a második születik meg halva, miután a nő az élő magzatot világra hozta. Superfetatio akkor jön létre, ha a terhes nő méhszája nem záródott el teljesen. Vö. *De victu* 1, 31. Papp Zoltán (320. oldal): „Ha több coitus kapcsán két vagy több petesejt ugyanazon ciklusban termékenyül meg, superfecundatióról beszélünk. Amennyiben későbbi ciklusban történik az újabb fogamzás, akkor a superfetatio megjelölést használjuk. Emberben ritka.”

tizennegyedik életév körül megduzzadnak, valamint az is, hogy az alhas elnehezül, viszketni és szőrösödni kezd. Olykor ugyanilyen tünetek vannak azoknak a lányoknak is, akiken erőszakot követtek el.⁴³

25. Már tizenhárom éves kortól kezdve – még mielőtt a menstruáció megindulna – gondoskodni kell arról, hogy a vérzés majd természetes módon, és még mielőtt a lány elveszítené a szüzességét, következzen be. A szeretkezés során ugyanis a váladék a külső nemi szervek felé folyik a férfiaknál éppúgy, mint a nőknél, és félő, hogy a kiválasztásra törekvő szervezet görcsbe rándul vagy begyullad. Éppen ezért kell megfontoltan és sík terepen sétálni, másrészt hosszú ideig hintázni, valamint könnyű testgyakorlatokat végezni, a testet bő olajjal bedörzsölni a masszázs során, naponta fürdeni és derűs gondolatokra törekedni. A lélekkel együtt ellazul a test is, és semmi sem gátolja a vér kifolyását, hacsak túlzottan el nem puhult, mivel rosszul nevelték.⁴⁴ Ilyen esetben a testet meg kell erősíteni, nehogy a méh az egész szervezettel együtt elpuhuljon, és ennek következtében erőtlen legyen feladatának ellátására.

26. Az első alkalommal jelentkező menstruáció gyengeséggel jár, amin legtöbb esetben segít a pihenés. Ugyanígy van ez azoknál az embereknél is, akik mámorukban annyira hevesen mozognak, hogy rosszul lesznek, és akiknek úgy megfájdul a fejük, hogy hangosan kiabálnak. Az anyaméh is, ha megtelik menstruációs váladékkal, a mozgás következtében kifárad és megfeszül. Ezért kell ezeknek a nőknek nedvdús és elegendő mennyiségű táplálékot fogyasztani és meleg olajjal átitatott hüvelykúpot használni. Azok pedig, aki már egy ideje menstruálnak, tegyék azt, amit szoktak: pihenjenek vagy mozogjanak mértékkel, ki-ki ahogy megszokta. Mindenesetre különösen az első napon biztosabb pihenni, és kerülni a fürdést. Azoknak a nőknek, akik előrehaladott életkoruk következtében már nem fognak menstruálni,⁴⁵ törekedniük kell arra, hogy havi vérzésük ne hirtelen szűnjék meg, ugyanis minden hirtelen változás, még ha valami jobbat is hoz, szokatlanságánál fogva nagyon kellemetlen a testnek. Az ismeretlen dolgokra ugyanis nem vagyunk felkészülve, hanem azok szokatlanságukkal kényelmetlenséget okoznak.

---

⁴³ Ilberg úgy gondolja, hogy a következő mondat eleje hiányzik, vö. Temkin (21. oldal).

⁴⁴ Az °gmšnh-t az angol a guided, a francia a suivi kifejezéssel adja vissza.

⁴⁵ Papp Zoltán (146. oldal): „Menopausán a petefészkek által vezérelt utolsó havi vérzés, tehát az utolsó tüszőérés időpontját értjük, amelyet 6 hónapon belül újabb nem követ, de ezzel a szóval jelöljük az ezt követő időszakot is, melyet az ovarialis functiók hanyatlása és megszűnése által kiváltott tünetek jellemeznek. A nő életének ezt a szakaszát változás korának, *climacterium*nak, *climax*nak is nevezzük.”

Azok a módszerek, amelyeket az első menstruáció megjelenésekor alkalmazunk, javasolhatók akkor is, amikor a menstruáció az idő előrehaladtával már megszűnőben van. Ha ugyanis alkalmasak arra, hogy a hiányzó váladék-kiválasztást megindítsák, akkor még inkább képesek arra, hogy a már meglévőt egy ideig megtartsák. Ezeken kívül segítségünkre vannak a görcsoldó hüvelykúpok, valamint az olyan hatóanyagokat tartalmazó hüvelyöblítők, amelyek a kiszáradt testet képesek ellazítani. Ha a túlzott vérzés meghaladja a nő testi erejét vagy ha épp ellenkezőleg, természetellenesen megszakad, gyógyászati módszereket kell alkalmazni, amelyeket a „természetellenes dolgokról” szóló fejezetben fogunk tárgyalni.

8. Vajon hasznos-e a havonkénti megtisztulás?

27. Mivel egyrészt segíteni kell azokat a dolgokat, amelyek használtak, másrészt azokat, amelyek nem, meg kell hiúsítani, ezért szükségképpen meg kell vitatnunk a szóban forgó kérdést. Két problémáról kell beszélnünk: az egyik, vajon a menstruáció hasznos-e az egészség, a másik, vajon hasznos-e a gyermeknemzés szempontjából, nos, mindkettőről léteznek elméletek. Elődeink közül egyesek, mint például Hérophilos a *Vélekedések cáfolataul* című munkájában megjegyezte, hogy a menstruáció hasznos az egészségnek és a gyermeknemzésnek is. Ezzel szemben Themisón és a mi iskolánk⁴⁶ tagjai közül legtöbben úgy vélik, hogy csak a gyermeknemzésnek hasznos, míg a legjelentősebb szerzők közül néhányan úgy gondolják, hogy (a menstruáció) sem az egészségnek, sem a

---

⁴⁶ A szó szerinti fordítás, így hangzik: „mi közülünk legtöbben”. Itt Sóranos feltehetőleg a saját iskolájáról beszél. Themisón, a metodikus iskola alapítója a Kr. e. 1. században élt. Cornelia Römer, 1990-ben, Alexandriában talált egy feliratot, amelyet az alexandriában időző, Römer szerint külföldi orvosok (az értelmezés a második sor kiegészítésétől függ) állítottak Gaius Proculeus Themisón archiatros tiszteletére Kr. u. 7. szeptember 29. és október 28. között. A felirat azonban bajosan vonatkozhat magára, az iskolaalapító Themisónra, akiről tudjuk, hogy bithyniai Asklépiadést tisztelhetette mestereként. Asklépiadés azonban Kr. e. 91-ben már nem élt (Cicero: *de oratore* 1, 62), így tanítványa aligha tartózkodhatott közel száz évvel később Alexandriában. Römer szerint azonban a Cicero-idézet nem jelenti feltétlenül azt, hogy Asklépiadés, akiről szót ejtettek, már halott volt (C. Römer, 83. oldal). Ha pedig a század közepén még életben volt, tanítványa is megérhette Kr. u. 7-et (vagy éppen akkor halt meg). C. Proculeius Themisón mindenesetre orvos volt, sőt archiatros, és az is meglehet, hogy a metodikus iskola alapítójának tanítványaként, mestere emlékére vette föl jól csengő nevét (C. Römer, 88. oldal). A Tiberius alatt alkotó Celsus mindenesetre már halottként említi Themisónt (prooemium 11).

gyermeknemzésnek nem használ. Hérophilos és Mnaseas azonban másként látják a dolgot, és azt állítják, hogy a nők közül néhányak egészségének használ a menstruálás, míg másokénak árt. Az első csoport⁴⁷ azt állítja, hogy a természet gondoskodik az emberi fajról, mert látva, hogy a férfiak a felhalmozódott felesleget atlétikával ürítik ki, előre gondoskodik arról, hogy a házimunkát végző és otthonülő életmódot folytató nők, akik apránként jelentős mennyiséget halmoznak fel, ne kerüljenek veszélybe, és a felesleget a menstruációval ürítsék ki. Ennélfogva, ha a menstruáció akadozik, a fej elnehezül, homályos lesz a látás, fáj az ízület és a szemüreg, a lágyék és az alhas, zavartság, nyugtalanság, émelygés, néha hidegrázás és láz figyelhető meg, és mindezek a tünetek csak akkor szűnnek meg, ha a vérzés újból megindul.

28. Az előző csoport véleményével szemben elmondhatjuk, hogy a természet előrelátása vitatható, mert ennek az állításnak a következményei komolyabbak, mint az a kérdés, amit megvitattunk. Vajon a természet a maga előrelátásával képes-e az emberek étvágyát mérsékelni, hogy ne egyenek túl sokat, és vajon meg tudja-e akadályozni a felesleg kialakulását? Ha ugyanis gondoskodása révén ki tudja üríteni a felesleget, akkor képes lehetne arra is, hogy megakadályozza a felesleg felhalmozódását. Még ha előrelátásából alkotta is meg a menstruációt, akkor sem az egészségről akart gondoskodni, hanem a gyermeknemzésről, ezért nem teszi lehetővé a menstruálást azoknál, akik még nem foganhatnak meg, mint például a kisgyermekesek, vagy azoknál, akik koruknál fogva már nem eshetnek teherbe, vagyis amint elérik a (termékenység)⁴⁸ határvonalát, azzal együtt a vérzés is megszűnik. Továbbá, amikor a menstruáció késik, akkor a test a feszültség miatt, mivel a vér nem tud kiürülni, megbetegszik. Ezért úgy tűnhet, hogy a menstruáció megjelenése nem jár haszonnal, hiszen nem szünteti meg sem az elzáródást, sem pedig bármelyik tünetét, hanem éppen akkor jelenik meg, amikor a görcsös állapot megszűnik, éppúgy, mint ahogy ez a székelés vagy az izzadás esetében történik. Azon kívül a betegség sok mindenben különbözik az egészségtől. Van olyan dolog, amely segít abban, hogy a betegség megszűnjön, de nem használ az egészség megőrzésében. Ilyen például az érvágás, amely az elzáródást megszünteti, de nem őrzi meg az egészséget.

Azok, akik úgy vélik, hogy a menstruáció a gyermeknemzés szempontjából sem hasznos, azt állítják, hogy a vérzés csak akkor jelenik meg, ha az anyaméh elfekélyesedett.

---

⁴⁷ Temkin (23. oldal): „Those who believe menstruation good for health and childbearing.”

⁴⁸ A görögben a *cre...a* szó szerepel, vagyis Sóranos azt a határvonalat húzza meg, amíg a menstruáció még *szükséges* vagy *hasznos* a fogamzáshoz.

Márpedig minden fekély természetellenes, és ami természetellenes, nem segítheti elő a természetes folyamatokat, így a menstruáció a fogamzásnak sem használ. Kétségkívül van néhány nő, aki úgy fogan meg, hogy még nem menstruált, míg mások, akik a menstruáció után fogannak csak meg, a fogamzás után is menstruálnak. Ezeknek a véleménye is kifogásolható. Ugyanis a menstruáció nem az anyaméh fekélyéből származik, hanem átszivárgásból és a vér kiizzadásából, mint ahogy a kidörzsölődött íny is fekély nélkül vérzik, és ahogyan a nem nyílt töréseknél is vértől átítatva találjuk átkötözés során a sebköztözöpólyát. Az is tévedés, hogy vannak olyan nők, akik anélkül esnek teherbe, hogy valaha is menstruáltak volna, mert ha nem vér, akkor valami más folyadék által tisztulnak meg, ahogy néhány állatfajta. Néhány nő fogamzás után is menstruál, mint ahogy azt korábban bizonyítottuk, de az anyaméh más területéről, és nem onnan, ahol a mag már megtapadt.

29. Hérophilos azt állítja, hogy a nők egy részénél a menstruáció ártalmas lehet, ugyanis néhányan tökéletesen egészségesnek érzik magukat addig, amíg nem menstruálnak, ha viszont már menstruálnak, gyakran elsápadnak, lefogynak és könnyebben megbetegsznek, más nőknél azonban hasznos, hiszen vannak, akik gyakran sápadtak és véznák, de később, a menstruáció után, arcszínük egészségessé válik és jól tápláltak lesznek. Mnaseas azt mondja, hogy egyrészt vannak olyan nők, akik természetüknél fogva erősebb testalkatúak, másrészt pedig olyanok, akik gyengék, és ezek közül azok, akik gyengék, hajlamosabbak a szorulásra, míg az erősebb testalkatúak a hasmenésre. Továbbá azt állítja, hogy azok a nők, akik természetüknél fogva hajlamosabbak a szorulásra, azoknak a menstruáció egészséges, ezzel szemben azoknál, akiknek hasmenésük van, nem egészséges. Hasonlóan van ez az érvágással is, hiszen azoknak, akik szorulástól szenvednek, használ és ellazulnak tőle, ezzel szemben azoknak, akik hasmenéstől szenvednek, káros, mivel megnöveli a folyadék-kiválasztást. Akaratlanul is Dionysios elméletét idézi, amely alapján „természetes” szorulásról és hasmenésről beszél, amelyek egyike sem használ az egészségnek, amint erről *Az általános tulajdonságokról* című művem második könyvében számoltam be. Valójában a természetes szorulás kevésbé ártalmas, mint a betegség okozta legenyhébb szorulás. Ahogyan tudnillik az érvágás nemcsak azoknak ártalmas, akik hasmenésben szenvednek, hanem azoknak is, akiknek enyhe szorulásuk van, mivel az érvágás inkább árt nekik, mint használ, mert a felépüléshez erőre van szükségük, ugyanígy a menstruáció ártalmas lehet nemcsak azok számára, akik természetüknél fogva hajlamosabbak a hasmenésre, hanem

azok számára is, akik (természetüknél fogva) szorulásban szenvednek. Összefoglalva Mnaseas és Hérophilos véleményével szemben azt mondhatjuk, hogy a menstruáció minden nő egészségére ártalmas, de az érzékenyebbeket inkább érinti, ezzel szemben azokon semmi sem látszik ebből, akiknek a testük ellenállóbb. Nos, megfigyelhetjük, hogy a nők közül azok, akik nem menstruálnak, sokan erősebbek, mint ahogy a férfias és meddő nők is, és az idősebb nők egészségére, akik már nem menstruálnak, ez nem gyakorol semmiféle káros hatást, sőt éppen ellenkezőleg, a vérveszteség teszi őket nőiessé.⁴⁹ Azoknak a szüzeknek, akik még nem menstruálnak, szükségképpen kevésbé egészségeseknek kellene lenniük, de ha állandóan egészségesek, akkor a menstruációnak semmi köze sincsen az egészséghez, csak a gyermeknemzéshez, minthogy menstruáció nélkül nincs fogamzás.

9. Vajon a szüzesség tartós megőrzése egészséges?

30. Néhányan azt állítják, hogy a szüzesség tartós megőrzése egészséges, míg mások azt, hogy nem. Az első csoport úgy véli, hogy a test szenved a vágyakozástól. Kétségkívül, látjuk, hogy a szerelmesek teste sápadt, gyenge és sovány, a szüzesség viszont a szerelmi élvezetekben való tapasztalatlansága folytán nem ismeri a vágyat. Továbbá a férfiaknál éppúgy, mint a nőknél, minden magkiválasztás káros, ezért a szüzesség egészséges, mivel meggátolja a magkiválasztódást. Az állatvilág is igazolja mindazt, amiről beszéltünk: a kancák, ha nem fedeztetjük őket, sokkal jobban futnak, a kocák pedig, ha kivágták méhüket, nagyobbak, jól tápláltabbak és erősebbek lesznek, a húruk pedig kötött, mint a kan disznóké. Nyilvánvaló ez az embereknél is, ugyanis azok a férfiak, akik megőrzik romlatlanságukat, erősebbek, testesebbek és egész életükben egészségesebbek, mint a többiek, ebből következik, hogy azok a nők, akik szintén megőrzik szüzességüket, általában egészségesek. A terhesség és a szülés kimeríti a nők testét, és többnyire el is sorvasztja, ezzel szemben a szüzesség megóvja a nőket az ilyen ártalmaktól, amit akár egészségesnek is lehet mondani.

31. Azok viszont, akik más véleményen vannak, azt állítják, hogy a szerelmi élvezetekre nem csak az asszonyok, hanem a szüzek is vágyakoznak. Vannak szüzek, akik

---

⁴⁹ Sóranos a qhluk.£j kifejezést itt nem pozitív értelemben használja. Nézete szerint a menstruáció teszi a nőket nőies jellemvonásúvá. Ezért fordítja ezt a helyet Ch. Schubert (174. oldal) következőképp: „Der Blutverlust verleihet der Mehrzahl von ihnen erst weiblichen (d. h. von einen schwächlichen) Charakter.”

elviselhetlenebb vágyat éreznek, mint az asszonyok. A szerelmi sóvárgás csak akkor szűnik meg, ha szeretkezünk, de ha elkerüljük, nem, ezért a szüzesség megőrzése nem csökkenti a vágyat. A magkiválasztásról néhányan úgy vélekednek, hogy önmagában sem a férfiaknál, sem a nőknél nem káros, csak túlzott mértékben, mert a folyamatos magkiválasztás árt a testnek, de az időközönkénti használ, mivel megszabadít a lomhaságtól és a rossz közérzettől, ezért a nemi aktus után sokan élénkebbeké és felszabadultabbá válnak. Néhányan azt állítják, hogy a magkifolyás káros, mert kimerültséget okoz, de még ha olykor ártalmas is, csak kis mértékben és rövid ideig, más szempontból azonban inkább hasznos, mert a havi vérzés akadálytalanul történhet meg. Mint ahogy meg szoktunk izzadni, ha az egész testünk mozog, de a mozgáshiány megakadályozza és visszatartja a veritékezést, és ahogy a hangos beszéd fokozza a nyálkiválasztást, mert ez a levegő áramlásának természetes velejárója, ugyanígy a szexuális aktus alatt a nők nemi szerveinek összetett mozgása ellazítja az egész szervezetet, és ettől az anyaméh is ellazul, így biztosítva a menstruáció akadálytalanságát. Sok nő hosszú özvegyiségében rendszertelenül és fájdalmasan menstruál, de miután újból férjhez mennek, vérzésük ismét akadálytalanná válik. Sőt azok a kocák is, amelyeknek kivágták a méhét, életerősebbekké válnak, ugyanis hiányzik az a szervük, amely a menstruációs vérzést okozza. Annak sem fáj a lába, akinek nincs, nem kancsalít, akinek kiverték a szemét, mivel nincs meg az a testrésze, amely megbetegedhetne, ugyanígy azok a nők sem szenvednek a méh által okozott nehézségektől, akiknek nincs méhük. A szüzeknek azonban van méhük, így fennáll annak a veszélye, hogy méhük elveszíti működőképességét, ha tartózkodnak a közösüléstől. Azoknak, akik azt állítják, hogy a szeretkezéstől tartózkodó nők megóvják magukat a szülési fájdalmaktól, úgy válaszolnak, hogy a nemi élet megvonása miatt sokkal nagyobb baj éri őket, mivel havi vérzésük elakad. Valóban elhízhatnak, és fokozatosan eltelnek a felgyülemlett anyagokkal, mert aminek ki kellett volna ürülnie a megtisztulás folytán, apránként felgyülemlett. A tartós szüzesség tehát ártalmas.

32. A két oldal érvelése ilyen. Mi viszont azt állítjuk, hogy a tartós szüzesség egészséges, és a szeretkezés általában ártalmas, amint ezt *A higiéniaról* szóló fejezetben hosszasan kimutattuk. Láthatjuk, hogy az állatvilágon belül azok a nőtények életrevalóbbak, amelyek tartózkodnak a közösüléstől, és a nők közül is azok lesznek kevésbé hajlamosak a betegségekre, akik vagy a törvény, vagy valamilyen istenek kultusza miatt tartózkodnak

a közösüléstől, és azok, akik a törvény következtében megőrzik a szüzességüket.⁵⁰ Ha a nők rendszertelenül menstruálnak, elhízhatnak és túlsúlyosak lesznek, ez amiatt van, hogy a testük tunya és tétlen. Tehát azok közül sokan, akik megőrizték a szüzességüket, felügyelet és őrizet alatt maradnak, a szükséges testgyakorlatok közül sem végeznek egyet sem, nem is hintáznak,⁵¹ és az ebből származó előnyöket sem használják ki. Emiatt a már felsorolt bajok könnyebben érik őket. Tehát, bár a szüzesség megőrzése mind a férfiak, mind a nők számára egészséges, ugyanakkor a természet alapelve közös mindkét nem esetében, hogy biztosítaniuk kell az élőlények utódlását, s ehhez szükség van a közösülésre. Ezt részletesebben is meg kell vizsgálnunk.

10. Vajon a nőknek meddig kell megőrizniük szüzességüket?

33. Mivel a férfiak csak kibocsátják a magot, az első közösülés nem jelent számukra kockázatot, a nők viszont befogadják a magokat, teherbe esnek, és élőlénynek adnak életet, és ezzel életüket kockáztatják, ha korábban vagy később veszítik el a

---

⁵⁰ A Vesta szüzekre gondol, akiket 6-10 éves koruktól 30 éven át, halálbüntetés terhe mellett, szüzességre kényszerítették. A testületet a hagyomány szerint Numa Pompilius hozta létre (Livius 1. 20. 3., Plutarchos: *Numa* 9. 5-8., 10.). A szüzességi szabályt megszegő Vesta szüzeket elevenen eltemették. Livius 2. 42. beszámol Oppia kivégzéséről, valamint egy Postumia nevű szűz megfegyelmzéséről, aki - bár nem bizonyult bűnösnek -, feltűnő ruházatával és szabados viselkedésével kivívta a pontifex maximus rosszállását (Livius 4. 44.). Az egyetlen történetileg hiteles beszámoló egy Vesta szűz, Cornelia elevenen történő eltemetéséről íj. Pliniusnál olvasható (4. 11). Cornelia bűnössége nem volt bizonyítható, de Domitianus császárt mindez nem tántorította el a kegyetlen kivégzéstől. Ez a Cornelia feltehetőleg azonos a Tacitus által említett, Kr. u. 62-ben a Vesta testületbe felvett Cornelia Cossával (Tacitus: *Annales* 15. 22. 2). Sóranos röviddel Domitianus halála után érkezett Rómába, így Cornelia eltemetéséről nyilvánvalóan értesülnie kellett.

⁵¹ A hintázás ősidők óta rituális megtisztulást jelentett a nők, különösen a szüzek, számára (Aióra ünnep, *Hyginus astr.* 2, 4.). A hintázás gyógyhatásáról M. Iulius Appellus epidauroszi felirata is megemlékezik (IG IV 1 2 126, 10-11. sor: crÁsqai ØperèJ, a,,èraij). Plinius *NH* 26, 8, 14 szerint Asklepiadés azt ajánlotta, hogy a beteg ágyát függesszék fel és hintáztassák, mert akkor könnyebben elalszik, és meg is gyógyul. vö. Oreibasios 1, 180-182.

szüzességüket, mint szükséges. A címben felvetett problémát tehát célszerű megvizsgálunk.

Néhányan úgy vélik, hogy a női nem számára egészen addig hasznos megőrizni a szüzességet, amíg nem vágnak a szexuális aktusra. Maga a természet ültette el a szenvedélyt és a vágyat a szeretkezésre az állatvilágban éppúgy, mint az embereknél, hogy közösüljenek, ha eljön az ideje, amikor már a test is vágyakozik a szerelmi élvezetre. De az elkerüli a figyelmüket, hogy az állatok vágyait egyedül a természet és az értelmetlen végzet irányítja, nem maguk döntenek róla, ezért az állatok többségénél már előre meg van határozva az időpont, amikor elfogja őket a közösülésre való vágy, az embereknél azonban ez nincs előre meghatározva, mivel gyakran előfordul, hogy vágyaikat valamiféle ismeretlen gyönyörökre vagy tapasztalatokra való törekvésük pezdíti fel. Ha tehát a szüzeket nem nevelik bölcsen, akkor felkészületlenek lesznek, és éretlen korban ragadja el őket a vágy, és ez az, ami miatt nem szabad bízni a vágyakban. Addig jó megőrizni a szüzességet, amíg a menstruáció magától meg nem jelenik. Ez lesz a biztos jele annak, hogy az anyaméh már képes ellátni feladatait, amelyek közül az egyik, amiről már korábban beszéltünk, a fogamzás. Veszélyes lehet, ha a belövellt sperma, akkor tapad meg, amikor a méh mérete még kicsi, ennek következtében ugyanis az embrió, miután már megnőtt, összepréselődik, így vagy elpusztul vagy eltorzul az alakja. A szülés pillanatában mindez a terhes nőt mindenképpen veszélyezteti, amikor a szűk és életkora miatt még nem tökéletesen kifejlett méhszáj szakaszán hatol át a magzat. Emiatt fordul elő az is, hogy néhány magzat alultáplált, mivel az anyaméhet átszövő véredények még nem elég nagyok, hanem olyan vékonyak, hogy még nem képesek elegendő vért eljuttatni a méhben lévő magzat táplálására. Mivel a menstruáció a legtöbb esetben tizennégy éves kor körül jelentkezik először, ez a legtermészetesebb időpont a szüzesség elvesztésére is. Ugyanakkor a szüzesség elvesztése több évvel később már nem veszélytelen, ugyanis a méhnyak lesüllyedve marad, hasonlóan azoknak a férfiaknak a nemi szervéhez, akik nem éltek szexuális életet. Az anyaméh ürege ekkor már elég tágas, hogy a mag átalakuljon, és kifejlődjön az élőlény, de szüléskor nem könnyű a keskeny méhnyakon keresztül nyomni, így nagy bajt és veszélyt okozhat. A szüzesség elvesztésére tehát a fent említett időpont alkalmas, amikor a nemi szervek már annyira kifejlődtek, hogy képesek elviselni a fogamzást.

11. Hogyan ismerjük fel azokat a nőket, akik képesek a fogamzásra?

34. Minthogy sok nő nem pusztán az élvezetek miatt, hanem azért megy férjhez, hogy gyermeke és utóda legyen, ezért tökéletesen felesleges nemesi származásukról és vagyoni helyzetükről érdeklődni, mielőtt meggyőződnenk róla, vajon képesek-e megfoganni vagy sem, és vajon alkalmasak-e a gyermekszülésre vagy sem. A továbbiakban tehát erről is szót kell ejtenünk.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fogamzásra legmegfelelőbb a tizenöt és negyven év közötti időszak, ha a nő nem férfias, testes, nagyon húsos, nagyon kövér vagy túlságosan petyhüdt és vizes. Minthogy a méh hasonlóan viselkedik az egész szervezethez, ha túl kemény – ha történetesen éppen az –, vagy ha túl petyhüdt és erőtlen, a mag nem tud könnyen megtapadni. Akkor sem, ha a méh túl nedves vagy száraz, túl nyitott vagy zárt, viszont meg tud tapadni, ha rendszeres a havi vérzés, amely nem túl vizes vagy másfajta váladékokkal keveredett, hanem csak vérből áll, de mennyisége sem túl nagy vagy túlságosan kicsi. Jó, ha a méhszáj előrenyúlik és közvetlenül hozzáférhető, ha ugyanis természeténél fogva hajlott és a vaginától távolabb fekszik, kevésbé képes beszívni, valamint befogadni a magot. Továbbá kedvező, ha a nők az ételt könnyen megemésztik és hasüregük nem tartósan nedves, természetük kiegyensúlyozott és vidám. Az állandó emésztési zavarok ugyanis károsítják a magzatokat, a hasmenéssel pedig kiürül az elfogyasztott étel, mielőtt teljesen megemésztették volna. A lelki bánat és indulatosság megzavarja a légzést, és előidézi a magzat elvetélését.

35. Néhányan azt is állítják, hogy azok a nők kevésbé alkalmasak a fogamzásra, akiknek sem örömet, sem bánatát nem árulja el szemük vagy arcszínük gyors változása, különösen, ha feketébbre válik a bőrük. Az ő vágyaik ugyanis sokkal hevesebbek, amelyek megváltoztatják és megsötétítik bőrük színét, ez által a mag valahogy kiszárad és megsemmisül. Dioklés számára a fogamzás-képesség biztosabb előjele, ha a nők csípője és lágyéka húsos, ha természetesebbek, szeplősek, pirosposzsgások, megjelenésük férfias, az ezekkel ellentétes tulajdonságúak viszont terméketlenek: a véznák, vékonyak vagy túl kövérek, túl idősök vagy túl fiatalok. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít a hüvelykúpok jelzésének, amelyek gyantából, rutából, fokhagymából, zsászából és korianderből állnak. Ha a behelyezett anyagok jellegzetes tulajdonságai felhatolnak a nők szájáig, azt állítja, hogy képesek megfoganni, ellenkező esetben viszont nem. Euénór és Euryphón szülősékebe ültetik a nőket, és ugyanezekkel az anyagokkal füstölik őket alulról. Mindez tévedés. Akkor is teherbe tud esni egy nő, ha nem húsos a csípője. A

kúpok és erős hatású összetevőik áthatolhatnak a csupán az értelmünkkel kikövetkeztetett járatokon is,⁵² még ha a nő nem is képes megfoganni. Asklépiadés legalábbis azt állítja, hogy a fekélyes beteg érzékeli a combjára helyezett, rutából és viaszból készült olaj jellegzetes tulajdonságát, mivel az szétárad a testében. Általában az egész szervezet állapotát is meg kell vizsgálni a méhvel együtt. Mint ahogy a silány föld sem képes táplálni a magokat és a növényeket, sőt saját hitványságával elpusztítja a növények és a magok jó tulajdonságait, ugyanígy a rossz állapotban lévő nők teste sem képes a beléjük helyezett magokat megtartani, sőt saját alkalmatlanságuk szükségszerűen ugyanúgy megbetegíti vagy akár el is pusztítja őket.

12. Melyik időpont a legalkalmasabb a fogamzásra?

36. Minthogy a szabadban elvetett magok számára sem minden időpont alkalmas arra, hogy a földbe jutva gyümölcsöket teremjenek, az embereknél sem alkalmas minden időpont a szeretkezés során kilövellt mag megfogására. Azért tehát, hogy a szeretkezés megfelelő időzítésével elérhessük kitűzött célunkat, szót kell ejtenünk a megfelelő időpontról.

A szeretkezésnek a teherbe esés számára legalkalmasabb időpontja az, amikor a vérzés megszűnik vagy alábbhagy, valamint jelen van a vágy és sóvárgás az együttlétre, amikor a test se nem szűkölködik, se nem túlzottan telített és elnehezült a részegségtől és a rossz emésztéstől, és miután a (nő) testét megmasszírozták, és egy könnyű étkezés után mindenféle szempontból kellemesen érzi magát. Amikor a vérzés megszűnik vagy alábbhagy: a menstruáció előtti időpont alkalmatlan, mivel a méh már elnehezült és kellemetlenül érzi magát a benne felgyülemlett nedvektől, és nem képes két egymással ellentétes mozgásra, a nedvek kiválasztására és a (mag) befogadására. Ahogy a különféle ételektől elnehezült gyomor is megkönnyebbül, ha az émelygés miatt felfordulva kihányja tartalmát, és vonakodik a táplálék befogadásától, a menstruáció idején telített méh számára is ugyanezen oknál fogva előnyös, ha kiüríti a benne összegyülemlett vért, a mag befogadására és megtartására azonban alkalmatlan. A menstruáció kezdete elvetendő időpont, mert az egész szervezet feszült, amint már említettük, de a vérzés növekedése és

---

⁵² A metodikus iskola jellegzetes fordulata (di| tîn lÏgJ qewrhtîn çnadoq»setai pÏrwn). Burguière–Gourevitch–Malinas 82. oldal 133. jegyzet.

csúcspontja is, mert a magot kimossa, és a kiürülő nagy mennyiségű vérrrel együtt kifolyik. A seb sem forr össze, ha ömlik a vér, de még ha gyorsan össze is forna, újból kinyílik, ha kiújul a vérzés. Éppígy a mag sem képes megtapadni a méh fundusán, mert az onnan kiválasztott véres váladék kiveti. Tehát az egyedüli alkalmas időpont az, amely a vérzés elállását követi, ekkor ugyanis az anyaméh megkönnyebbül és mind a hőfoka, mind a nedvessége közepes. Akkor sem képes megtapadni a mag, ha a méh fundusa korábban kidörzsölődött és érdes. A betegek is kihányják rohamuk során az elfogyasztott étel de, ha rohamuk alábbhagy, megmarad bennük. Ugyanígy a mag is biztosan megtapad, ha akkor jut a méhbe, amikor a menstruáció már túljutott a csúcspontján. Ha néhány nő más időpontban is megfoghat, különösen, ha menstruációja kicsit tovább tart, e kevés példával nem érdemes foglalkozni, hanem azt az időpontot kell tárgyalni, amely megfelel a tudományos szemléletnek. 37. Azt is mondtuk, hogy jelen van a vágy és sóvárgás az együttlétre: a vágy nélkül ugyanis a hímek nem képesek kilövellni a magot, és ugyanígy a nőstények sem képesek vágy nélkül megfoganni.⁵³ Éppúgy az étvágy nélkül és bizonyos ellenérzéssel lenyelt ételt sem fogadjuk be és emésztjük meg jól, ugyanígy a magot sem képes (az anyaméh) befogadni és megtartani, hogy létrejöjjön a fogamzás, ha nincs jelen a vágy és a sóvárgás az együttlétre. Ha ugyanis egyes megerőszkolt nők teherbe esnek, róluk is el lehet mondani, hogy a vágy érzése mindenképpen megvolt bennük is, de ezt lelkiismeretük ítélete elhomályosította. Hasonlóképpen a gyászoló özvegyasszonyokban is gyakran feltámad az étel iránti vágy, de a csapás következtében érzett fájdalmuk elhomályosítja azt. Később azonban az éhségtől legyűrve enniük kell, feladva eltökéltségüket.

38. A fogamzásra tehát az az időpont alkalmas, amelyben vágyódunk az együttlétre, és amikor a test nem nehezült el túlzottan és nem is szűkölködik semmiben. Ugyanis nem elég vágyakozni a szexuális együttlétre, ha a test egészségi állapota nem megfelelő. Hiszen gyakran akkor is vágyunk egy ételre, ha rossz az emésztésünk, és amit elfogyasztottunk, csak felbomlik bennünk, de ha ekkor falánkságunkban mégis eszünk valamint, ugyanúgy bomlik fel az is bennünk. Attól még nem megfelelő a közösülés időpontja, ha csak vágyunk rá, de az egyéb körülményeket nem vesszük figyelembe. A kéjvágyó nők mindig vágnak a közösülésre. A test tehát ne legyen szűkében semminek, és ne legyen gyenge, mert nyilvánvaló: ha az egész test gyenge, akkor egyes részei is

---

⁵³ Sóranos itt nyilvánvalóan téved.

azok. Így, ha az anyaméh gyengébb, valószínű, hogy kevésbé tudja ellátni a feladatát, a méh feladata azonban a fogamzás. Tehát nem tanácsos akkor szeretkezni, amikor a test szűkölködik valamiben, vagy éppen elnehezült, például a rossz emésztéstől vagy a részegségtől. Először is, mert a test csak természetes állapotában képes ellátni feladatait, de a részegség és a rossz emésztés nem természetes, így olyankor a fogamzásra sem alkalmas. Más természetes feladatára is alkalmatlan ilyen állapotban, így a fogamzásra is. Másodszor, táplálni kell a magot, miután megtapadt, a tápanyagot pedig az odaáramló, vért és levegőt tartalmazó, anyagokból vonja ki, a részegségtől és a rossz emésztéstől azonban megromlik a test kipárolgása, és a légzés is zavarttá válik. Fennáll a veszélye annak, hogy a rossz táplálkozástól a mag is silányabbá válik.⁵⁴ Továbbá a részegségből fakadó túltelítettség gátolja a mag megtapadását az anyaméhben. Ahogy a bortól is nehezebben gyógyulnak a részek sebei, mert az felszívódik az egész szervezetükben, magától értetődő, hogy ugyanez akadályozza meg a mag megtapadását is.⁵⁵

39. El kell mondanunk, hogy a lélek állapota is okozhat bizonyos változásokat a magzatok alakjában. Például olyan nők, akik közösülés alatt majmokat láttak, majomformájú gyermekeket szültek. A kyprosiak tyrannosa, aki torz alakú volt, arra kényszerítette feleségét, hogy szeretkezés közben egy csodálatos szobrot nézzen, így szép gyermekek apjává lett.⁵⁶ Fedeztetéskor a lótenyésztők nemes méneket állítanak a kancákkal szembe.⁵⁷ A nőknek szeretkezéskor józannak kell lenniük, hogy ne

---

⁵⁴ Sóranos úgy fogalmaz, hogy *faulòteron metabálllein*, amit Gourevitch, Bourgière és Malinas úgy értelmez, hogy a mag elpusztul, és nem fejlődik magzattá (83. oldal 143. jegyzet), Schubert és Huttner azonban úgy fordítja, hogy „an Qualität verliert”, vagyis csak rosszabb minőségű lesz (135. oldal). Ugyanígy vélekedik Temkin is (37. oldal).

⁵⁵ Sóranos szerint az alkohol gátolja a seb széleinek összeforrását, és ehhez hasonlítja a mag megtapadását az anyaméhben.

⁵⁶ A tyrannost nem tudjuk azonosítani. A történetről megemlékezik Caelius Aurelianus is (*Gyn.* 50.), de ő is csak annyit ír, hogy *ciprius tiranus*, Galénos pedig még azt sem említi, hogy az illető kyprosi volt (Kühn XIV. 253-254).

⁵⁷ Az elképzelés *locus classicus* a Bibliában található (1 Mózes 30, 37-39): „Jákob friss nyárfa-, mandula- és platángallyakat hozott, fehér sávokat vágott rajtuk, úgy hogy a gallyak fehérsége előtűnt. Azután a csikozott vesszőket egyenesen az állatok elé helyezte az ivóvályúba és a víztartályokba, amelyekhez az állatok inni jártak. Ugyanis akkor párosodtak, amikor inni mentek. Az állatok tehát a vesszők előtt párosodtak. Ezért az állatok csikos, pettyes és foltos kicsinyeket ellettek”. A *Septuagintából* a pogány görögök és rómaiak is megismerhették ezt a történetet. A görög filozófiában Empedoklés nevéhez fűződik ez a gondolat (Plutarchos: *Placit.* 5, 12.): „Empedokláj tí kat! t%4n sÚllhyin fantas...v táj gunaikÖj

szülessenek torz utódaik, mert a lelket részegen túlságosan is elragadja a képzelet, továbbá azért is, mert a gyerekek nemcsak testileg, hanem lelkileg is hasonlítanak anyjukra. Tehát az a jó, ha a lélek egyensúlyban van és nincs összezavarva a részegségtől, így az utódok is ugyanilyenekké válnak. Teljes képtelenség, hogy, ha még a paraszt is óvakodik attól, hogy túlzottan nedves és eláztatott földbe vesse el a magokat, vannak olyan emberek, akik feltételezik, hogy a természet egészséges utódokat hoz létre, ha a magokat túlzottan elázott és vizes testbe juttatják be.

40. Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy az a legalkalmasabb időpont a fogamzásra, amikor a nő testét már megmasszíroztuk, és egy kevés könnyű ételt elfogyasztott. Ha már evett, az elősegíti a közösülésre való vágyat, mert az éhség nem tereli el a figyelmét. Mert ahogy a masszírozás természeténél fogva segíti a táplálék feldolgozását, úgy segíti a mag befogadását és megtartását is, mert a test megszabadul attól, amit az ember a tegnapi túlterhelésnek nevezhetne, és így, miután teljesen megtisztult, jobban el tudja látni természetes feladatait. Ugyanígy, a paraszt is csak akkor veti el a magot, ha előtte már megtisztította a földet és minden idegen anyagot eltávolított, ennek megfelelően mi is azt tanácsoljuk, hogy akkor kell bejuttatni a nemző magot, amikor a nő testét már megmasszírozták. Ez nem mond ellent annak az állításnak, amelyet az *Egészségről* című könyvemben fejtek ki, miszerint a közösülés legmegfelelőbb időpontja a test megmasszírozása előtt van. Abban a műben ugyanis a közösülés minden kérdéséről egyformán beszélek, azokról is, amelyek a férfiakra vonatkoznak, ebben viszont kizárólag a gyermeknemzés céljával történő együttlétről. A masszírozás önmagában ugyanis egyrészt valóban egészséges a közösülés feszültségét követően, másrészt viszont tanácsos nyugton maradni, hogy a mag megtapadjon.

41. A régiek közül néhányan külső tényezőket is figyelembe vesznek a fogamzás időpontjának meghatározásában. Szerintük a legalkalmasabb időpont teliholdkor van. A földi dolgok valóban összhangban állnak a égiekkel, ugyanis a tengeri élőlények közül a legtöbb teliholdkor a legjótápláltabb, míg holdfogyatkozáskor a legsatnyább, és

---

morfoàsqai t| bršfh: poll.Łkij g|r ċndri.Łntwn ka^ e„kÒnwn °rasqhsan gunakej, ka^ Ómoia toÚtoij ċpštekon.” „Empedoklés szerint a fogamzás során a nők fantáziája formálja ki a magzatokat: az asszonyok ugyanis gyakran szeretnek bele szobrokba és képekbe, és azokhoz hasonló gyermeket szülnék.” A görög irodalomban Héliodóros *Aithiopikája* szolgáltatja a legjobb párhuzamot: „Ami pedig a leány színét illeti, a kendő megoldja a látszólagos nehézséget: Persina bevallotta, hogy Andromeda képére nézett, míg együtt voltatok, és a gyermek a lelkébe belevésődött képhez vált hasonlónak.” Ford. Szepessy Tibor.

ugyanígy a házi egerek májlebenye is teliholdkor nő meg és a fogyó holddal összezsugorodik. Ugyanígy a mi nemző képességünk is, más állatokéhoz hasonlóan, teliholdkor növekszik, holdfogyatkozáskor viszont csökken. Továbbá a tavasz a legmegfelelőbb évszak a fogamzásra. Télen ugyanis az emberi testek sűrűbbé válnak és a magok is nehezen tudnak megfoganni, de ha meg is fogannak, akkor is fejletlenek maradnak, hasonlóan azokhoz a magokhoz, amelyeket a földbe vetettek el. A tél ugyanis ezeket is megakadályozza abban, hogy kihajtsanak. A télen született állatok is satnyábbak. Nyáron viszont az erős párolgás mindent meggyengít, mind a magokat, mind azokat a részeket, amelyek a fogamzásban segítenek, vagyis az egész testet. Nem kell hosszan érvelni állításaik megcáfolásához, elég, ha a tapasztalt jelenségekre hivatkozunk. Láthatjuk, hogy minden évszakban megtörténik, és sikerrel is végződik a fogamzás, de ha valaki természeténél fogva nem képes elviselni a nyári meleget vagy a téli hideget, akkor nem az évszakokat kell tekintetbe venni, hanem saját testének állapotát. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy az az időpont megfelelő a fogamzásra, amikor a test se nem szűkülöködik, se nem túlzottan elnehezült, és minden szempontból kielégítő állapotban van. Ha a hold változásakor a mi testünkben is lezajlik valamiféle átalakulás, akkor mindenképpen észre kell vennünk, éppúgy, mint a házi egereknél és az osztrigáknál. Ha viszont semmi ezekhez hasonló változást nem észlelünk testünkben, akkor minden ilyen állítás, bár hihetőnek tűnhet, valójában téves.

13. Vajon egészséges-e a fogamzás?

42. Egyesek úgy gondolják, hogy a terhesség egészséges, mert minden természetes dolog hasznos, a terhesség pedig természetes folyamat. Másrészt vannak nők, akik kevés vért veszítenek menstruáció során, és anyaméhük is szenved az összehúzódástól, de terhesség során ezek a kellemetlenségek megszűnnek. Az ilyen véleményekkel szemben elmondható, hogy bár a menstruáció természetes jelenség, mégsem egészséges, mint ahogy erről már beszámoltunk.⁵⁸ Mert ami hasznos, az nem feltétlenül egészséges. Mind a menstruáció, mind a terhesség kétségkívül hasznos az emberek utódlásában, de az bizonyos, hogy nem egészséges a várandós anyák számára. A méh korábban fennálló fájdalmaitól nem szabadulnak meg, miután teherbe estek, hanem csak ha

---

⁵⁸ Vö. I. 28.

megszabadultak, esnek teherbe. És még ha a fogamzás következtében a nők meg is szabadulnak ezektől a kellemetlenségektől, ez csak segítség a betegség ellen, nem megőrzése az egészségnek, ahogy a kezelésként alkalmazott érvágás sem használ az egészségnek, de megszünteti a betegségeket. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a terhes nőt sokféle kellemetlenség éri, különösen azokat, akik túlzottan elnehezültek, és akik kívánósak. Az is tudvalevő, hogy az egy élőlény számára elegendő élelmet két élőlény táplálására és növelésére kell fordítani, úgyhogy nem marad elegendő a terhes nő számára, hiszen ami a magzatnak jut, szükségszerűen az anyától kell elvonni. A nő attól nem tud több ételt magához venni, mert többet kell felhasználnia, hiszen az emésztés nem lesz képes többet feldolgozni. Ha pedig annyi ételt vesz magához, amennyit képes megemészteni, a viselős asszonynak annyival kevesebb fog maradni, amennyi a magzatnak jut. Minthogy a táplálék lecsökkenése nem egészséges, így a fogamzás sem az. A terhességek alultápláltságot, gyengeséget és korai öregedést eredményeznek, amint ezt szembetűnő jeleik igazolják, mint ahogy a földhöz is hasonlítanak abban, hogy az is kimerül, ha szünet nélkül gyümölcsöt terem, és nem lesz képes minden évben termést hozni.

14. Mik a fogamzás jelei?

43. A fogamzás arról kapta a nevét, hogy a magot megfogja. Továbbá terhességnek (*kyésis*) is hívjuk, mert a mag be van zárva (*keuthésis*), tehát el van rejtve. A „bezárás” (*keuthésis*) valójában az jelenti, elrejtteni (*kryptein*),⁵⁹ hiszen a mag, amely megfog az anyaméhben, el van rejtve. Alaposan végiggondolva a fogamzás a mag vagy embrió, vagy embriók tartós megtartása természetes módon az anyaméhben. „Megtartás” azért, mert a fogamzás egyfajta visszatartás. „Tartósan” pedig azért, mert a mag olykor éppen csak megtapad, és azon nyomban újból kilökődik.⁶⁰ Az ilyen nem fogamzás. „Mag vagy embrió” azért, mert az első időszak során, amikor az utód még nem formálódott ki, a mag megtapad, viszont az első időszak után, amikor a magzat már kifejlődött, a mag többé már nem létezik, így a fogamzás nem szűnik meg, de nem a magra, hanem az embrióra vonatkozik. A mag ugyanis már átalakult, emberi formát ölt, a lelke is kifejlődik, és többé

---

⁵⁹ Sóranos etimológiája tévedésen alapul, mivel a *kyésis* jelentése nem az elrejt, hanem a felfúvódik szóra vezethető vissza.

⁶⁰ A spontán vetélésre gondol.

már nem mag. Ezért néhányan, a fogamzáson (*syllépsis*) belül különbséget téve, az elsőt nem teljes, a másodikat pedig teljes fogamzásnak hívják. Azért, hogy e két formát egybevonjuk, beszélünk a „mag fogamzásáról” és az „embrió fogamzásáról”, de minthogy olykor kettes és hármas ikrek fogannak meg, ezért fűztük hozzá azt, hogy „embriók fogamzása”. „Az anyaméhben” azért, mert tartós magmegtapadás nem történhet meg bárhol csak az anyaméhben. Továbbá, amíg a mag a petevezetékben van, akkor ugyan tartósan megreked, de ez még nem a fogamzás. Végül pedig a „természetes ok” azért, mert a mag néha hosszabb időre is megrekedhet a méhben, és pedig akkor, amikor a méhszáj a hidegtől bezáródik, és az embrió is megakadhat nehéz szüléskor. Az ilyenfajta megrekedéseket nem tekinthetjük fogamzásnak, ugyanis nem természetes, hanem természetellenes módon következtek be. A mag befogadása és a fogamzás között különbség van. A befogadás az, amikor a mag bekerül a méh fundusába, ezzel szemben a fogamzás az, amikor a mag megreked és megtapad, miután bejutott oda. A befogadás csak a magra vonatkozik, míg a fogamzás az embrióra is.

44. Ezeket a kérdéseket ilyen módon tisztázták korábban, ugyanakkor tudnunk kell, hogy egyesek szerint a fogamzás észrevétlenül is bekövetkezhet.⁶¹ Véleményünk szerint tehát, sok dolog összeszedése alapján és ezek megkülönböztetésével kell megállapítani, hogy mi a fogamzás jele. Például abból, hogy közösülés végén a nő úgy érzi, hogy megborzong, és [kis fájdalmat tapasztal szeméremteste és köldöke körül, emiatt kevésbé vágyik a szeretkezésre, valamint hüvelye és méhszája teljesen száraz és nem is nedvesedik]⁶² méhszája bezárul, de tapintáskor lágy és puha marad. Amikor hideg van és gyulladt a méhszáj, akkor is bezáródik, de ilyenkor tapintása érdes és kemény. Továbbá a női szeméremtest a spermától nem lesz tartósan nedves, legfeljebb kis mértékben, mivel a nedvesség nagy része teljesen felszívódik. Később abból lehet a terhességre következtetni, hogy a nő menstruációja megszűnik vagy gyengén jelentkezik, a lágyéka elnehezül, mellei észrevétlenül megduzzadnak és kissé fájnak, felfordul a gyomra, mellein az erek kidudorodnak és kékes színűvé válnak, szeme alatt zöldessárga karikák

---

⁶¹ Caelius Aurelianus (*Gynaecia* 445., in: Temkin 43. oldal): „He adds that in the opinion of some people conception is marked by an aversion to sexual intercourse. He denies it by pointing out that even among animals, hens and she-hares do not refuse intercourse after conception and that women too enjoy it „until the day of delivery.”

⁶² A zárójelben álló négy sor a P kézirat margóján szerepel. Ilberg ezért nem illeszti be kiadásába, arra hivatkozva, hogy ez idézet Aëtius 16, 8-ból.

jelennek meg, néha sötét foltok tűnnek fel a szem felületén, ezeket szeplőknek nevezzük.⁶³ Még később abból, hogy a nő kívánóssá válik, gyomortájéka az idő előrehaladtával felduzzad, és ekkor már a terhes nő is érzékeli, hogy a hasában lévő magzat megmozdul, [és abból, hogy a nyak elülső része melegebb, hátulsó részei hidegebbek,⁶⁴ és körülbelül a második hónapban korábbi szokásaitól eltérően vágyakozik az ecetes vagy sós ételekre.]⁶⁵

15. Az elődeink szerint milyen jelei vannak, hogy a magzat fiú lesz-e vagy lány?

45. Hippokratés azt állítja, hogy a következő jelek árulkodnak arról, hogy az anya fiú utódot vár:⁶⁶ a várandós asszony pirosposzsgásabb, könnyedebben mozog, jobb melle nagyobb, feszesebb, teltebb és különösen a mellbimbója duzzadt. Ha viszont leánygyermeket vár, sápadtabb, bal melle duzzadtabb, különösen a mellbimbója. Következtetése hamis feltevésből ered. Úgy véli, ha az anyaméh jobb oldalán fogan meg a mag, a gyermek fiú lesz, ezzel szemben, ha az anyaméh bal oldalán, akkor leány.⁶⁷ Mi

⁶³ A szülés során jelentkező pigmentfoltok kezelésére különböző kezeléseket alkalmaztak az ókori orvosok. Ezek összetevői: vadszőlő gyantája, keserű mandula, mandulafa gyökere, káposzta, stb. Vö. Oreibasios: *Syn.* 7, 35.

⁶⁴ A modern orvostudomány nem tud erről a hőmérsékletkülönbségről.

⁶⁵ Ilberg ezeket a sorokat is kirekeszti, noha nem a margón, hanem a szövegben őrződtek meg. Vö. Aëtius 16, 8. A kívánósságot (*pica*) ma is a terhesség gyanújelének tekintik. Vö. Papp Zoltán (229. oldal).

⁶⁶ Hippokratés erről több helyen is ír, legtömörebben *Aph.* 5, 42: „Ha egy nőnek fia lesz, akkor jó színben van, ha pedig lánya, rossz színben.” „Ἐἴθ' ἂν μὲν ἄρρεν κῦλ, ἐὔκροσ' ἔστιν. ἂν δὲ γᾶλυ, δῦστροσ'.”

⁶⁷ Hippokratés: *Aph.* 5, 48: „A fiúmagzat általában a jobb oldalon a leánymagzat a bal oldalon helyezkedik el.” „Ἐμβρυα τὴ μὲν ἄρρενα τῶν τοσὶ δextioσσι, τὴ δὲ γᾶλεα τῶν τοσὶν ἄριστεροσσι μέλλον.” Parmenidésnek is ugyanez volt a véleménye: „Jobbra fiúkat, balra lányokat.” „dexteroσsin μέν κοῦρου, λαίωσιν δὲ κοῦρα.” Galénos: *in Epid.* 6, 48. Plutarchos. *De placit. philos.* V. 11: „Parmenidés szerint, ha az anyaméh jobb oldaláról származik, az atyára, ha a bal oldaláról, az anyára (hasonlít).” Censorinus (*De die natali* 6, 5) a jobb és bal oldal szerepét abban látja, hogy a mag melyik oldalról származik: „Alkmaion azt mondta, hogy a szülők közül annak a neme érvényesül, amelyiknek a magja nagyobb tömegű. Ezzel szemben Hippón azt állítja, hogy a vékonyabb magvakból nőneműek, a vastagabbakból pedig hímneműek lesznek. 5. Démokritos úgy adta elő, hogy annak a szülőnek a neme tér vissza, amelyiknek a nemzőanyaga hamarabb foglalja el a megfelelő helyet. *"A női és a férfi principium harcot folytat egymással, és amelyikük megszerzi a győzelmet, az adja az utód nemét"* - mondja Parmenidés. 6. Anaxagoras és Empedoklés egyetértenek abban, hogy a test jobb feléből kiömlő magokból hímneműek születnek, a bal oldaliakból

viszont már bebizonyítottuk a *Nemzésről* szóló munkánk fiziológiai részeiben, hogy mindez tévedés. Egyesek⁶⁸ azt mondják, hogyha a magzat fiú, akkor gyorsabban és erőteljesebben mozog a hasban, ezt az anya is érzi. Ezzel szemben, ha leány, akkor lassabban és gyengébben mozog a magzat, és az anya mozgása is nehézkesebbé válik, sőt hányinger is gyötri. Továbbá, azért pirosposzsgás a fiúgyermeket váró anya, mert a magzat gyakorlatokat végez a hasban, és azért sápadt az anya, aki leánygyermeket vár, mert magzata lusta. Ezek a megfigyelések inkább hiedelemnek tűnnek, mint igaznak. Ugyanis néhány esetben valóban ezt tapasztalhatjuk, máskor pedig az ellenkezőjét.

16. Hogyan gondoskodjuk a terhes asszonyokról?

46. A terhes nőkről való gondoskodás három időszakra osztható. Az első szakaszban az a célunk, hogy a bejutott sperma benn is maradjon. A másodikban, hogy az olyan jelentkező tüneteken enyhítsünk, mint például a kívánósság. Az utolsó időszakban,

---

viszont nőneműek. Ahogy e kérdésben megegyeznek a nézeteik, úgy térnek el a gyermekek hasonlóságának átszarmaztatását illetően.” Ford. Forisek Péter. Ezzel a kérdéssel többen is foglalkoztak: Aristotelés. *De generatione animalium* IV. 3; *Historia animalium* VII. 6; Galénos: *De semine* II. könyv; Plinius *NH* VII. 12; Solinus 5; Augustinus: *Contr. Iul.* V. 9. Lactantius szerint Varro és Aristotelés úgy gondolja, hogy a gyermek neme a magtól származik, de a nemi jellegek kialakulásában fontos szerepet játszik, hogy a méh jobb vagy bal oldalán helyezkednek el. Lactantius: *De opificio Dei* 12: „Az eltérő nemi sajátosságokat a következőképpen magyarázzák: Ha a férfit termő mag a méh bal oldalába jut, úgy véljük, hogy fiú születik ugyan, de mivel a női részben fogant, valami nőies vonás lesz benne, ami nem fér össze a férfiúi szépséggel; vagy feltűnő szépség, vagy rendkívüli fehér bőr, vagy kecses termet, vagy vékony végtagok, vagy apró termet, vagy vékony hang, vagy félénkség, vagy egyszerre több az említett vonásokból. De ugyanígy, ha a nőt termő mag jut a jobb oldalra, nő születik ugyan, de mivel hímnemű részben fogant, valamivel több férfijelleg lesz benne, mint amit nemének természete megtűr; vagy izmos végtagok, vagy túlzottan magas termet, vagy sötét bőr, vagy szőrös arc, vagy rút ábrázat, vagy mély hang, vagy vakmerő bátorság, vagy egyszerre több a fentiekből. Ha viszont a férfimag a jobb oldali részben, a női pedig a bal oldaliba jut, mindkét magzat szabályosan fejlődik oly mértékben, hogy a nőkben is megmutatkozik nemük minden ékessége, és a férfiakban is mind testükben, mind lelkükben megjelenik a férfierő.” Ford. Adamik Tamás.

⁶⁸ Vö. Aëtius 16, 9.

amikor már közeledik a szülés, az a cél, hogy a magzat tökéletes legyen, és az anyát fel kell készítenünk arra, hogy a szülést könnyen kibírja. Ezek közül először az első szakaszt fogjuk megvizsgálni.

Amikor a fogamzás már megtörtént, tartózkodnunk kell mindenféle túlzástól, valamint mind a testi mind pedig a lelki igénybevételtől. Ugyanis bármilyen komoly lelki zavar, mint például a félelem, a fájdalom vagy akár a váratlan öröm a sperma kilökődéséhez vezethet. Továbbá az erőteljes tornázás, a levegő erőltetett visszatartása, köhögés, tüsszentés, ütés, elesés, különösen a csípőre esés, nehéz súlyok felemelése, ugrálás, a kemény ülőhely, gyógyszerek szedése, csípős és tüsszentést előidéző készítmények fogyasztása, alultápláltság, rossz emésztés, részegség, hányás, hasmenés, vérfolyás az orrból és az aranyérből vagy más helyről, olyan anyag használata lazítás céljából, amely felmelegít, heves láz, hidegrázás, görcsös állapot és általában mindenféle hirtelen előidézett mozdulat vetélést okozhat. Nos, ezek közül, azokat, amelyek rajtunk múlnak, el kell kerülni, és a terhes asszonyt ágynyugalomban egy vagy két napon keresztül figyeljük meg, egyszerűen használjon olyan kenőcsöt, amitől visszanyeri az étvágyát, és amitől az ételt is meg tudja emészteni. Nem szabad engednie, hogy a gyomortájékát masszírozzák, nehogy annak megmozgatása miatt a megtapadt sperma leváljon. Ugyanakkor a terhes nőt éretlen olívaolajból sajtolt friss olajjal kenjük be és adjunk neki egy kevéske gabonából készült ételt. Ha lehetséges, a terhes nő hét napon keresztül ne fürödjön, ugyanis a fürdés az egész testet ellazítja, és hozzájárul ahhoz is, hogy a sperma finom szerkezetét meggyengítse – hacsak nem hiszi azt valaki, hogy, bár a fürdővíztől újból kinyílik a már biztosan összeforrt seb, és elernyed az atléták izmos teste is, a sperma, amely még lágy és éppen csak kezd megszilárdulni, nem fog feloldódni. Továbbá nem helytelen ugyanannyi napon át eltanácsolni a terhes nőt a borfogyasztástól, nehogy emésztése hevesse és gyötrővé váljon. Ahogy az eltört csontok részei, ha nem mozdítják el őket, összeforrnak, ugyanígy a sperma is erősen és szilárdan az anyaméhhez tud tapadni, ha nem löki ki onnan a mozgás. Ugyanakkor nem kell hosszabb ideig alkalmazni ezt a módszert, nehogy a bor és az étel nélkülözése miatt a terhes anya teste kimerüljön, és méhe elgyengüljön. Inkább lépésről-lépésre alakítsuk át a táplálkozását. Azután már a második napon szükséges, hogy a terhes nő kocsin üljön vagy hintaszéken hintázzon (igásállatok hátán ülve ne ringassa magát, mert azok hevesen rángatnak), minden nap sétáljon lassan, könnyedén és rövid ideig, és később fokozatosan növelje a távolságot; fogyasszon közepes tápértékű ételt, mint amilyenek a nem túl kövér halak, a nem túl

zsíros húsok és a nem túl csípős zöldségek, mindenképp tartózkodjunk mindenféle csípős tápláléktól, mint a fokhagyma, hagyma, póréhagyma, valamint a sóban pácolt és erős ételektől. Ezek ugyanis könnyen felbomlanak, ráadásul a fűszerek felfűvődést okoznak és emellett elgyengítenek és soványítanak. Ezért is kell kerülni őket hosszantartó betegek esetében, ha például egy forradás felszívódását akarjuk elérni. Tökéletesen ésszerűtlen nem belátni, hogy minden olyan hatóanyag, amely izgat, soványít, gyengíti az egész szervezetet, és ami megszabadítja a durva testrészeket káros hatásoktól, amikor felszívódva eloszlik a méh tájékán, ne tenne hajlamosabbá a sperma feloldódására, amely még nyálkás, és nem szilárdult meg az alvadás következtében. A terhes nőnek távol kell tartania magát a szexuális aktustól, ugyanis az általában is megmozgatja az egész testet, különösen az anyaméh körüli részeket, amelyeknek pihenésre volna szüksége. Mert ahogyan a gyomor, ha nyugodt, magában tartja az ételt, ha viszont felkavarodik, sokszor hányás formájában mindazt kiveti magából, amit korábban befogadott, ugyanígy az anyaméh is, ha nem rázzák, akkor benntartja a spermát, ha pedig hánykolódik, kiüríti azt. A terhes anyának melegvízes fürdőt kell vennie, ahol a levegő és víz ugyanolyan hőmérsékletű, de nem túl hosszú ideig, hogy ne izzadjon meg nagyon tőle, nehogy a teste elpuhuljon és elveszítse feszségét. Ugyanakkor hideg vízes fürdőt is használjon, de csak mértékkel, nehogy átfázzon. Masszírozás után böjtölnie kell addig, amíg meg nem nyugszik a teste, légzésszavara és testnedveinek ingadozása pedig el nem csillapodik. Később egy ideig adjunk neki vizet az étkezés előtt, de ha hozzá van szokva, akkor könnyű bort.

47. Ne gondolja senki se azt, hogy ha a terhes nő az előbb említett szabályok közül egyeseket vagy valamennyit megszegi, de a magzatot mégsem vetéli el, akkor mindez egyáltalán nem árt a magzatnak. Nagyon is árt neki, hiszen a magzat gyengébb, a fejlődésben visszamaradottabb és alultáplált lesz, általában könnyebben megbetegszik, mivel fogékonyabb az ártalmakra, továbbá testileg satnyának, szellemileg pedig visszamaradottnak bizonyul. Nincs ez másképp a házépítéssel sem, hiszen ha a ház alapjait szilárdan megépítjük, akkor hosszú ideig elpusztíthatatlan marad, de ha a gyenge alap miatt a falak megrepednek és nem szilárdak, akkor a ház könnyen összedől. Az élőlények létrejötte sem különbözik ettől, csak az alapelemek és az alapok vannak más anyagból. Ha a sperma kilökődne, arra a vagina külső nedvességéből következtethetünk, de meg lehet akadályozni, hogy a terhesség a következő alkalommal ugyanilyen balszerencsésen végződjék. E célból kerülnie kell a testmozgást, és ha a lelke

összezavarodott a gondok miatt, meg kell nyugodjon. Ha a méhe körüli testtájak petyhüdtek, akkor azokat az egész testtel együtt meg kell erősíteni.

Ilyen gondoskodást igényel a várandós anya a terhesség első időszakában. A továbbiakban a terhesség további fejlődési szakaszában fellépő úgynevezett „kívánósságáról” és annak körülményeiről fogunk beszámolni.

17. A kívánósságról⁶⁹

48. A terhes nőknél a második hónap körül megjelenő szenvedély az úgynevezett „*kissa*” (kívánósság). Egyesek azt állítják, hogy egy ez a kifejezés egy madárról kapta a nevét, amit úgy hívnak, hogy *kissa*,⁷⁰ amiatt, hogy annak tollazata és hangja közismerten változatos, és így találóan kifejezi a terhes nők étvágyának tarkaságát. Mások pedig azt állítják, hogy a repkényről (*kissos*)⁷¹ kapta nevét, mert az változatosan fon körül.

A legtöbb terhes anyánál a negyvenedik nap körül alakul ki és általában a negyedik hónapig tart. Néhányunknál korábban vagy később kezdődik, másoknál olykor rövidebb, olykor hosszabb ideig is eltart, ritkábban egészen a szülésig jelen van, de egyeseknél az is előfordul, hogy soha nem jelenik meg. Ilyenkor a következő tünetek jelentkeznek a terhes nőknél: émelygés, a szervezet víztartalma megnő, hányinger [és szorongás, hányás – néha ételt, néha pedig epét vagy nyálkát hány ki –], olykor undor mindenféle ételtől, olykor csak bizonyos ételektől. A terhes nő időnként szokatlan dolgok iránt sóvárog, mint például a föld, faszén, szőlőindák, éretlen és savanyú gyümölcsök. Rossz színben van, türelmetlen, savanyú a szájíze, lassabban emészt, és a táplálékokat is gyorsabban bontja fel. Néhány terhes asszonynál hányás időnként vagy minden táplálkozáskor. Elnehezül, szédül és fáj a feje, savhiánnyal vagy gyomorsavtúltengéssel küzd, sápadt, gyenge és szorulása van. Egyeseknek felfúvódik a hasa, fáj a mellkasa, másoknak olykor

⁶⁹ Sóranos itt voltaképpen a „*picárol*” ír, ami „szokatlan táplálékok evése. Extrém esetekben ilyen lehet a jég (*pagophagia*), a föld (*geophagia*), a szőr (*trichophagia*) és a ruhanemű (*amylophagia*).” A szokatlan táplálékok pusztá megkívánását *cittának* nevezi az orvosi irodalom. Papp Zoltán (229. oldal). Vö. Dioscurides 1. 115., Galénos 8. 343. Valószínűbb magyarázatot ad a szó eredetére Aristotelés (*Historia animalium* VII (IX) 584a: „e,èqasi d□ taç kuoÚsajj ^{TM}piqum...ai g...nesqai pantodapa^ ka^ metabℒllein Ñxšwj, Ö kaloàs... tinej kiss©n.”

⁷⁰ Szajkó vagy mátyásmadár (*Garrulus glandarius*).

⁷¹ Repkény vagy vadborostyán (*Hedera helix*).

hőemelkedésük van és megduzzad a mellük – a kidudorodó vérerek hol zölde színűek, hol kékesek –, néhányan pedig besárgulnak.

49. Amikor egy terhes asszony először érzékeli ezeket a tüneteket, akkor egy napig koplalnia kell, hogy a gyomra zavartalanul pihenjen, felfüggesztve természetes mozgását. Nem szabad figyelembe venni azt, amit néhányan állítanak, hogy az anyának kettő helyett kell ennie bármilyen táplálékot. A szükségtelenül elfogyasztott étel felbomlik a szervezetben, és nemcsak hogy nem táplál, de a felnőtt emberek testének éppúgy árt, mint az éppen megszilárduló magnak. Ezért szükséges böjtölni. Ahogy a hajón utazók sem szenvednek a tengeri betegségtől, vagy legalábbis nem annyira, ha indulás előtt egy nappal koplalnak. Következő nap kenőccsel dörzsöljük le a terhes nőt, kevés és könnyen emészthető ételt adjunk neki, például lágy tojást, zabkását és nem túl zsíros szárnyas húst, ivóvizet, nem sokat, de hidegen, ha hozzá van szokva, hogy ne növeljük a gyomor folyadéktartalmát. Ezt követő napon a kenekedés előtt dörzsöljük le a testét puha törölközővel, míg kissé ki nem pirosodik a bőre. Az első napok után fürödjön le melegebb vízben, igyék egy kevés gyenge bort, hintáztassa magát eleinte gyaloghintóban és hordszéken, később kocsin, sétáljon, szavaljon, olvasson föl hangosan és szenvedélyesen, táncoljon, gyakorlatozzon bőrlabdával és dobáljon kis labdákat. Masszírozzák meg, egyék egy kevés gyomorerősítőt száraz kenyérral. Attól is könnyebben megszabadul a teste a kívánóssággal járó kellemetlenségektől, ha lemond a mindennapi fürdésről és csak két-három naponta fürdik.

50. Ha a gyomra gyakran felfordul és túl sok a sava, dörzsöljük be a gyomrát és hasát összehúzó hatású, éretlen olajbogyókból sajtolt friss olajjal, és gyapjúpólyával kössük át. A kenet tartalmazzon rózsaoilajat, birsalma levét, mirtuszoilajt, masztix gyantát,⁷² nárdus olajt,⁷³ hogy megerősítse a felfordult gyomrot vagy ezek egyikének viaszos elegyével kenjük be. Ha azonban erősebb összehúzó szerre lenne szükség a hányás miatt, borogatást használjunk, amely savanyú borba vagy hígított ecetbe áztatott vagy benne főtt száraz datolyából, hasonlóan főtt almából és birsalmából áll, akár külön-külön, akár datolyával keverve, akár az említett viaszos elegybe dolgozva. Ha fokozni akarjuk a hatását, akkor adjunk hozzá nedves vagy száraz összehúzó szert (timsót), aloét, masztixot, rózsát, sáfrányt, vadszőlő virágát, gránátalma héját, savanyú bort, gubacsot,

---

⁷² A masztix a *Pistacia lentiscus* gyantája.

⁷³ A nárdus a valeriana-félék közé tartozó szíriai *Patrinia scabiosifolia* olaja.

*hypokistist*⁷⁴ vagy *akakiát*⁷⁵ vagy finomra őrölt árpalisztet. Ha fennmarad a hányás és az étvágytalanság, akkor meg kell kötözni a végtagokat – mert ezek elzárása visszahat a gyomorra –, vagy meleg vízbe kell meríteni őket, mivel ez is elzáró hatású, ha kitartóan alkalmazzuk. Helyezzünk széles szájú köpölyt a gyomorszájra a szokásosnál nagyobb lánggal odatapasztva, vagy ha nem elég, még egy másikat is a lapocka tájékára. Ezek ugyanis hasonló módon megállítják a nedvek gyomor körüli áramlását. Ha az áramlás fájdalmas, helyezzünk erre a területre összehúzó hatású borogatást, amit melegen tegyünk fel úgy, hogy hígított ecetbe durván őrölt lisztet keverünk, mint például árpalisztet vagy szitálatlan búzalisztet.

51. Leginkább arra kellene törekedni, hogy olyan ételeket írjunk elő, amelyek nem terhelik a gyomrot, jól emészthetők és nem bomlanak fel könnyen. Ilyen a lágú tojás, a búzaliszt hideg vízzel vagy hígított ecettel vagy gránátalma magjával, esetleg nagyon morzsalékos árpakásával keverve, de a legjobb, ha rizzsel. A szárnyasok közül azok, amelyek nem túl zsírosak és a húruk is nagyon száraz – mint a fajd,⁷⁶ örvös galamb,⁷⁷ fogoly, vadkacsa, rigó,⁷⁸ feketerigó,⁷⁹ galamb és a házi szárnyasok –, és különösen a mellehúsuk. A vadállatok húsa közül pedig a nyúlhús, az őzhús, de más állatoké is, mint a kecskegidáé, továbbá a porhanyós húsú malac orra, lába, füle, gyomra és méhe. Ugyanakkor a tengeri élőlények közül azok, amelyeknek hasonlóan zsírszegény a húruk, mint a bajuszos vörös márna,⁸⁰ folyami rák, tengeri rák, kürtös csiga, osztriga, éti kagyló és a bíborcsiga. A zöldségek közül a nyers és főtt endívia,⁸¹ fehérrépa, porcsin,⁸² az útifű⁸³ és a vadspárga. A kamrában tárolt ételek közül a sóban pácolt olívabogyó, alma és birsalma, de jobb, ha mindezeket sütve fogyasztjuk. A nyers ételek ugyanis nehezen

---

⁷⁴ Parazita növény, amelyet még a 19. században is használtak gyógyításra, *Cytinus hypocistis*.

⁷⁵ Természetesen nem az akácra gondol, hiszen az a 17. század elején került Európába, hanem az akáciafélék közé tartozó mimóza hüvelyéből sajtolt folyadékra.

⁷⁶ *Francolinus francolinus* vagy *Tetrao orientalis* (LSJ).

⁷⁷ *Columba palumbus* (LSJ).

⁷⁸ *Turdus musicus*.

⁷⁹ *Turdus merula*.

⁸⁰ *Mullus barbatus*, a mai napig csemegének számít a görög konyhában (mparmpoÚni).

⁸¹ *Cichorium endivia*, ritkán használt magyar nevén salátakatáng.

⁸² *Portulaca oleracea*.

⁸³ *Plantago*.

emészthetők, a vízben főttek pedig elveszítik összehúzó hatásukat, viszont, ha jól kisajtoljuk⁸⁴ és megsütjük ezeket, akkor megőrzi minőségüket és az emésztést is könnyítik. Ha pedig valaki azt tanácsolja, hogy az ételeket fogyasszuk főtten, akkor húzzuk fel nádszálla vagy akasszuk fel valamire, azért, hogy ne érje a víz, viszont párolódjanak meg a fészálló gőzben. Egyeseknek körtét vagy naspolyát vagy berkenyét kell adni, esetleg szőlőt, amit vagy már megfőztünk vagy pedig felakasztva megpároltunk – ugyanis a friss szőlő felfúvódást okoz –, és mandulát. Gondoskodjunk arról, hogy az ajánlott ételeket ne fogyasszák tartalmas szószokkal, ugyanis a sokféle alapanyagból és fűszerből készült mártások lassítják az ételek megemésztését és segítik felbomlásukat.

52. Ha az étel megemésztése előtt valami összegyűlt folyadék úszik a gyomorban, akkor nem szabad ingerelni, de akadályozni sem, hogy kihányjuk tartalmát. Ugyanis, ha nem hányjuk ki az elfogyasztott ételt, akkor felbomlik. Néhány más nézetet valló azt tanácsolja, hogy először is igyunk langyos vizet, majd dugjuk le az ujjunkat (a torkunkon) és hányjunk. Ugyanők azt is állítják, hogy ha a túlzottan nagy mennyiségben összegyűlt folyadék keserű, égető és ezért marja és égeti a gyomrot, akkor adjunk porcsinból készített teát vagy főzetet inni vagy dinnyével kevert porcsint enni, éppúgy, mint uborkamagokat⁸⁵ vízzel. Továbbá adjunk krétai édes bort vagy ebrutát⁸⁶ vagy abszintot, esetleg szíriai nárdusból készített teát vagy krétai vadmajoránna⁸⁷ teát. Ezzel szemben, ha a folyadék sűrű és nyákos, akkor adjunk retket mézzel és ecettel keverve, füstölt halat vagy húst, mustárt és mézes vízben megfőtt kerti izsópot.⁸⁸ Ez egyáltalán nem methodikus eljárás. Nem a testnedvek különbözőségét kell figyelembe venni, hanem a

---

⁸⁴ Peripl.Éssè, konyhatechnikailag nehezen magyarázható kifejezés. Sütés előtt vagy össze kell törni a gyümölcsöket (Temkin: well-crushed) vagy pedig valamivel be kell vonni, igaz, nem derül ki, mivel (Burguière–Gourevitch–Malinas: enrobe de pâte).

⁸⁵ A francia tökmaggal azonosítja, míg a LSJ uborkamaggal.

⁸⁶ Azonos az istenfával (*Artemisia abrotanum*).

⁸⁷ Ismertebb nevén szurokfű, *Origanum vulgare*, LSJ szerint a növény *Thymus Teucrioides*. A szurokfű „leveléből készült főzet gyengén izzasztó, nyálkaoldó, vizelethajtó” szer (Karl Weisseck, 138. oldal).

⁸⁸ *Hyssopus officinalis*, LSJ szerint *Origanum hirtum*. A kerti izsópnak „éltető, izgató és összehúzó hatása van. Mellfájás ellen régen használt népies szer. A tüdő és bél fájdalmas elnyálkásodásánál, bélkatarrhusnál, gilisztabetegségnél, tüdőbetegek izzadásánál, asztmánál, az emésztési szervek renyhességénél isszák a fűből készített teát.” Torokdaganat és manduladaganat esetén zsályával kevert főzetet készítettek és naponta többször öblítették a torkot (Karl Weisseck, 91. oldal).

test állapotát.⁸⁹ Továbbá a retek nehezen emészthető, az édes bor felfúvódást okoz, az abszint pedig vetéléshez vezet, ezért kerüljük ezeket a szereket.

53. Ha a terhes nők káros dolgokra vágnak, először is érvekkkel kell megakadályozni őket: mert azok káros hatása, még ha a nők vágyait különös módon ki is elégítik, a gyomruknek éppúgy árt, mint a magzatnak, mivel a magzat által befogadott étel nem lesz sem tiszta, sem pedig megfelelő, noha a rossz állapotban lévő test csak azt képes megemészteni. Ugyanígy a földből is tiszta víz folyik, ha a föld tiszta, de ha a föld iszapos, akkor a víz is zavaros. Még ha a várandós asszonyok neheztelnek is, akkor se adjunk nekik az első napokon semmit, később viszont, ha néhány nap elteltével sem kapják meg azt, amire vágnak, lelkük csalódottsága következtében testük is legyengül. Azért, hogy az étel minél kevesebb kárt okozzon, először is javasoljuk, hogy a terhes nő a teste megmasszírozása előtt ne egyék abból, amire vágyik. Ugyanis még az is árt neki, ami önmagában hasznos, ha ekkor fogyasztja el. De még ezután se fogyassza a vágyott ételt önmagában, hanem csak az egészséges étellel együtt, hogy annak jó hatása könnyebben emészthetővé és oldottabbá tegye. Kisebb adagokban adjuk az ételt, ugyanis nagyobb adagokban nagyobb kárt okoz. Adjuk más ételek között, nem pedig előttük – ugyanis az árt az éhes gyomornak –, de nem is utánuk – ugyanis a másik étel fölött lerakódva azt is megrontja.

Így gondoskodjunk a kívánós anyáról. Most pedig leírom, hogyan kell törődnünk a terhes anyával az ezután következő időszakokban.

18. Hogyan gondoskodjunk a terhes anyáról a kívánósság és a szülés közötti időszakban?

54. Az eddigiekben azt tárgyaltuk, hogyan kell gondoskodni a terhes anyáról a kívánósság időszakában, miután ennek tüneteit leírtuk, a továbbiakban azt fogjuk ismertetni, hogy milyen gondoskodásra van szükség a kívánósságot követő időszakban. A terhes nő erejéhez mérten hintázzon különféleképpen, sétáljon, szavaljon, olvasson fel hangosan, kenekedjék meg, masszíroztassa meg a testét és táplálkozzék bőségesebben, de csak annyit egyék a feltálatl ételből, amennyi hasznára válik. Igyék bort, fürdőzzék szokás szerint, lelke áradjon teljesen szabadon és aludjék annyit, amennyi szükséges. Amikor a nő teste a fájdalmak iránt érzéketlenebbé válik, egészségesebb lesz és felkészül

---

⁸⁹ A hippokratészi iskolával vitatkozik. Sóranos éles vitastílusáról vö. Philip J. Van der Eijk, 397-452. oldal.

a szülési fájdalmak elviselésére, a magzat pedig táplálóból, egészségesebb és elegendő élelemhez jut.

55. A hetedik hónapban már kerülnie kell a heves mozgást, különösen azt, amit a kocsiba fogott állatok idéznek elő, és a többi tevékenységét is óvatosabban végezze. A rángatás ugyanis veszélyes. Kezdetben azért, mert a mag még nem tapadt meg elég erősen és nem ágyazódott be, ezért aztán könnyebben kilökődik, később pedig azért, mert a kifejlődött magzat nehezebb lesz, ezért őrizkedni kell attól, hogy egy nagyobb rántástól a magzataburok⁹⁰ kirepedjen és a benne összegyűlt magzativíz kifolyjon. A száraz szülés során leszállt magzat ugyanis magával együtt az anyát is veszélybe sodorja. A közbeeső időben a mozgás nem kockázatos, mivel a magzat még kicsi, szilárdan meg van tapadva, és a magzataburok még nem nagyon lazult el és nem is tágult ki, így biztosabban tartja a magzatot. Tanácsos figyelemmel kísérni a has növekedését, és azt, hogy nem mutatkoznak-e a közelgő szülés jelei, amelyeket később fogunk leírni. Ha ugyanis ezek közül valamelyik jelentkezik, akkor elő kell készíteni a szüléshez szükséges eszközöket. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a hét hónapra született csecsemő életképes.⁹¹ Ha viszont

---

⁹⁰ A *chórion* itt egyértelműen a magzat külső burkát jelenti. A magzatot két burok veszi körül, a belső (és később kialakuló) az *amnion*, a külső (és korábban kialakuló) a *chórion*.

⁹¹ Diogenés Laertios (8, 29) azt írja, hogy Pythagoras szerint hét, kilenc, de leggyakrabban tíz hónapos terhesség után születnek meg az érett gyermekek. Hippokratés a *De alimento* című írásában rejtélyesen úgy fogalmaz: „A nyolc hónap van is, meg nincs is.” „Estin d□ ka^ oÙk œstin t| Ñkt.£mhna.” Ezt a homályos kijelentést Sabinus kommentárjában így magyarázza: „A koraszülött gyermek kezdetben életképesnek látszik, de nem az, mert csakhamar meghal. Van is, meg nem is, mert pillanatnyilag élőnek látszik, de nincs benne életerő.” (Id. Aulus Gellius: *Noctes Atticae* 3, 16, 8) A hippokratészi *De carnibus* 613. a hetes számra vezeti vissza a magzatok életképességét. A hét hónapos magzat 210 napra születik (7x30), míg a nyolc hónapos terhesség időtartama nem osztható héttel. A hippokratészi corpus külön könyvet szentel a nyolc hónapos magzat (*De octimestri partu*) életképtelenségének, amelyet Aristotelés is ismer, noha cím szerint nem hivatkozik rá (*Historia animalium* 583b; *De generatione animalium* 758b). A hippokratészi írás (452) a nyolcadik hónapban fellépő betegségekre vezeti vissza az újszülöttek életképtelenségét. Aristotelés (*Historia animalium* 7, 584b) vitatja a hippokratikusok állítását. Szerinte egészséges magzatok nemcsak a hetedik, kilencedik és tizedik hónapban jöhetnek világra, hanem a tizenegyedikben is, és egyiptomi példákra hivatkozva azt állítja, hogy a nyolcadik hónapban születettek sincsenek feltétlenül halálra ítéelve. A hét hónapnál korábban születettek életképtelenek, míg a tizenegy hónapnál hosszabb terhességet azzal magyarázza, hogy az anya elszámolta teherbe esésének időpontját. A római hagyományban a XII táblás törvények (4, 4) határozzák meg először a terhesség hosszát, amit tíz holdhónapra tesznek. Plinius azonban idézi L. Papius praetor döntését, aki jogos örökösnek ismert el egy

nem mutatkoznak ilyen jelek, a fentebb említett előírásokat kell követni. Kerülni kell a nagyon megduzzadt mellek dörzsölését és a mellbimbók nyomkodását, mert az izgatásra könnyen begyulladnak. Ezért szokás, hogy a nők kiengedik a melltartójukat, hogy elférjen bennük a megduzzadt mellük.

56. Eljön a nyolcadik hónap, amit az emberek megszépítően könnyűnek neveznek, holott ez a hónap nehéz, kellemetlenséget és más bajt is okoz. A terhes nő egyék kevesebbet, csak gyaloghintón vagy nagy hordszéken utazhat, kivéve, ha sétára vágyik, hogy levezesse feszültségét. Ha rosszabb a közérzete, tanácsos böjtölnie egy napig, hogy gyomrát pihentetve rosszulléte elmúljon. Ne kell törődni a sokaság ostoba fecsegésével, amely szerint a terhes nők nem bírják a böjtöt.⁹² Ha viszont rosszkor eszik, még nagyobb

---

tizenharmadik hónapban született gyermeket, mert szerinte a szülés ideje nincs biztosan megállapítva a törvényben (*NH* 7, 5, 40). Sóranos kortársa, Hadrianus császár is megerősített örökségében egy apja halála után tizenegy hónapra született gyermeket (Aulus Gellius: *Noctes Atticae* 12, 4, 4). A rómaiak ismereteit e kérdéskörrel Censorinus a *De die natali* 7, 2-8, 1-ban foglalja össze: „Már az első kérdésben, hogy általában a fogantatás utáni hányadik hónapban születik meg a gyermek, noha a régiek ezt igen sokszor, újra és újra megtárgyalták, mégsem jött létre egyetértés. A metapontioni Hippón úgy ítéli meg, hogy a hetedik és a tizedik hónap között születhet meg a gyermek, a magzat ugyanis már a hetedik hónapban érett, valamint azért, mivel a hetes szám számít a legtöbbet mindenben, amennyiben hét hónap alatt alakul ki a testünk, további hetet hozzáadva elkezdünk felegyenesedni, aztán hét hónap után kinőnek fogaink, majd ugyancsak hét év után kihullanak, tizennégy éves korunkban pedig szokás szerint férfiasodni kezdünk. 3. De ez a hetedik hónaptól kezdődő kifejltség azért nyúlik el egészen a tizedik hónapig – gondolja Hippón – mivel minden más esetben ugyanez a jelenség lép fel, amint például hét hónaphoz, vagy évhez három hónap vagy év járul, hogy a teljesség meglegyen... 5. Azt ugyanis a legtöbben megerősítik, hogy az asszony képes már a hetedik hónapban világra hozni gyermekét, mint például a pythagoreus Theanó, a peripatetikus Aristotelés, Euénór, Stratón, Empedoklés, Epigenés és még sokan mások. Mindezeknek az egyetértése sem tántorította el a knidosi Euryphónt attól, hogy teljes mértékben tagadja ezt. 6. Vele szemben csaknem minden tudós Epicharmos véleményét követve tagadta, hogy a nyolcadik hónapban lehetséges a szülés. A karystosi Dioklés és a stageirai Aristotelés azonban mégis másként vélekedtek. Míg a legtöbb káldeus és ugyanígy az általam fentebb megnevezett Aristotelés úgy gondolták, hogy a magzatot a kilencedik és még a tizedik hónapban is meg lehet szülni, addig a byzantioni Epigenés nem fogadta el, hogy a kilencedik hónapban lehetséges a szülés, a kósi Hippokratés pedig, hogy a tizedikben. 7. Továbbá a tizenegyedik hónapot egyedül Arisztotelész fogadta el, a többiek valamennyien elutasították. 8. 1. Most röviden a káldeusok tanítását kell tárgyalnom, és azt kell kifejtenem, miért vélik úgy, hogy az emberek csak a hetedik, kilencedik és tizedik hónapban születhetnek.” Ford. Forisek Péter. Censorinus a továbbiakban a csillagjegyek állására vezeti vissza, hogy az egyes magzatok mikor jönnek világra.

⁹² A kódexek szövege szerint „A terhes nőnek nem tanácsos nagyon hideg vízben mosdania, mert (teste) nem bírja elviselni az összehúzódást”, de Burguière–Gourevitch–Malinas a fenti, kétségtelenül logikusabb

kárt okoz magának. Ekkor ugyanis az étel felbomlik, és az nemcsak hogy nem táplál, hanem még a gyomrot is túlterheli. Bizonyos ideig a fürdőzéstől is tartózkodnia kell a terhes asszonynak. A szexuális aktus mindig árt a terhes nőnek, ugyanis mind a lökő mozdulat, mind pedig az anyaméhre kényszerített mozgás ellentétes a fogamzás folyamatával. Még inkább így van ez az utolsó hónapokban,⁹³ nehogy az aktus következtében kirepedjen a magzatburok, és a kívánatos idő előtt elfolyjon a magzatvíz, amely azért jött létre, hogy a szülést segítse.⁹⁴ A méh terhét, ha a súlya túlságosan lehúzza, pólyával fel kell kötni. A pólya közepét a méh terhe alá kell helyeznünk és így felemelnünk. A pólya végeit vezessük át a bordák mellett mindkét oldalon, majd keresztezzük a hátán. Ezután vessük át a pólya végeit a lapockáján és a vállán, és elől kössük rá a (hóna alatt) körbefutó másik pólyára.⁹⁵ A terhes nő hasát kenjük be éretlen olívbogyóból és mirtuszból készült viaszos kenőccsel, mert ettől a bőr fesesebb marad, nem reped el és simaságát is megőrzi. A nyolcadik hónap után, amikor a szülés ideje már közeledik, lazítsunk a kötésen, mert a (magzat) súlya elősegíti a gyorsabb szülést. A terhes nő fürödjön sokkal gyakrabban, hogy nemi szerve ellazuljon. Ússzon langyos édesvízben, ugyanis a természetes víz, amely keserűbb,⁹⁶ ugyanolyan hatású, mint a vetélést előidéző szerek. Helyileg alkalmazott kezelést is végezhetünk: a terhes nő gőzfürdő használatával ellazíthatja nemi szervét. Üljön lenmag vagy görögszéna vagy erdei mályva főzetéből készített ülőfürdőbe, fecskendezzen be édes olívaolajat, és

---

változatra javítja, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 94. oldal 241. jegyzet. Burguière–Gourevitch–Malinas a kódexekben szereplő yucrolous...ajj-t javítja yucrolog...ajj –ra.

⁹³ A terhesség időtartamáról vö. 55 caputhoz írott jegyzetet. A kérdést részletesen vizsgálja Ann Ellis Hanson 1987, 589-602.

⁹⁴ „Az amnion üregét magzatvíz (*liquor amnii*) tölti ki... A magzatvíz mennyisége a terhesség előrehaladtával fokozatosan emelkedik, majd az utolsó hónapban némileg csökken. Mennyisége terminus körül 800-1000 ml-re tehető.... A magzatvíz biztosítja a fejlődő magzat közvetlen környezetét, védi a magzatot külső mechanikai hatásoktól, állandó hőmérsékletet tart fenn, de nélkülözhetetlen szerepet játszik a tüdő fejlődésében (hiányában a tüdő *hypoplasia*s marad) és a magzat anyagcseréjében is.” Papp Zoltán (220. oldal).

⁹⁵ A súly így a nő két vállára nehezedik.

⁹⁶ Feltehetőleg a tengervízre gondol.

használjon lúdsírral és velővel átitatott pesszáriumot. A baba a kenőccsel bekent ujjaival folyamatosan tágítsa a terhes nő méhszáját.⁹⁷

19. Mi nő a terhes asszony méhében?

57. Ugyanúgy, ahogy a tojások héján belül egy hártya található, amely belülről körben hozzánő a tojáshéjhoz, a terhes asszonyoknál is ugyanez a helyzet, mert az anyaméhben fekvő megtermékenyített petesejtől is egy hártya fejlődik ki, amely hozzátapad a méh belső oldalához. Teljesen zárt és nincs rajta nyílás. A méhen belül a fundushoz tapad, és idegrostokból, vénákból, artériákból,⁹⁸ valamint izomból áll. Színét tekintve bíborszínű, alakra pedig az egyiptomi bab⁹⁹ leveléhez hasonlít. A hártya, ahol a méh fundusához nő, vastag, más részekenél hártyaszerű és vékony, de hogy miért az, arról kicsit később beszélünk. Ezt a hártyát magzatburoknak (*chorion*), edénynek (*angeion*), másodiknak (*deuteron*), következőnek (*hysteron*) és *prorrégmának*¹⁰⁰ nevezik. Magzatburoknak azért, mert beburkolja¹⁰¹ a magzatot és azokat a dolgokat, amelyek hozzá tartoznak, vagy ahogy mások mondják, azért, mert sok tagból áll, mint egy kórus. Edénynek azért, mert magába zárja az embriót, mint egy edény. Másodiknak és következőnek azért, mert követi a világra hozott magzatot. *Prorrégmának* pedig azért, mert még a magzat megszületése előtt elreped, kifolyik belőle a magában tartott magzatvíz, így könnyebbé teszi a vajúdat. A húsosabb és a fundus felé néző részeiből egy vékony nyúlvány lóg le és nő bele a magzat hasának közepébe, ahol a köldök található. Ezt a magzatba nőő szervet köldökzsinórnak nevezzük. Ez véredényekből, szám szerint négyből, két vénából és két

---

⁹⁷ A kéziratban ezután még húsz sor következik, amely részben megismétli az eddigi tanácsokat. E sorok megfogalmazása azonban szokatlan, Sóranos által nem használt kifejezéseket és szerkezeteket tartalmaz, ami alapján már Ilberg és Gourevitch is kirekeszti, mivel a szövegbe később bekerült Aëtius-idézetnek tartja, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 95. oldal 250. jegyzet.

⁹⁸ „A *chorion* a terhesség első felében ereket tartalmaz, amelyek később degenerálódnak, idegek nincsenek benne.” Papp Zoltán (220. oldal).

⁹⁹ A *Nelumbium speciosum* lótoszféle vízinövény magja az egyiptomi bab, vö. Dános Béla (126. oldal). A növény levele nagy méretű és kerek.

¹⁰⁰ LSJ: „membrane enveloping the foetus in the womb.”

¹⁰¹ Lefordíthatatlan szójáték (vagy téves etimológia). Sóranos a *chorion* szót a *chóra* (vidék) vagy *choros* (kórus) szóra vezeti vissza.

artériából áll.¹⁰² Ezeken keresztül jut el a magzat táplálására a vért és a levegőt tartalmazó folyadék. Empedoklés¹⁰³ úgy gondolja, hogy ezek a véredények a májba nőnek bele, ezzel szemben Phaidros¹⁰⁴ úgy, hogy a szívbe.¹⁰⁵ Az általános vélemény az, hogy a vénák a májba, az artériák pedig a szívbe vezetnek. Hérophilos¹⁰⁶ úgy véli, hogy a vénák a *vena cavaba*, az artériák pedig a fő ütőérbe (*aorta*) nőnek bele, amely a gerincoszlop mentén helyezkedik el. Mielőtt belefutnának, a húgyhólyag két oldalán haladnak el.¹⁰⁷ Eudémos¹⁰⁸ egyszerűen azt állítja, hogy a véredények a magzat köldökénél összefutnak, és innen a rekeszizom szarvaknak nevezett részénél válnak szét. Az ötödik vezeték, amelyet mi húgycsőnek (*uréthra*) nevezünk, mások pedig *urachosnak*, úgy tartják, hogy belenő a húgyhólyag fundusába. Az embrió vizelete ezen keresztül ürül a magzataburokba, a húgycsőn keresztül pedig csak a szülés után távozik a vizelet.¹⁰⁹ Valójában tehát ez az oka annak, hogy a hártya alsó része vékonyabb. A hártya ugyanis a kiválasztott anyagok maró hatása és az embrió nagy tömege miatt kitágul és elvékonyodik. Ez a kiválasztott anyag mégis szükséges ahhoz, hogy az embrió abban úszkáljon, és később, a szüléskor,

---

¹⁰² Sóranos itt téved: a köldökzsinórban a két artéria mellett csak egy véna található. „A köldökzsinór (*funiculus seu chorda umbilicalis*) kiviselt terhességben 50-70 cm hosszú, szürkés-kék színű, puha tapintatú, hossz tengelye körül többszörösen megcsavarodott képlet. Átmérője közel 20 mm. A benne futó két *arteria* és egy *vena* összeköti a magzatot és a lepényt.” Papp Zoltán (219. oldal).

¹⁰³ Empedoklés e gondolatát csak Sóranos megjegyzéséből ismerjük (Diels *VS* A 79). Empedoklést mindenestre már Satyros kiváló orvosnak tartja (Diogenés Laertios 8. 58. DK *VS* 31 A 1), és Celsus (*prooem.* 2. 11.) valamint Galénos (*meth. Med.* 1. 1.) is ilyen értelemben idézi. A presókratikusok filozófiája általában is nagy hatást gyakorolt az orvostudományra (vö. Empedoklés négy őanyag-elméletét).

¹⁰⁴ Ezt a Phaidrost és művét más forrásból nem ismerjük.

¹⁰⁵ Mindkettejüknek igazuk van, legalábbis részben. „A *vena umbilicalis* a köldökgyűrűn áthaladva ágakat ad a máj állományába, majd a *ductus venosus Arantiin* át a *vena cava inferior* jobb pitvari beszájadásához vezet.” Papp Zoltán (219. oldal).

¹⁰⁶ Hérophilosról vö. az I. 9-hez írott jegyzetet.

¹⁰⁷ Hérophilosnak nagyjából igaza volt. Az *arteria umbilicalis* a húgyhólyag két oldalán felszáll az elülső hasfalra, és a hashártya fali lemeze előtt a köldökhöz veszi útját, vö. Papp Zoltán (72. oldal).

¹⁰⁸ Eudémos feltehetőleg Hérophilos ifjabb kortársa Alexandriában, a Kr. e. 3. században. Anatómiával és sebészettel foglalkozott, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 98. oldal 264. jegyzet.

¹⁰⁹ Sóranos azt gondolja, hogy a magzat a szülés előtt nem a húgycsövön, hanem az *urachoson* keresztül vizelet. Ebben téved. Valójában a 16. héttől kezdve választja ki a magzati vese a vizeletet, ami a húgycsövön keresztül távozik a magzativízbe, amelynek 20-40%-át ez a vizelet alkotja. Papp Zoltán (552. oldal).

amikor a magzatburok megreped, előre kifolyjon, benedvesítve a magzat végtagjait, hogy könnyebben csúszhasson ki. 58. Ezek a magzatburokra és a köldökre vonatkozó ismeretek.

A második köpenyről vita alakult ki.¹¹⁰ Ugyanis sokan azt állítják, hogy az embriót közvetlenül egy másik köpeny, az úgynevezett *amneion* is körülveszi.¹¹¹ Ez a köpeny az állatvilágban úgy figyelhető meg, mint ami keménysége folytán nem vékonyodik el. Csakhogy az embereknél a köpeny elvékonyodik a magzatot körülvevő folyadék maró hatása miatt, így az nem található meg az egész test körül csak az üreges részekben, mint az orrüreg, szájüreg és a végbélnyílás. Azt is mondják, hogy mindezt szükségképpen a természet alakította ki, azért, hogy a magzat ne pusztuljon el az őt körülvevő folyadékban, amely a szervezete által kiválasztott, maró hatású és káros anyagokat tartalmaz. Mások azt állítják, hogy nem is létezik ez a hártya. Szüléskor nem található meg, ráadásul semmi haszna sincsen, minthogy a folyadéknak nincs is olyan tulajdonsága. Ha mégis olyan lenne, akkor a gyakorlat során könnyen felismernék. Amúgy sem folyhatnék be a magzatvíz a száján keresztül, mivel a magzat a köldökén keresztül lélegzik. A magzatvíz csak egy nyíláson keresztül hatolhatna be, minthogy azonban a magzaton nincs nyílás, a folyadék sem találhat utat magának. Még ha szüksége is lenne valamilyen természetes védelemre, elegendő lenne, ha csak a testnyílásait fedné hártya, és nem az egész testét borítaná köpeny. A magzat szája és végebe le van zárva, s minthogy nincsenek testnyílásai, szükségszerűen akadályba ütközik, ami erőszakkal be akar folyni. Nem az egész folyadék található a magzatburok üregében, ahol a magzat is van, hanem egy része a burok vastag falában, amelyben magának csinál helyet, amikor átszivárog, így kétszeres, sőt olykor háromszoros burok alakul ki. Ez okozza azt, hogy amikor a külső burok kireped, és a megfelelő adag magzatvíz elfolyik, a baba ujjá egy másik folyamatos hártyának ütközik. Ha azt is kirepeszti, sok magzatvíz folyik ki, és aztán előbukkan a magzat is. Amikor többen ki akarják kerülni ezt a magyarázatot, azt állítják, hogy a korábban kifolyó nedvesség vízzel telt hólyagokból származik, és ha azok

---

¹¹⁰ A görög a *chiton* (ing) szót használja.

¹¹¹ „A magzatburok (*membrana fetalis*) két fő rétegből áll. Az *ectodermalis* eredetű *amnion* a magzatburok belső (magzat felé tekintő) rétege. Vastagsága 0,02-0,5 mm. Koraterhességben csupán egy rétegből áll, amely a *chorionhoz* simul. Az *amniionnak* a későbbiekben öt rétege különíthető el. A magzati oldal felől a *chorion* felé haladva a rétegek a következők:” *amnionhám, basalis membran, compact réteg, fibroblastok rétege, spongiosa réteg.*

megrepednek, a magzatburok még épen marad. Mi <nem>¹¹² értünk egyet velük, mert mindenek előtt a megfigyelések alátámasztják az *amneion* hártya létezését.

20. Szabad-e magzatelhajtó vagy fogamzásgátló szereket használni, és hogyan?

60. A fogamzásgátló szer (*atokion*) különbözik a magzatelhajtótól (*phthorion*). Az előbbi nem engedi, hogy fogamzás történjék, az utóbbi pedig elpusztítja a már megfogant magzatot. Meg kell tehát különböztetnünk egymástól a magzatelhajtó és a fogamzásgátló szert. Egyesek szerint a mesterséges vetélés (*ekbolion*) azonos a magzatelhajtással, mások szerint viszont abban különbözik tőle, hogy (az *ekbolion* esetén) nem mérgeket alkalmaznak, hanem például rázást és ugrálást, ha megtörténik. Ezért tanácsolja Hippokratés, aki tiltja a magzatelhajtást, *A magzat természetéről* című munkájában a vetélés elősegítésére az ugrálást, amelynek során a nő a sarkával belerúg a saját fenekébe.¹¹³ Erről vita bontakozott ki. Egyesek elvetik a magzatelhajtó szereket (*phthoria*), és ebben Hippokratés szavaira hivatkoznak, aki azt mondja, hogy „senkinek sem fogok magzatelhajtó szert adni”,¹¹⁴ minthogy az orvostudomány feladata védeni és

¹¹² A kéziratokban nem található „nem” szót Burguière–Gourevitch–Malinas (58. oldal) illeszti be a szövegbe, amely azonban csak így értelmes. Ha ugyanis Sóranos elfogadná magyarázatként a vizes ciszták kirepedését, a mondat második fele értelmetlenné válna.

¹¹³ Hippokratés: *De natura pueri* L. VII 490=XIII 1. Hippokratés leírja, hogy egy énekesnő, aki nem akart teherbe esni, úgy védekezett, hogy addig ugrált, amíg a közönség után az ondó ki nem folyt belőle. Hippokratés kérésére egyszer megmutatta neki, hogyan csinálja, és amikor hétszer felugrott, látta, hogy egy hat napos pete folyik ki belőle. Ebben az esetben természetesen egy prostituáltról van szó. A hippokratési corpusban fennmaradt másik írás, *De carnibus* (19) szintén beszámol arról, hogy a prostituáltak elhajtják (diaf̄q̄e×rousin) a magzatukat. A szerző azt állítja, hogy látott egy ilyen hét napos magzatot, amely azonban szerinte már ujjakkal, fülekkel, szemekkel rendelkezett. Ez mindenesetre csökkenti az információ hihetőségét. Az az elképzelés, hogy az ugrálás vetéléshez vezet, noha orvosilag nehezen indokolható, a mai napig széles körben tartja magát, vö. Rinzler (125-126. oldal): „Jumping up and down or falling can bring on a miscarriage. This is unlikely as long as the developing fetus is healthy. Inside the uterus, the developing fetus is cushioned by amniotic fluid much like an egg inside a jar of water. Even if you shake the jar up and down, the egg won't break because the liquid protects it from shock. Barring a truly traumatic injury, the same principle is believed to apply to a healthy fetus nestled inside the womb.”

¹¹⁴ Sóranos a következőket mondja: „OÙ d̄esw d̄□ oÙden^ fq̄Orion.” Az orvosi esküben viszont Hippokratés nem teljesen így fogalmaz: ”OÙ d̄esw d̄□ oÙd̄□ f̄ℒrmakon oÙden^ a„,thq̄e^j qanℒsimon, oÙd̄□ Øfhg»somai sumboul×hn toi»nde: Ðmo×wj d̄□ oÙd̄□ gunaik^ pessÕn fq̄Orion d̄esw.” „Senkinek

óvni mindazt, amit a természet létrehozott. Mások e módszerek előírásánál különbséget tesznek, nem javasolják ugyanis a magzat elpusztítását, ha az házasságtörés során fogant meg, vagy ha a szépség megőrzése a célja, de akkor igen, ha a szülés során fellépő veszélyt kell elhárítani, ha például a méh túl kicsi, és nem képes kihordani a kifejlődött magzatot, vagy ha a méhszájon bütykök vagy rések vannak, vagy más hasonló körülmény lép fel. Ugyanezt mondják a fogamzásgátló szerek használatáról is, amivel mi is egyetértünk. Biztonságosabb ugyanis megakadályozni a teherbe esést, mint a terhességet megszakítani, ezért elsőként ezt fogjuk áttekinteni.

61. Ahhoz, hogy ne kelljen a magzatot elhajtani, inkább arra törekedjünk, hogy ne történjen meg a fogamzás. Éppen ezért tartózkodjunk a közösüléstől azokban a fogamzásra alkalmas időpontokban, amelyekről már korábban beszéltünk (vagyis amikor a menstruáció {kezdődik vagy} alábbhagy). Közösülés alatt, a csúcsponton, amikor a férfi éppen kilövellné a magvát, a nő tartsa vissza lélegzetét és húzódjon kissé vissza, azért, hogy a mag ne olyan mélyre hatoljon méhébe. Majd azonnal keljen fel, térdeit behajlítva guggoljon le, tüsszentsen,¹¹⁵ gondosan tisztítsa meg hüvelyét, és igyon hideg vizet.¹¹⁶ Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzsammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves viasszal. Vagy a közösülés előtt bekeni nedves timsóval, vagy borral kevert galbanummal, vagy inkább helyezzen fel finom szövésű gyapjúdarabot a méhszájba, vagy a közösülés előtt használjon fogamzásgátló hüvelykúpokat, amelyek összehúzzák és elzárják az utat. Minden ilyen

---

sem adok majd mérget, még ha kéri is; sőt még csak ilyen tanácsot sem adok neki. Hasonlóképp egyetlen asszonynak sem adok magzatelhajtó *pessost*.” Ford. Havas László. A *pessos* nem a mai értelemben vett pesszárium, hanem fogamzásgátló/magzatelhajtó szerekkel átitatott vattaszerű labdac. A hippokratési mondat értelmezése vitatott. A vaginális *phthorion* tilalma ugyanis nem foglalja magába az orális szerek tiltását, ráadásul az ugrálással történő magzatelhajtást éppen Hippokratés ajánlja az énekesnőnek, így nem valószínű, hogy az esküben a magzatelhajtás *minden* módszerét tiltaná, vö. Schubert-Huttner 491. oldal, továbbá 507. oldal. Sóranos éppen azért fogalmazza át Hippokratést, hogy a mondat teljes körű tiltást jelentsen.

¹¹⁵ A 46. caputban Sóranos arról ír, hogy miként lehet megtartani a terhességet. Ott külön kiemeli, hogy a nőnek tartózkodnia kell a tüsszentéstől.

¹¹⁶ A mai napig él egyes vidékeken az az elképzelés, hogy a hideg víz ivása megvéd a nem kívánt terhességtől, vö. Gourevitch 1984. 205-206. oldal.

készítmény, ha összehúzó, tömítő hatású és hideg, a közösülés előtt elzárja a méhszájat, hogy a mag ne hatolhasson be a méh fundusába. Ha viszont (meleg) és izgató, nemcsak azt akadályozza meg, hogy a férfi magva megmaradjon a méhüregben, hanem más nedves anyagokat is kiszív onnan.

62. Soroljunk¹¹⁷ fel néhány ilyen szert fajtáik szerint: fenyőkéreg és cserszömörce egyenlő arányban, morzsold borba. Helyezz fel egy ezzel a keveréssel mértékletesen átitatott, összecsavart gyapjúlabdacsot közösülés előtt. Két vagy három órával később a nő már eltávolíthatja a labdacsot hüvelyéből és közösülhet. Másik: kimólosi agyagot és panax gyökerét egyenlő arányban törj össze, majd külön-külön, aztán pedig együtt keverd össze vízzel, és ugyanolyan módon helyezd fel, amikor a keverék már nyúlóssá vált. Vagy: törj össze friss gránátalma héjának belső részét, keverd el vízzel, és helyezd fel. Vagy: törj szét két rész gránátalmahéjat és egy rész gubacsot, formálj belőlük kis hüvelykúpokat, és ezt a havi vérzés megszűnte után helyezd fel. Vagy: nedves timsót és gránátalma héjának a belsejét oldd fel vízben, és gyapjúra téve helyezd fel. Vagy: éretlen gubacsot, gránátalma héjának a belsejét és gyömbért, mindegyikből két drachma¹¹⁸ mennyiséget, gyúrd össze borral, majd bükköny nagyságú¹¹⁹ golyókat formálj belőle, aztán fedett, árnyékos helyen szárítsd meg, és add oda, hogy közösülés előtt pessosba téve helyezze fel. Vagy: szárított füge húsát morzsolj szét, keverd el sziksóval, és helyezd fel. Vagy: gránátalmahéjat azonos mennyiségű mézga és rózsaoaj elegyével helyezz fel. Ezután mézes tejet inni, de ugyanakkor óvakodni a nagyon csípős dolgoktól, mert gennyesedést okozhatnak. Mindezeket a menstruáció megszűnése után használjuk.

63. Egyesek a havi vérzés megindítására egyszer egy hónapban kyrénéi balzsamból csicseri borsó nagyságú darab két pohár vízben való feloldását majd megivását javallják. Vagy: opopanaxot, kyrénéi balzsamot, rutamagot, mindegyikből két obolosnyit kell összetörni, viasszal bevonni, odaadni, hogy nyelje le, s utána igyék vízzel kevert bort, vagy az egészet a vizes borban elkeverve meginni. Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni

---

¹¹⁷ Fontos a személyek használata. Mi (orvosok) soroljuk fel az összetevőket, te (a bába) keverd össze azokat, ő (a védekezni kívánó asszony) helyezze fel, vö. Burguière–Gourevitch–Malinas 101. oldal 288. jegyzet. A személyek használata mindenesetre nem következetes.

¹¹⁸ A drachma, mint mértékegység, súlya 3,411 g volt.

¹¹⁹ A bükköny nem jelent pontos mértéket, de nagyjából megadja a golyók nagyságát, vö. Theophrastos: *Hist. plant.* 7, 63., Dioskoridés 5, 150, 6.

adni három napon át. Vagy: egy obolos borsmustár magot és fél obolos medvetalpat ecet és méz elegyében meginni.¹²⁰

(Azt is mondják, hogy az öszvérvizelet ivása fogamzásgátló hatású.¹²¹ Vagy: két drachma gránátalmavirágot, egy drachma gubacsot és egy drachma abszintot összetörve vond be borókagyantával, formálj belőle árpaszem nagyságú kúpokot, és helyezd fel a menstruáció megszűnte után két napon keresztül. Még egy napig maradjon így, aztán, ha kedve tartja, közösülhet, de semmiképp sem előbb. Ez sok tapasztalat által igazolt, csalthatlan módszer. Vagy: egy drachma aloét, három obolos¹²² fehérviola magot, egy drachma gyömbért, két fehér borsszemet keverj borba, és az egészet három adagban elosztva add innia a menstruáció megszűnte után. Fogamzásgátló hatású a kovácsok vize, amelyben az (izzó) vasat lehűtik.¹²³ Folyamatosan kell inni, különösen a menstruáció megszűnte után.)

Ezek a módszerek nemcsak a fogamzást akadályozzák meg, hanem a már megfogant magzatot is elhajtják. Véleményük szerint ezek a magzatelhajtók nagyon ártalmasak: felfordítják a gyomrot, fejfájást, vértolulást okoznak a fejben, mivel hasonszervi hatásuk van (*sympatheia*). Vannak, akik, úgy gondolva, hogy sokra mennek az *antipatheia* elvével, amuletteket¹²⁴ használnak, amelyeket öszvérek méhéből, azok fülzsírjából, és más hasonló dolgokból készítenek, holott ezek védő hatása tévesnek tűnik.

---

¹²⁰ A zárójelben álló tizenkét sor nem biztos, hogy Sóranostól származik. A fordításban Burguière–Gourevitch–Malinas kiadását követem.

¹²¹ A mágikus szövegekben (*PGM* 36, 322-333) az öszvér fülzsírjának tulajdonítanak hasonló hatást, de Sóranos általában elhatárolódik a mágikus módszerek alkalmazásától (1, 20, 63).

¹²² Az obolos a drachma egy hatodrésze, vagyis 3 obolos megfelel fél drachmának.

¹²³ Mesterségesen vassal dúsított vízre gondol. A vas megfelelően adagolva inkább előnyös, mint hátrányos hatású a terhesség esetén, vö. Papp Zoltán (255. oldal): „A vas- és folsavszükségletet célszerű pótlással biztosítani. Napi 30-60 mg elemi vas és 0,5-0,8 mg folsav fedezi a szükségletet.”

¹²⁴ Érdekes, hogy Sóranos itt nem a szokásos *telesma*, hanem a *periptos* kifejezést használja. Az öszvér fülzsírjának mágikus használatához vö. *PGM* 36, 322-333. A mágikus eljárások egyik alapeleme a *sympatheia* és az *antipatheia* elve. A *sympatheia* a hasonlóságon alapuló gyógyító vagy varázseljárás, pl. ha a sebet annak a fegyvernek az odaérintésével gyógyítják, amely azt ütötte. A magyar „kutyaharapást szőrével” mondás is erre vezethető vissza. Az *antipatheia* ennek az ellentéte, vagyis a gyógyhatást a baj ellentétének felhasználásával érik el. A gondolat alapja, hogy a világ valamennyi része azért van összhangban, mert egy isteni és örökké ható szellem összhangban tartja, vö. Cicero: *de natura deorum* 2, 19. Így aztán a világ bármely részén (vagy elemében) avatkozunk be, az szükségszerűen hat a többi részére és elemére.

64. Ha viszont megtörtént a fogamzás, akkor először is harminc napon keresztül az ellenkezőjét kell tenni mindannak, amiről korábban beszéltünk.¹²⁵ A terhes nő úgy vetélheti el magzatát, ha hevesebben mozog, megerőltetőbb sétákat tesz, és állatok húzta kocsin rázatja magát. Ugráljon hevesen, emeljen az erejét meghaladóan nehéz súlyokat, használjon vízhajtó szereket, amelyek a menstruációt is meg tudják indítani. Idézzon elő hasmenést, beleit ingerlő beöntésekkel. Néha fecskendezzen be magának forró, édes olívaolajat, néha pedig dörzsölje le ezzel erősen az egész testét, különösen a nemi szervét, a hasát és a lágyékát. Fürödjön naponta nem túl forró édesvízben, és időzzön el a vízben. Étkezés előtt igyon bort, utána pedig egyen fűszeres ételeket. Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele. Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levéllel elegyítve, néha mézzel keverve, vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel együtt, vagy opopanaxot vagy sós tönkölybúzát rutával és mézzel keverve, vagy syriai kenőcsöt¹²⁶ használjon. Ha mégis megmaradna a magzat, akkor ne ezekkel a közönséges kenőcsökkel kenje be magát a nő, hanem olyannal, amelyik a csillagfürt lisztjével kevert bikaepéből¹²⁷ és abszintból készült, és használjon ehhez hasonló anyagokkal átitatott tapaszokat. (Ezek közt ilyeneket találunk: 5 uncia¹²⁸ ciklámen, ugyanannyi közönséges magrugó leve és abszint, 10 drachma abszint és sártök, 8 drachma csalánmag és sziksó, 1 drachma opopanax, 5 drachma közönséges magrugó gyökér, 6 drachma keserű csillagfürt és vérehulló fecskefű gyökér, ugyanannyi fehérviola mag vagy fehérviola gyökér. Annyi hennaolaj, hogy elegendő legyen tapasz készítéséhez. Az alhasat fel kell melegíteni fekete üröm főzetével, amelyet helyezzen a lágyékára. Amikor a tapasz már a helyén van, adjál neki sziksóval bekent szárított fügéket, vagy hasonló készítményeket, hogy helyezze fel a hüvelyébe, vagy ecsetelje be magát borókagyantás avas olajjal. Ha a magzat mindezek ellenére nem vetél el, hatékonyabb elhajtó szereket kell alkalmazni, de nem találomra és véletlenszerűen. A magzat mindenféle elpusztítása ugyanis veszéllyel jár, különösen, ha a nő egészséges, teste

---

¹²⁵ Ha el akarja hajtani magzatát.

¹²⁶ Ezt a kenőcsöt késztermékként Szíriából importálták, vö. Galénos: *de comp. med. sec. locos* K. XII 543, Burguière–Gourevitch–Malinas 103. oldal 312. jegyzet.

¹²⁷ A bikaepét megtaláljuk Pliniusnál (*Naturalis historia* 28, 246) és Oreibasiosnál is (*Coll. med.* 14, 65).

¹²⁸ Az uncia római eredetű mértékegység a görög világban, amelyet az orvosi irodalomban, és később a birodalom keleti felén is általánosan használtak. 1 uncia a libra 1/12 része=27,29 g. 1 drachma=1/8 uncia.

erőteljes, méhe pedig (az átlagnál) erősebb és szilárdabb. Éppen ezért óvakodjunk a második és a negyedik hónaptól. Bizonyos természetes okoknál fogva ugyanis az elnehezültség, rossz közérzet, zsibbadtság és a betegségekre való fogékonyság leginkább a páros hónapokra jellemző.¹²⁹ Olyan időpontot kell tehát választanunk, amely a harmadik hónapban van, nem előbb és később.)¹³⁰

65. Ha egy nő el akarja hajtani magzatát, akkor vegyen előtte két vagy három napon keresztül többször is fürdőt, egyen keveset, használjon lágyító hüvelykúpot, tartózkodjon a bortól, aztán végezzenek rajta érvágást, hogy sok vért veszítsen. Amit Hippokratés az *Aphorismákban* mond, az az egészséges nők esetében igaz, a szorulástól szenvedők esetében azonban nem: „Ha egy terhes nőn érvágást végeznek, akkor elvetél.”¹³¹ Mert ahogy megindul az izzadás, a vizelet és a széklet, ha a tartalmukat körbefogó részek túl renyhék, ugyanígy a magzat is kilökődik az elnyedte anyaméhéből. Azután, hogy a nőnek eret vágtak, és kocsiával rázatták, mivel sokkal hatásosabb a rázkódás, ha nemi szervei már korábban elgyengültek, és lágyító hüvelykúpot is kell használnia. Ha a nő viszont irtózik az érvágástól és ráadásul gyenge is, akkor előtte lazítsa el nemi szerveit ülőfürdővel, fürdőzéssel és használjon lágyító hüvelykúpot, csak vizet igyék, egyék keveset, vegyen be hashajtót, alkalmazzanak nála lazító beöntést, ezután pedig használjon magzatelhajtó hüvelykúpot. Ez utóbbiak közül ne a túlságosan maró hatású hüvelykúpot válasszuk, nehogy túlzott hasonszervi hatást és magas lázat váltsanak ki. Az enyhébbek közül a következőket javasoljuk: mirtuszt, fehérviola magot és keserű csillagfürtöt egyenlő arányban vízzel összegyúrni, majd babnagyságú labdacsokat formázni belőle. Vagy: három drachma rutalevelet, két drachma mirtuszt és ugyanennyi babérlevelet borba beáztatni, és itasd meg vele. Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrni. Aki ezt akarja használni,

¹²⁹ Ez a gondolat – amely inkább matematikai okoskodáson, nem természettudományos megfigyelésen alapul – sugallta a nyolcadik hónapban született magzat életképtelenségéről elterjedt babonákat, valamint azt az elképzelést, hogy a hetedik hónapban született csecsemő életképesebb, mint a nyolc hónapra született, vö. Ann Ellis Hanson 1987, 589-602. oldal.

¹³⁰ Vö. Hippokratés: *Aphorism.* 4, 1: „Τῆς κούσης φαρμακείας, ἂν ἴσῃ, τετραμήνη καὶ ἕξι μῆσιν ἔσται ἡσυχία καὶ τῆς πρεσβύτερα ἐὺλαβέσται.»

¹³¹ Vö. Hippokratés: *Aphorism.* 5, 31. Az idézett hiányos, mert nem szerepel benne az a gondolat, hogy minél nagyobb a magzat, annál nagyobb a kockázat: „καὶ μᾶλλον ἴσι μεζον τῷ ἔμβρυον.»

előtte fürödjön meg, vagy vegyen előtte lazító ülőfürdőket, és ha többszöri alkalmazáskor sem történik semmi, akkor ismét vegyen lazító ülőfürdőt, és másodszor is használja a hüvelykúpot.

Mások másféle szereket is említenek, de óvakodni kell a túlzottan erősektől, és attól, hogy valami éles dologgal távolítsuk el a magzatot, ugyanis fennáll a veszély, hogy megsértjük a mellette levő szerveket. Azután ugyanolyan gyógykezelést alkalmazzunk, mint gyulladás esetén.

21. Mik a közelgő vetélés előjelei?

59. Ha a magzat elvetélése közeleg, akkor a vetelő nőkből vizes váladék ömlik ki, amely vagy vérsavós, vagy véres váladék, és olyan színű, mint amikor húst mosunk vízben. Amikor a leválás már megtörtént, akkor tiszta vér folyik ki, és végül vércsomók vagy egy húsdarab, amely még nem fejlődött ki, vagy már kifejlődött, a teherbeeséstől eltelt időtől függően. Mindemellett a legtöbb vetelő nő elnehezül, lágyék-, csípő-, alhasi, ágyék- és ízületi fájdalmak lépnek fel nála, valamint megfájdul a feje és a szeme is. Továbbá savas a gyomruk, nagyon vacognak, nagyon izzadnak, elvesztik az eszméletüket, néha pedig rázza őket a hideg és belázasodnak (néhányan merevgörcsben vagy epilepsziás rohamban szenvednek).¹³² Olykor csuklás vagy görcs tör rájuk vagy elvesztik hangjukat. Ezek a tünetek leginkább azoknál a nőknél jelentkeznek, akik gyógyszertől vetélnek el, azoknak viszont, akiknél ez minden külső beavatkozás nélkül történik, ahogy Hippokratés mondja,¹³³ váratlanul összehúzódik a mellük, vagy ahogy Dioklés mondja, a combjukban hidegséget éreznek, lágyékuk pedig elnehezül közvetlenül a vetélés előtt. (Kevésbé súlyosan érinti a vetélés azokat a nőket, akiknek a teste természeténél fogva egészségesebb, a beleik könnyen kiürülnek, és akiknek a méhtájékuk kellőképpen nedves. Hiszen olyan nők is vannak, akik több nagyra nőtt csecsemőt tudnak gond nélkül világra hozni, akár idősebb korban, még ha vérszegények vagy kifejezetten soványak is.)

22. Mik a közelgő szülés előjelei?

---

¹³² A zárójelbe tett sort Ilberg kizárta, de Burguière–Gourevitch–Malinas visszaállította.

¹³³ Vö. Hippokratés *Aphorism.* 5, 37., 5, 53., *Epid.* 2, 1, 6.

II. 1. Hasznos megtanulnunk a közelgő szülés előjeleit, azért, hogy a szüléshez szükséges dolgokat elő tudjuk készíteni. A hetedik vagy a kilencedik vagy a tizedik hónap¹³⁴ tájékán azoknak a nőknek, akik közelednek a szüléshez, alhasuk, hastájékuk elnehezül, és ezzel egy időben szeméremtestük begyullad. Ágyékuk és lágyékuk megfájdul, a méhük pedig leszáll. A méh annyira közel kerül a hüvelyhez, hogy a bába a vizsgálat során könnyedén meg tudja érinteni. A méhszáj kinyílik miközben puhább és nedvesebb lesz. A szülés közeledtével a csípő és a hastájék lesüllyed, az ágyékkal együtt a szeméremtest is megduzzad, és a vizelési inger állandósodik. Nyákos folyadék ürül ki, majd a legtöbb esetben vér is, amikor a magzatburok vékony erei megrepednek. A hüvelybe beható ujj egy tojáshoz hasonló kerek duzzanatot tapint ki.¹³⁵ A fájást olykor gyulladás kíséri, amit meg kell különböztetni attól, amikor a méhszáj zárva marad és száraz.¹³⁶

---

¹³⁴ Természetesen holdhónapokra gondol. A nyolcadik hónapot nem is említi, mert akkor szerinte egészséges szülés nem lehetséges.

¹³⁵ A nyákdugóra gondol, amelynek az átmérője eléri az 5 cm-t.

¹³⁶ Ezt nevezik száraz szülésnek.

SÓRANOS ÉLETE ÉS MUNKÁI

Az ókori nőgyógyászati irodalom egyik legjelentősebb alakjáról, az ephesosi Sóranosról, életéről és tevékenységéről alig tudunk valamit, s az a kevés is meglehetősen ellentmondásos.¹³⁷ A *Suda*-lexikon nem egy, hanem két Sóranosról ír, de történetesen mindkettő nőgyógyász volt, és mindkettő Ephesosból származott. Az elsőről azt tudjuk meg, hogy Alexandriában valamint Rómában élt és gyógyított Traianus és Hadrianus uralkodásának időszakában, és számos kiváló munkát írt, a második, ifjabb Sóranos pedig a *Nőgyógyászat* és az orvos életrajzok szerzője volt.¹³⁸

SwranÒj, Menℒndrou kaØ Fo×bhj, 'Efÿsioj, ĪatrÒj, diatr×yaj —n 'Alecandre×v kaØ — n tí `RèmV d□ ĪatreÚsaj —pØ Tra□anoà kaØ 'Adrianoà tîn basilÿwn bibl×a te suntℒxaj pleÛsta kaØ kℒllista.

SwranÒj, 'Efÿsioj, ĪatrÒj neèteroj. GunaikeÛa bibl×a d/, B×ouj Īatrîn kaØ aÓrÿseij kaØ suntℒgmata bibl×a i/: kaØ ÿlla diℒfora: Óti 'AskhpiÒdotoj Ð filÒsofoj, kaØ t¼n ĪatrikÁn —kmaqën tîn m□n newtÿrwn oÛdÿna epedeceto pl¼n 'Iℒkwbon, tîn d□ presbutÿrwn met| tÕn `Ippokrℒthn SwranÒn tÕn K×lika, tÕn Mallèthn —p×klhn.

Mindez arra az antik biographiai módszerre vezethető vissza, hogy ha az életrajzíró ellentmondásokat talált forrásaiban, inkább megkettőzte az ábrázolt személyiséget, semmint hogy megoldotta volna a problémát.¹³⁹ Valószínű tehát, hogy a két Sóranos valójában egy, mint ahogy ezt Ann Ellis Hanson, az antik nőgyógyász műveinek kutatója is állítja. Sóranos tanulmányait feltehetőleg Alexandriában végezte, majd Rómában élt Traianus és Hadrianus idején, vagyis 98 és 138 között. Ez utóbbira műveiben is utal, amikor összehasonlítja a görög és római anyák gyermekgondozási szokásait.¹⁴⁰ Sóranos Caelius Aurelianus szerint is Rómában élt.¹⁴¹ Elismertségére jellemző, hogy a valamivel több, mint száz évvel későbbi Galénos is számtalanszor idézi. Bár Sóranos görög származású volt, neve latin eredetű (jelentése: Sora colonia lakója), ami Hanson szerint azzal magyarázható, hogy Asia proconsula, Quintus Marcius Barea Soranus 61–63 között

¹³⁷ Reus 215. oldal.

¹³⁸ *Suda* S 851 és 852. Vö. Ann Ellis Hanson – Monica H. Green 981. oldal.

¹³⁹ Vö. pl. a két Sapphó esetével.

¹⁴⁰ Sóranos: *Gynaikeia*. 2. 6.

Ephesos jótevője volt, ezért Sóranos szülei, Menandros és Phoibé a jótevő emlékére nevezték el így fiukat. Mindez azt valószínűsíti, hogy Sóranos Ephesos arisztokráciájából származott, és nem felszabadított rabszolga volt.

Sóranos görög földön szokatlan nevének azonban más magyarázata is lehetett. Az ugyanis nem derül ki egyértelműen az életrajzból, hogy Menandros és Phoibé fia valóban a szüleitől kapta ezt a nevet, és nem később, esetleg római tartózkodása idején vette csak fel? Az egyáltalán nem számított szokatlan jelenségnek, hogy egy orvos egy korábbi, jónevű orvos nevét vegye föl (gondoljunk pl. a legalább négy Themisónra¹⁴² és 14 Asclépiadésra¹⁴³), különösen, ha kötődött annak iskolájához. Sóranos latin eredetű neve vagy Asia proconsulának köszönhető vagy egy gyógyító istennek, akinek a kultusza a Rómától 60 km-re található Falerii közelében fekvő Soracte hegyén alakult ki a Kr. e. 5. század folyamán. A szentély területéről előkerült egy Kr. e. 5. századi faliscus felirat, „apolonos”. A vignalei szentély istene Pater Soranus a faliscusok legfőbb istene volt, akit már a Kr. e. 5. században azonosítottak Apollónnal. A vignalei szentély hatalmas mennyiségű fogadalmi ajándékát világosan két csoportra oszthatjuk. Az első csoportban agyagból készült fejek tartoznak, a másodikba pedig különböző testrészek, amelyeket a betegek gyógyulásuk után helyeztek el a szentélyben. Különös, hogy Apollo Soranus, aki eredetileg alvilági isten volt, hogyan alakult át az idők során először védelmező, majd gyógyító istenné.¹⁴⁴ Amikor Sóranos Rómában tartózkodott Apollo Soranus már egyértelműen gyógyító istennek számított. Elképzelhető, hogy a Rómában élő görög orvos erre való tekintettel vette fel a gyógyító isten nevét. Az is elképzelhető azonban, hogy Sóranos második cognomen típusú ragadványnévből vált a latin nyelvterületen a híres nőgyógyász nevévé. Ez az elmélet ugyan legalább annyira nem bizonyítható, mint Ann Ellis Hansoné, de talán valószínűbb annál, mivel így nem kell feltételeznünk, hogy egy tria nominával nem rendelkező görög család latin nevet ad Ephesosban született gyermekének. Igaz, ebben az esetben már azt sem tekinthetjük bizonyosnak, hogy Sóranos Ephesos arisztokráciájából származott.

---

¹⁴¹ Ann Ellis Hanson – Monica H. Green 983. oldal.

¹⁴² Cornelia Römer 88. oldal.

¹⁴³ Mayer Ferenc 94. oldal

¹⁴⁴ Moretti 64. oldal: „The clear typological distinction among the votive objects might possibly be read as an evolution of the aspects of the cult of Apollo Soranus, native divinity of the underworld, but in some way felt as a protector (to this aspect are related the offerings of iron javelin tips), and subsequently also a healer.”

Sóranos mindenesetre a lehető legjobb helyen született, a jelentős orvostudományi hagyománnyal rendelkező Ephesosban. Az ephesosi orvoslás gazdag emlékanyagát őrzi az ephesosi múzeum (Efes Müzesi Selçuk). 58 orvosi eszköz látható a kiállításon és mintegy tíz a raktárban található.¹⁴⁵ Ez azonban az Ephesosban feltárt orvosi eszközöknek korántsem teljes listája. A jeni Meyer–Steineg gyűjteményben számos orvosi eszközt láthatunk, amelyek a hagyomány szerint egy ephesosi orvossírból származnak. Ernst Künzl bizonyította, hogy az eszközök valójában különböző korszakok emlékei az antikvitástól a bizánci korszakon keresztül egészen a modern tárgyakig. Ugyanakkor ephesosiként azonosította a mainzi múzeum 36 antik orvosi eszközét, amelyet a Kr. u. 200–250 k. praktizáló Hygeinos Kanpylios használt sebészeti, szemészeti és epe- valamint vesekő műtétei során.¹⁴⁶

Az ephesosi orvoslás másik jelentős emlékanyagát a feliratok jelentik. Az Asklépios-szentélyben az Asklépieia ünnep idején két napos orvosi versenyeket rendeztek, amelyek során több kategóriában mérkőztek meg egymással az iatrosok.¹⁴⁷

[oÔ]de —n×khs[an] tÕn çg[î]na tîn
 [Īatr]îm: s[u]ntℒ[gma]toj: PÒplioj AÐlioj [G]IÚkwn:
 ceiro[urg]îm: PÒplioj AÐlioj ...
 5 o[-çrci]atrÕj: probl»matoj

„Az orvosok versenyét a következők nyerték meg:

Értekezés: Publius Aelius Glükón.

Sebészet: Publius Aelius ... archiatros.

Feladvány: ...”

A feliratsorozat egyes darabjait pontosan datálni lehet a rajtuk megnevezett asiai proconsulok neve alapján. A sorozat Sóranos életében, a Kr. u. 2. században keletkezett, vagyis az agónokat ekkor rendezték.¹⁴⁸ A versenyek felügyeletével a gymnasiarchosok, később az agónothetések voltak megbízva. Az *archiatros* szó értelmezése vitatott. A

¹⁴⁵ Adana Iler Uzel 212. oldal.

¹⁴⁶ Ernst Künzl 1999. (205-208. oldal).

¹⁴⁷ IEph 1161. 2 5.

¹⁴⁸ Helmut Engelmann (89-91. oldal) az IvE IV 1168., valamint VII 1, 4101b feliratokat Kr. u. 153/154-re datálja.

hellenisztikus korban – a Ptolemaiosokat leszámítva – a királyok orvosait nevezték archiatrosnak. A császárkorban, Claudius uralkodása után, az udvari orvosokat nevezték így (archiatri palatini). A Kr. u. 2. századtól az egyes városok alkalmazásában álló orvosok voltak az archiatrosok (archiatri populares).¹⁴⁹ A városonként alkalmazható illetve a Rómában praxist folytató orvosok számát Antoninus Pius korlátozta.¹⁵⁰ Az ephesosi orvosi agónok azt a célt szolgálták, hogy nyilvános versenyen válasszák ki a város által alkalmazott archiatrosokat.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Cornelia Römer 85. oldal, Mayer Ferenc 112. oldal.

¹⁵⁰ Digesta 50, 9, 1.

¹⁵¹ Hasonló eljárással választották ki az alapítványi iskolák tanárait Milétosban Kr. e. 200-ban (SIG³ 577) és Teóson a Kr. e. 2. században (SIG³ 578).

A METODIKUS ISKOLA

Sóranos a metodikus iskolához tartozott, annak legjelentősebb képviselője volt, nem véletlenül nevezte őt Caelius Aurelianus *methodicorum princepsnek*.¹⁵² A metodikus iskola alapítója a prusai Asklépiadés volt. A Kr. e. 124-ben született szónoklattan tanár Kr. e. 90 körül utazott Rómába, ahol mint orvos vált nevezetessé. Baráti viszonyba került Ciceróval, Crassussal és Antoniussal.¹⁵³ Orvosi kezeléseinek alapelve: *cito, tuto, iucunde* (gyorsan, biztosan, kellemesen). Ez azt jelentette, hogy ritkán alkalmazott kellemetlen kezeléseket, inkább koplalással, absztinenciával, masszázzsal valamint aktív és passzív mozgással gyógyított.¹⁵⁴ Gyógyeljárásának alapjai az atomelméletre vezethetők vissza. Az emberi szervezetben az atomok különböző alakú és átmérőjű csatornákat alkotnak, amelyekben más atomok mozognak. Az emésztés során az étel atomjaira bomlik, és a részecskék a megfelelő pórusokba kerülnek. A betegségek e csatornák vagy pórusok rendellenességeire vezethetők vissza. Asklépiadés tanítványa, Themisón, ezt az atomelméletet dolgozta ki teoretikusan. A pórusok háromféle állapotát különbözteti meg egymástól, és ezeket *koinotétesnek* vagy *communiádnak* nevezi:

1. *stegnósis* (strictura vagy adstrictum)
2. *rhysis* (solutio vagy fluens)
3. *epiploké* (complexio).

A modern orvosi irodalomban ezeket az állapotokat *status strictus*, *status laxus* és *status mixtus* néven emlegetik, de e kifejezések nem találhatók meg sem Celsus sem Caelius Aurelianus műveiben.¹⁵⁵ A *status strictus* során a pórusok összehúzódnak, így a kezelés célja ezek kitágítása. A *status laxus* során a pórusok kitágulnak, így a kezelés célja ezek összehúzása. A *status mixtus* során egyes pórusok kitágulnak, mások összehúzódnak, így a kezeléseknak is tekintettel kell erre lenni.¹⁵⁶ Ezeken az általánosságokon túlmenően

---

¹⁵² Hanson-Green 968. oldal.

¹⁵³ Mayer Ferenc 94. oldal.

¹⁵⁴ Reus 216. oldal.

¹⁵⁵ Gourevitch XIII. oldal.

¹⁵⁶ Reus 216. oldal, Mayer Ferenc 97. oldal.

azonban nehéz megfogalmazni a metodikus iskola tanításait, mivel Danielle Gourevitch szerint ennek legalább három akadálya van:

1. A rendszer belső problémája, hogy „az új gondolatokat régi szavakkal fejezik ki”.
2. A történeti okok. Az első metodikusoktól egy sor sem maradt ránk, és akik idézik őket Celsustól Galénosig, ellenségesen és megvetően nyilatkoznak róluk. Az egyetlen eredeti nyelven fennmaradt metodikus munka, Sóranos műve, hemzseg a korábbi metodikusokkal szembeni fenntartásoktól és bírálatoktól.¹⁵⁷
3. A modern szakirodalom szoros kapcsolatot tételez föl a metodikusok és a szkeptikus filozófiai iskola között, noha a metodikusoknak semmi közük nincs a szkepticizmushoz. A metodikus iskola nem filozófiai nézeteken alapszik, hanem egy egyszerű gyakorlati alapelven: „a metodikus orvoslás az ápolás művészete (*ars medendi*)”.¹⁵⁸

Néhány metodikus orvos jelentős szerepet töltött be a római társadalomban. Antonius Musa Augustus császárt gyógyította meg hideg borogatásokkal és fürdőkkel.¹⁵⁹ Scribonius Largus Claudius császár kíséretéhez tartozott britanniai hadjárata során. Sóranos éppúgy, mint honfitársa és kortársa, ephesosi Rufus Alexandriában ismerkedett meg a metodikus iskola tanaival.¹⁶⁰ Alexandria és különösen a Museion a korabeli orvostudomány központja volt. A világ összes városából gyűltek itt össze az orvosok.¹⁶¹ Ennek ellenére Sóranosnak még Rómában is lehetett mit tanulnia, hiszen, amint erre Werner Reus rámutat, a Kr. e. 3–2. századi etruszk votív uterusok sokkal közelebb álltak az anyaméh valódi alakjához, mint azok a szerzők, akiktől Sóranos és Rufus tanultak. Érdekes egybeesés, hogy ilyen votív uterusok nagy számban kerültek elő Apollo Soranus vignalei szentélyéből.

---

¹⁵⁷ Sóranos I. 27-28. Themisónnal vitatkozik.

¹⁵⁸ Gourevitch X. oldal.

¹⁵⁹ Suetonius: *Divus Augustus*. 59., 81.

¹⁶⁰ Reus 222. oldal.

¹⁶¹ Römer 87-88. oldal.

SÓRANOS MŰVEI

A *Suda* legalább húsz művét említi Sóranosnak, de csak három maradt meg töredékesen vagy teljes terjedelemben, köztük a *Gynaikeia*.¹⁶² Másik jelentős munkája, amely latin fordításban maradt fenn a *Per[^] N̄xeîn ka[^] per[^] cron...wn paqîn*. Fennmaradt továbbá a *Per[^] shme...wn katagm[^]Łtwn* egy része, továbbá a *B...oj`Ippokr[^]Łtou* töredéke, amely a *B...oi* „*atrîn ka[^] a fr̄seij ka[^] sunt[^]Łgmata* című orvoséletrajz gyűjtemény része volt.¹⁶³ F. E. Kind 3 csoportra osztja Sóranos munkáit. Az első csoportba a filozófiai, a másodikba az irodalmi és grammatikai, a harmadikba pedig az orvostudományi értekezések tartoznak. Az alábbiakban felsorolom azokat a munkákat, amelyeknek legalább a címük fennmaradt.

Görög cím	Latin cím	Magyar cím	Megjegyzés
Filozófiai munkák			
Per [^] yucÁj	De anima	A lélekrők	Tertulianus erre támaszkodott <i>De anima</i> c. művében
Irodalmi és grammatikai munkák			
B×oi İatrîn ka [^] aÓrŸseij ka [^] sunt [^] Łgmata		Orvosok életrajzai, szekták és rendszerek	Csak a Hippokratés-életrajz maradt fenn
Per [^] —tumologiîn toà sêmatoj toà çnqrèpou		Az emberi testrészek nevének eredetéről	Órión használja etimológiai munkájában
Orvostudományi munkák			
Per [^] —pidŸsmwn	De fasciis	A kötözésről	Fennmaradt

¹⁶² Soranos d'Éphèse I. Paris 1988. XXV-XXVI.

¹⁶³ Pecz Vilmos: *Ókori lexikon*. 822. oldal.

PerØ koinot»twn		A közösségekéről	Caelius Aurelianus említi
MonØbiblon perØ Ñnomasiñ toà énqrèpou kaØ Ñnomas×aj p,Éntwn tñ melñ kaØ tñ stoice×wn		Kézikönyv a testrészek és az ember tagjainak elnevezéséről	
PerØ Ñxÿwn paqñ – perØ cron×wn paqñ	Celeres passiones – tardae passiones	Az akut és a krónikus betegségekről	Caelius Aurelianus fordításából ismert
PerØ gunaike×wn paqñ	Gynaecia	A nők betegségeiről	
CeirourgoÛmena		A sebészetről	Mustio lefordította
PerØ shme×wn katagm,Étwn		A csonttörések tüneteiről	
TÕ ØgieinÕn	Salutaria praecepta	A higiéniairól	Caelius Aurelianus lefordítja
	Libri responsionum	Kérdések és feleletek	Caelius Aurelianusnál
PerØ paqñ aĭt×wn	Aitiologoumena	A betegségek okairól	Caelius Aurelianus említi
PerØ puretñ	De febribus	A lázokról	Caelius Aurelianus említi
PerØ farmake×aj	De medicamentis	A gyógyszerekről	Legalább négy könyvből állt
PerØ spÿrmatoj kaØ perØ zJogon×aj		A magról és a szaporodásról	Részletei Vindicianus latin fordításából ismertek
Ûpomn»mata perØ bohqm,Étwn	De adiutoriis	A terápia segédeszközeiről	Termálvizekről és beteggondozásról
MonØbiblon	Narthex (?)	Gyógyszerkönyv	Galénos XII 493.

farmakeutikḶn			
'OfqalmikḶj	Ophthalmicus	Szemészet	Mustio lefordította
FiliatrḶj	Philiatrus		Ismeretterjesztő egészségkönyv, Mustio említi
PerḶ bohqmḶtwn		A segédeszközökről	Caelius Aurelianus említi
ProblḶmata	Problematica	Problémák	Caelius Aurelianus említi

Caelius Aurelianus fordításában a következő sóranosi könyvek maradtak fenn: *Caelii Aureliani Gynaecia*, *Celeres passiones – tardae passiones*, *Interrogationes et responsa*, *Horus Isagoge Sorani*, *Libri medicaminum*. E fordítások nem túl pontosak, ami Caelius Aurelianus korlátozott görögtudásával (is) magyarázható.¹⁶⁴ Sóranos középkori ismertségét Muscio későlatin átdolgozásának köszönhetette, amely a bábák oktatására szolgált.¹⁶⁵ A 6. századi Theodorus Priscianus is lefordította latinra Sóranos nőgyógyászati munkáját.¹⁶⁶

Sóranos legjelentősebb és többé-kevésbé teljes terjedelmében fennmaradt munkája a *Per^gunaike...wn paqîn*, amelyet először Dietz jelentetett meg 1838-ban Königsbergben. 1869-ben Ermerius Utrechben újra kiadta latin fordítással együtt, 1894-ben német nyelven Lüneburg és Huber, 1956-ban pedig Owsei Temkin angol nyelven adta ki. A legújabb és legkorszerűbb kiadást és fordítást 1988-ban Burguière, Gourevitch és Malinas jelentette meg francia nyelven. Ez a kiadás az összes többi fordítástól abban különbözik, hogy a filológusok a nőgyógyászati problémákat orvosok segítségével oldották meg.

Sóranos munkája az első bábaképző tankönyv, amely négy könyvből áll. Az első könyv a bábák képzésével, az anyaméh természetével és anatómiájával, a menstruáció kérdésével, a terhes nők gondozásával, és legvégül a fogamzásgátló és magzatelhajtó szerek összetevőivel foglalkozik. A második könyv a szülés folyamatát, az újszülött gondozását

¹⁶⁴ Reus 218. oldal.

¹⁶⁵ *Gynaecia Muscionis*, vö. Reus 218. oldal.

¹⁶⁶ Mayer Ferenc 131. oldal.

taglalja, a harmadik pedig azt, hogy vannak-e az egyes nőkre jellemző egyéni sajátosságok, ezért visszatér az anyaméh anatómiájához és a menstruáció kérdéséhez, s leginkább az ezekkel kapcsolatos betegségekre, valamint rendellenességekre hívja fel a figyelmet. A negyedik könyvben a nehéz szülésről és a szülés alatt fellépő problémák megoldásáról ír. A négy könyv közül ez utóbbi a leghiányosabb.

AZ ELSŐ KÖNYV SZERKEZETE

Bevezetés

1. Hány részre és milyenekre kell felosztani a nőgyógyászat tanításait?

A bábákról

2. Ki alkalmas arra, hogy bába legyen?
3. Milyen a kiváló bába?

A női nemi szervek anatómiája

4. Milyen az anyaméh és a hüvely természete?
5. A női szeméremtestről

A menstruáció

6. A havi tisztulásról
7. Mik a jelei a menstruáció közeledésének?
8. Vajon hasznos-e a havonkénti megtisztulás?

A szüzesség

9. Vajon a szüzesség tartós megőrzése egészséges?
10. Vajon a nőknek meddig kell megőrizniük szüzességüket?

A fogamzás

11. Hogyan ismerjük fel azokat a nőket, akik képesek a fogamzásra?
12. Melyik időpont a legalkalmasabb a fogamzásra?
13. Vajon egészséges-e a fogamzás?
14. Mik a fogamzás jelei?

A magzat neme

15. Az elődeink szerint milyen jelei vannak, hogy a magzat fiú lesz-e vagy lány?

A terhes anya gondozása

16. Hogyan gondoskodjuk a terhes asszonyokról?

17. A kívánósságról

18. Hogyan gondoskodjunk a terhes anyáról a kívánósság és a szülés közötti időszakban?

19. Mi nő a terhes asszony méhében?

Magzatelhajtó szerek

20. Szabad-e magzatelhajtó vagy fogamzásgátló szereket használni, és hogyan?

A vetélés és a szülés előjelei

21. Mik a közelgő vetélés előjelei?

22. Mik a közelgő szülés előjelei?

SZÖVEGHAGYOMÁNY

A sóranosi *Gynaikeia* szövegtörténete azért rendkívül bonyolult, mert egyetlen codex sem tartalmazza a teljes mű szövegét. Sóranos neve a latin nyelvű nyugat-európai középkorban széles körben ismert volt, hála egy 6. századi afrikai fordításnak vagy inkább átdolgozásnak, amelynek szerzőjét hol Muscio, hol Mustio, hol pedig Musio alakban adják meg a kéziratok. Bonyolítja a helyzetet, hogy Muscio művének létezik egy görög változata is, amelynek állítólagos szerzője Moschión. Ez utóbbi kéziratról kiderült, hogy nem más, mint a Muscio-féle *Gynaecia* késő bizánci görög fordítása, vagy inkább visszafordítása.¹⁶⁷ Először Sóranos első könyvének 4. és 5. fejezete került elő, amelyet Oreibasios idéz, és amely ephesosi Rufus kézírataival közös codexekben szerepelt. E két fejezet meg is jelent 1554-ben Párizsban Jacques Goupyl kiadásában.¹⁶⁸ A Sóranos-filológiát valósággal forradalmasította a Codex Parisinus Graecus 2153 megtalálása. Az 1500 körül másolt kéziratot Friedrich Reinhold Dietz rendezte sajtó alá, de mielőtt munkájával elkészült volna, meghalt. Dietz befejezetlen munkáját Justus Lobeck adta ki 1838-ban. A Codex Parisinus szövegét Caelius Aurelianus fordításával valamint a Muscio-féle átdolgozással, illetőleg a Codex Barberinus I 49 és Codex Vossianus graecus 8°18 szövegével összevetve Johannes Ilberg (1860–1930) adta ki a *Corpus Medicorum Graecorum* IV. kötetében, 1927-ben. Az 1988-ban publikált Burgière–Gourevitch–Malinas kiadás és fordítás nagymértékben támaszkodik Ilberg munkájára. A legnagyobb különbség abban áll közöttük, hogy Ilberg számos olyan részt kirekesztett a szövegből, amelynek párhuzamát Galénosnál vagy Oreibasiosnál, és különösen Aëtios XVI. könyvében megtalálta, feltételezve, hogy ezek a részek onnan, másodlagosan kerültek bele a Codex Parisinusba. Ezeket a szövegrészeket fordításomban zárójelbe tettem.

---

¹⁶⁷ Burgière–Gourevitch–Malinas XLIX. Oldal.

¹⁶⁸ Reus 218. oldal.

SÓRANOS NYELVÉRŐL

Jellemző Sóranos kusza szöveghagyományára, hogy a II. könyv 25. caputjában egy újgörög szóra bukkanunk. A tettes egy 10. századi másoló lehetett, aki a szövegben álló m' számnevet nem az ógörög tessarḗkonta, hanem az újgörög sḗranta alakban oldotta föl. Sóranos nemcsak művelt, hanem nyelvileg rendkívül invenciózus szerző volt. Az I. könyv 28. caputjában a aÓmobaf»j sophoklési kifejezés (*Aias*, 219), amelyet Sóranos után csak az eposzszerző, Nonnos használ 400 körül, ugyanúgy, mint ahogy a sóranosi baruacq»j (nehezen hordható) is felbukkan Nonnosnál.

A hapax legomenonok száma meglepően nagy. Az I. könyv 1500 sorában nem kevesebb, mint 50 különböző hapaxszal találkozunk.¹⁶⁹ Lássunk néhány példát az I. könyvből:

HAPAX	HELY
ḗdiakÒreutoj	I, 4, 10.
ḗpogalhnoàn	I, 16, 46.
diektuloàn	I, 16, 46.
dussÚllhptoj	I, 12, 41.
—ktÚlwsij	I, 16, 46.
—mperistŸgein	I, 19, 57.
ferŸkosmoj	I, 1, 2.
kaqugrasmŸj	II, 1, 22.

A ferŸkosmoj nem egyszerűen hapax, hanem struktúráját tekintve a költői szóképzésre emlékeztet. Prózában nem is találunk rá példát, legközelebbi rokona a homérosi feresanq»j (*Himnuszok* 30, 14.),¹⁷⁰ a hésiodosi ferŸsbioj (*Istenek születése* 693.) vagy a

¹⁶⁹ Az, hogy ma mi számít hapax legomenonnak, voltaképpen optikai csalódás. Az antik irodalom túlnyomó része elveszett, így a csak Sóranos által hagyományozott kifejezések is előfordulhattak ezekben az elveszett munkákban. Egy könyv 50 hapaxa azonban arra figyelmeztet, hogy Sóranos feltehetőleg szívesen képzett vagy tett össze korábban nem létezett kifejezéseket. Vö. Burguière–Gourevitch–Malinas LXI. oldal.

¹⁷⁰ Burguière–Gourevitch–Malinas (LXIV. oldal) a homérosi feressak»j szót hozza példaként, amely Homérosnál egyáltalán nem szerepel, megtaláljuk viszont a pseudo-hésiodosi *Pajzs* 13. sorában, és Nonnos *Dionysiaka* 26, 291. sorában. A Nonnoszal mutatott hasonlóság jól mutatja Sóranos emelkedett, olykor költői stílusát.

hérodotosi *ferĶoikoj* (4, 46) Sóranos stílusának feltűnő jellegzetessége ugyanakkor, hogy a költői *ferĶkosmoj* alakot a kollégáival szembeni gúnyolódásra használja.¹⁷¹

---

¹⁷¹ „Az élettan azonban tökéletesen felesleges, bár a tudálékosok számára *ékességet* jelent, ennél fogva elhagyjuk és csak a jelen célkitűzéseink számára leghasznosabb részeire szorítkozunk.” Sóranos I, 1, 2.

ORVOSOK, BÁBÁK ÉS ORVOSNŐK

Sóranos első könyvének második és harmadik fejezete a bábákkal foglalkozik. A második caput azt tárgyalja, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkezni a bábának, a harmadik pedig, hogy milyen az ideális bába. Mindebből kiderül, hogy a nők oktatása a Kr.u. 2. században meglehetősen elterjedt lehetett, ugyanis Sóranos valamennyi bábától elvárja, hogy tudjon írni-olvasni, és bonyolultabb szövegeket is képesek legyenek megérteni. Az ideális bábák viszont abban különböznek az előbb említettektől, hogy nemcsak írni-olvasni tudnak, hanem alkalmasak az elméleti anyag elsajátítására, ezek visszaadására, valamint nehezebb gyakorlati feladatok megoldására is. Sóranos az elméleti követelmények tekintetében gyakorlatilag azt várta el tőlük, amit a férfi orvosoktól, akik a metodikus iskolához tartoztak. Ez azt jelenti, hogy a diaeteikához vagy a sebészethez érteniük kell, de a humor elméletet természetesen nem követeli meg.

Ezen a ponton felvetődik, hogy egyáltalán léteztek-e ebben az időben orvosnők, és ha igen, miben különböztek a bábáktól és a férfi orvosoktól.

A bábák feladatát elsőként Platón írja le a *Theaitétos* című dialógusában: „Aztán nem hallottad, hogy én egy amolyan emberes s nemes bábaasszony, Phainareté fia lennék?... Azzal nyilván te is tisztában vagy, hogy a bábaasszonyok nem a még termékeny és szülésre képes nők közül kerülnek ki, hanem azok közül, akik már nem képesek gyereket szülni... Ennek pedig az az oka, hogy a szülést a szűz Artemis felügyeli. Azt azért mégsem tette lehetővé, hogy meddő asszony bába lehessen, mert az emberi természet erőtlenebb annál, hogy bármilyen mesterséget saját tapasztalat híján sajátíthasson el. Ezért aztán a bábáskodás tisztjét azoknak juttatta, akik életkoruk folytán nem szülhetnek több gyermeket: ezáltal fejezte ki tiszteletét saját magához való hasonlóságuk iránt... S ugye a bábák gyógyfüvekkel (*pharmakia*) és ráolvasással (*epadusai*) képesek a szülés megindítására, s ha úgy kívánják, a szülési fájdalmak enyhítésére? S nemde arra is képesek, hogy nehéz szüléseket is levezessenek, s arra is, hogy a terhesség korai szakaszában elhajtsák a magzatot (*ambliskusin*), ha úgy döntenek?... Hát azt tudod-e, hogy mindehhez még kiváló házasságszerzők is? Ők aztán tényleg mindent tudnak arról, hogy melyik asszony melyik férfival nemz kiváló gyermeket!... Tudd meg hát, hogy

nagyra is vannak e tudományukkal, még inkább, mint a köldökszinór elvágásával (*omphalotomia*).¹⁷²

Platón szerint tehát a bábák feladata a szülésben való segítség, a magzatelhajtás és a házasságközvetítés. Ez utóbbi azonban nem valószínű, hogy valójában a bábák feladata lett volna, a Platóni Sókratés csak azért hangsúlyozza ezt, hogy a saját filozófiájának előképét vetítse vissza anyja, Phainareté szerepébe. Az hogy Sókratés anyja bába volt azt többen megkérdőjelezik, mindenesetre Valerius Maximus a *Facta et dicta memorabilia* (3, ext. 1.) ugyanezen a véleményen van: „Socrates, non solum hominum consensu, verum etiam Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus, Phaenarete matre obstetrice et Sophronisco patre marmorario genitus ad clarissimum gloriae lumen excessit.”

„Sókratést nemcsak az emberek tartották a legbölcsebbnek, hanem Apollón jóslata is, és noha anyja egy bába, Phainareté, apja pedig egy kőfaragó, Sóphroniskos volt, világhírű lett.”

A bábákat több néven is említik a források. A *maia* kifejezés először Homéros *Odysseiájában* szerepel, ahol Eurykleiát nevezik így, aki öregasszony, de dajka is. Mint ilyen, feltehetőleg segédkezett Odysseus születésénél is, de erről az eposz nem tesz említést. A bábák egyik fontos feladata volt a köldökszinór elvágása, amire nemcsak Platón utal, hanem a bábák *omphalotomos*ként való említése is.¹⁷³ A Hippokratési Corpusban a szülésnél segítő asszonyokat egy hapax legomenonnal *akestrides*nek (gyógyítók) nevezi a szerző, méghozzá olyan szakembereknek, akik bizonyítani tudják, hogy hét hónapra is lehetséges szülés.¹⁷⁴ A Hippokratési Corpus egy másik írása *iétreusaként* említi a szülésnél segédkező nőket.¹⁷⁵ Bár ez a kifejezés az *iatros* szóból származik egyértelmű, hogy itt nem orvosnőről, hanem bábáról van szó. Más a helyzet a *iatromaia* kifejezéssel. Egy kilikiai görög felirat egy Stephanis nevű *iatromaiát* említi, amelyet a kiadók bábának fordítanak, de Louis Robert amellel érvel, hogy egy orvosilag képzett *maiát* kell látnunk benne.¹⁷⁶

¹⁷² *Theaitétos* 149a. Ford. Bárány István.

¹⁷³ Eustathius *Comment. ad Hom. Iliadem* XIV 118, Hippónax 33 Degani=19 West: „t...j ŃmfalhtŃmoj se tŃn diopl»gma TMyhse kęplousen ęskar...zonta”, SophrŃn in: *Athēnaios* VII. 324e, Hanson 1996. 164. oldal.

¹⁷⁴ Hippokratés: *Carn.* 19. 614.

¹⁷⁵ Hippokratés: *Mul.* I 68, 8. 144., Hanson 1996. 169. oldal.

¹⁷⁶ Az LSJ. *iatromea* alakot ismer csak, de a görög szó is létezik: *MAMA* III. 2, 92. Louis Robert véleményéhez vö. Firatlı 1964. 176. oldal.

ORVOSNŐK

Ugyanakkor forrásainkból az is kiderül, hogy léteztek az ókorban orvosnők, még hozzá meglepően nagy számban. Az első orvosnő, Hagnodiké, Hyginus meséje szerint még férfiruhába öltözött, hogy elsajátíthassa az orvostudományt.¹⁷⁷

274. 10. „A régieknek nem voltak bábáik, így az asszonyok, akiket szemérmük irányított, meghaltak. Az athéniak elrendelték, hogy se rabszolga, se pedig asszony ne sajátíthassa el az orvostudományt. Egy fiatal szűzben, bizonyos Hagnodikében feltámadt a vágy, hogy megtanulja az orvoslást, és vágyának engedve levágta a haját, majd férfiruhában látogatni kezdte egy bizonyos Hérophilos előadásait. 11. Miután elsajátította a mesterséget, és hallotta, hogy egy asszonynak fáj az alhasa, elment hozzá, de az férfinak nézte, és nem bízta rá magát. Ekkor (Hagnodiké) fellebbentve tunicáját megmutatta, hogy nő, így (a beteg) már megengedte, hogy kezelje. 12. Amikor az orvosok látták, hogy ők nem mehetnek be az asszonyokhoz, vádolni kezdték Hagnodikét, azt állítva, hogy simaképű hódító, és az asszonyok csak színlelik ostobaságukat. 13. Amikor az összegyűlt Areiospagos el akarta ítélni Hagnodikét, fellebbentve előttük tunicáját megmutatta nekik, hogy valójában nő. Az orvosok ekkor még hevesebben vádolták, csak hogy a legelőkelőbb asszonyok összegyűltek a bíróságon és kijelentették: Nem férjeink, hanem ellenségeink vagytok, mivel el akarjátok ítélni azt, aki megtalálta a módját, hogy meggyógyítson minket. Ekkor az athéniak, megváltoztatva a törvényt, kimondták, hogy szabad nők elsajátíthatják az orvostudományt.”

A történettel több probléma van. Lehetetlen, hogy Athénban Hagnodiké hősiességét előtt egyáltalán ne lettek volna bábák, függetlenül attól, hogy mikorra is datáljuk ezt a mesét. A legismertebb athéni bába Phainareté, Sókratés anyja, ugyanis a Kr. e. 5. század

---

¹⁷⁷ Hyginus: *Fabulae* 274. 10. „Antiqui obstetrices non habuerunt, unde mulieres uerecundia ductae interierant. Nam Athenienses cauerant, ne quis seruus aut femina artem medicinam disceret. Hagnodice quaedam puella uirgo concupisset demptis capillis, habitu uirili, se Herophilo cuidam tradidit in diciplinam. 11. Quae cum artem didicisset, et foeminam laborantem audisset ab inferiore parte, ueniebat ad eam, quae cum credere se noluisset, aestimans uirum esse, illa tunica sublata, ostendebat se foeminam esse, et ita eas curabat. 12. Quod cum uidissent medici, se ad foeminas non admitti, Hagnodicen accusare coeperunt, quod dicerent eum glabrum esse, et corruptorem earum, et illas simulare imbecilitatem. 13. Quo cum Areopagitae consedissent, Hagnodicen damnare coeperunt, quibus Hagnodice tunicam alleuauit et se ostendit feminam esse. Et ualidius medici accusare coeperunt, quare tum feminae principes ad iudicium conuenerunt et dixerunt, Vos coniuges non estis sed hostes, quia quae salutem nobis inuenit, eam damnatis. Tunc Athenienses legem emendarunt, ut ingenuae artem medicinam discerent.”

első felében élt.¹⁷⁸ Igaz, az ő nevét, sőt létét is megkérdőjelezzik azon az alapon, hogy Hippokratés anyját is Phainareténak nevezték a hagyomány szerint, és ő is bába volt, sőt hírneves fia tőle tanulta el a nőgyógyászat mesterségét.¹⁷⁹ A mese datálásában Hagnodiké tanárának, Hérophilosnak a neve segíthet minket. Hérophilos valóban neves nőgyógyász volt, a Kr. e 4–3. században élt Alexandriában, és írt egy *To maiótikon* című könyvet, feltehetőleg a bábák számára. Arról azonban nem tudunk, hogy bármikor is tanított volna Athénban. Újabb problémát jelent, hogy létezett-e valaha Athénban olyan törvény, ami tiltotta volna, hogy a nők és rabszolgák elsajátíthassák az orvostudományt. Ennek ellentmond az, hogy az ókorból számos felszabadított rabszolgát ismerünk, aki orvosként tevékenykedett.¹⁸⁰ A legfontosabb bizonyíték a mese megbízhatatlanságára azonban egy athéni felirat, amely a Kr.e. 4. század első feléből származik.¹⁸¹ Ez a felirat megnevez egy Phanostraté nevű asszonyt, aki nemcsak bába, hanem orvos is volt.

„ma^ ka^ „atroj Fanostr.£th™nq£de ke^tai
oÜden^ luphr| p£sin d□ qanoàsa poqein».”

„Itt fekszik Phanostraté bába is orvos is egyben,
Senkinek sem okozott bánatot, de hogy meghalt, mindenkinek fáj a hiánya.”

A felirat tanúsága szerint Phanostraté elsajátíthatta az orvostudományt, még hozzá Hérophilos fellépése előtt. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy az első orvosnők

¹⁷⁸ Platón: *Theaitétos* 149a.

¹⁷⁹ Sóranos Hippokratés életrajza 1. és Tzetész nevezi Phainareténak Hippokratés anyját, vö: Hanson 1996. (160. oldal). Az életrajzok fordítását közli Pinault 1992.

¹⁸⁰ A CIL által említett 25 bába nagy része rabszolga vagy felszabadított rabszolga volt, vö. King 1988. (176. oldal).

¹⁸¹ A feliratot az attikai Menidiben találták, és ma az athéni Nemzeti Régészeti Múzeumban őrzik, leltári száma EM Glupt.£ 993. A kőtábla pentelikóni márványból készült, magassága 0,57 m, szélessége 0,35 m, vastagsága 0,08 m. A stélé képmezőjében az ülő Phanostratét látjuk, amint kezét fog egy előtte álló nővel (dexiósís), bár a szakirodalom vitatja, hogy melyik nőalakot azonosíthatjuk az orvosnővel. Berger (1970. 160. oldal) szerint az ülő asszony Phanostraté, míg Künzl (2002. 92. oldal) az álló alakot azonosítja vele, és a jelenetben egy orvosi vizitet vél felfedezni. Bonyolítja a helyzetet, hogy az ülő alak feje fölött valóban Phanostraté neve olvasható, de az álló alak feje fölött is jól láthatók a következő betűk: Phanost... Az attikai sírstélé hagyományának mindenesetre jobban megfelel a halott ülő alakként történő ábrázolása. Ez alátámasztja Berger elképzelését. Akkor azonban Berger is téved, amikor a szék alatt lévő gyermekről azt írja „kriecht zwischen den Stuhlbeinen hervor.” A gyermek ugyanis nem mászik, hanem egy jellegzetes athéni bilin ül, amelynek az ábrázolása fennmaradt egy Kr. e. 5. századi vázán, és amelynek egy Kr. e. 6. századi példánya az athéni Agora Múzeumban (Thompson 1971. 39-40. ábra) látható.

egyike lehetett, mivel hímnemben *iatrosként* említik, vagyis az orvosnő fogalmára még nem létezett önálló kifejezés. A Kr. e. 2–1. századból származik Musa Byzantioni felirata.¹⁸² A rövid felirat Musát, Agatoklés lányát orvosnőnek (*iatreiné*) nevezi. Ebből arra következtethetünk, hogy a Phanostraté halála óta eltelt két évszázad során az orvosnők száma elérte azt a kritikus tömeget, ami kikényszerítette önálló megnevezésüket. A görög orvosnők számbavételére Konstantinos Georgakopoulos vállalkozott.¹⁸³ Az általa talált 23 orvosnő adatait táblázatban foglalom össze.

NÉV	FORRÁS	MEGJEGYZÉS
Aiglé	Plin. <i>NH.</i> XXXV.137.	orvos, Asklépios lánya, mitikus
Akesó	CIA III, 171b–III 1651., Suda: Épioné	orvos, Asklépios lánya
Antiochis	TAM 2, 2, 595., Gal. 13, 250=13, 341.	tlósi orvos, nőgyógyász, Kr. e. 1. század, szobrot állítottak neki Tlós agoráján, Tarasi Hérakleidés neki ajánlja <i>Pharmakológia</i> című könyvét
Aspasia	Aet. 11., 16, 12., 15., 17., 22., 25.	orvos, nőgyógyász, bába
Elephantis	Gal. 12, 416., Plin. <i>NH.</i> XXVIII. 81. Athén. 3, 73a., Suet. <i>Tib.</i> 43.	alexandriai orvos, nőgyógyász, <i>Figurae Veneris</i> szerzője
Épioné	Paus. 2, 27. 5., 2, 29. 1.	orvos, Asklépios felesége, mitikus
Hagnodiké	Hygin. <i>Fab.</i> 274.	orvos, nőgyógyász,

¹⁸² Firatli (96-97. oldal 139. felirat). A felirat fényképe a 35. táblán szerepel.

¹⁸³ Georgakopoulos 541. oldal.

		mesés
Hermioné	<i>Acta Sanctorum</i> Septembris II, 181–185., BS 5, 61–64.	kaisareiai orvos
Hygieia	Plin. <i>NH.</i> XXXV. 137.	orvos, Asklépios lánya, mitikus
Iasó	Plin. <i>NH.</i> XXXV. 137.	orvos, Asklépios lánya, mitikus
Kleopatra (VII.)	Gal. in Diod. Sic. 40. 6.	királynő, gyógyszerész, kémikus
Maia	Gal. <i>De compositione medicamentorum</i> Kühn 13, 840.	orvos, nőgyógyász
Métrodóra	Per [^] gunaike...wn paqîn tÁj m»traj	orvos, nőgyógyász, egy nőgyógyászati kézikönyv szerzője
Olympias	Plut. <i>Ant.</i> 82.	Kleopátra orvosa, férfi
Órigeneia	Gal. <i>De medicam.</i> XIII. 58, 85, 144.	orvos, gyógyszerész
Panakeia	Plin. <i>NH.</i> XXXV. 137.	orvos, Asklépios lánya, mitikus
Phainareté	Plat. <i>Theait.</i> 149a.	athéni bába, Sókratés anyja
Phainareté	Soran. <i>Vita Hippoc.</i> I.	kósi bába, Hippokratés anyja
Philonillé	<i>Acta Sanctorum</i> Octobris V, 502–510.	tarsosi orvos, mártír, Zénais testvére
Salpé	Plin. <i>NH.</i> XXVIII. 38., 82.	orvos
Samithra	Gal. <i>De medicam.</i> XIII. 310–311.	orvos, bőrgyógyász
Xanité	Gal. <i>De medicam.</i> XIII. 310–311.	orvos, bőrgyógyász, aphrodisiacumokat készít
Zénais	<i>Acta Sanctorum</i> Octobris V,	tarsosi orvos, mártír,

	502–510.	Philonillé testvére
--	----------	---------------------

A táblázatból jól látszik, hogy a szerző meglehetősen optimistán értelmezte a forrásokat, így több mitikus és mesei alakot is felsorolt (Aiglé, Épioné, Hagnodiké, Hygieia, Iasó, Panakeia), sőt Olympiasról kiderült, hogy férfi, és hogy Olymposnak hívták. A caesareai Hermioné, Szent Fülöp lánya (egy szegényeket gyógyító xenodokion alapítója) valamint Szent Pál két rokona, Philonillé és Zénais (egy thessaliai meleg vizű forrás mellett gyógyították betegeiket) keresztény mártírok voltak.¹⁸⁴ A két Phainareté, még ha létezett is, nem orvosnő, hanem bába volt.

A római kori orvosnőket (*medica, iatriné*) Ernst Künzl gyűjtötte össze.¹⁸⁵ Az ő gyűjtése sokkal megbízhatóbb, minthogy nagyrészt feliratos anyagon alapul. A Kr. e. 4. századtól a Kr. u. 4. századig összesen 29 településről ismerünk orvosnősirokat, amelyek a hispaniai Emerita Augustától a törökországi Ankyráig, a francia Mediomatricumtól a tunéziai Avitta Bibbáig az egész birodalom területén szóródnak szét. Egyedül róma városából 12 orvosnőt ismerünk. Naevia férjével együtt rendelt, sírfelirata *medica philologának* nevezi. Venuleia Sosis felszabadított rabszolgaként működött. A császári palotában dolgozó orvosnő neve kitört a feliratról. Terentia Prima olyan gazdag volt, hogy felszabadíthatta rabszolgáját, Terentia Nicét. Minucia szintén felszabadított rabszolga volt. Secunda Livillának, Claudius császár hűgának orvosaként tevékenykedett. Primilláról csak annyit tudunk, hogy 43 éves korában hunyt el, Melitenéről még ennyit sem, csak a nevét és mesterségét. Restituta Claudius császár orvosától, Ti. Claudius Alcimustól tanulta meg a szakmát. Valeria Verecunda, Valia és Iulia Primigenia orvosi kiképzésben részesült bába volt. A Rómán kívüli orvosnők között is akadtak valódi hírességek, mint pl. Iulia Saturnina, akiről emerita augustai felirata azt írja: *medica optima*.

---

¹⁸⁴ Georgakapoulos egyébként ebben az esetben is kissé felületes volt, hiszen az *Acta Sanctorum*ban található volna még „orvosnőket”, elég, ha csak a két Melaniát említem (Januarii I, 354b), vö. *The Mothers of Modern Medicine*, <http://www.orthodoxcanada.org/092003/saints.html>.

NÉV	LELŐHELY	DATÁLÁS	FORRÁS
Melitine	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 6851
Primilla	Róma	Kr. u. 2. sz.	<i>CIL</i> VI 7581
Secunda Livilla	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 8711
Anonyma	Róma	Kr. e. v. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 8926
Iulia Pye	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 9614
Minucia Asste	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 9615
Terentia Prima	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 9616
Venuleia	Róma	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> VI 9617
Naevia Clara	Róma	Kr. e. v. u. 1. sz.	publikálatlan ¹⁸⁶
Iulia Sabina	Auximum, Picenum	Kr. u. 1–2. sz.	<i>CIL</i> IX 5861
Sentia Elis	Verona	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> V 3461
Iulia Sophia	Caprae, Campania	Kr. u. 1. sz.	<i>AnnEpigr.</i> 1972 no. 83
Flavia Hedone	Nemausus, Gallia	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> XII 3343
Metilia Donata	Lugdunum, Gallia	Kr. u. 1 / 2. sz.	<i>CIL</i> XIII 2019
Anonyma	Mediomatrici, Gallia Belgica	Kr. u. 1. sz.	<i>CIL</i> XIII 4334
Iulia Saturnina	Emerita Augusta, Lusitania	Kr. u. 2 / 3. sz.	<i>CIL</i> II 947
Ambata	Lara de los Infantes, Hispania Tarraconensis	Kr. u. 1. sz. után	Rémy no. 19 ¹⁸⁷
Asylla Polia	Carthago	Kr. u. 1–2. sz.	<i>CIL</i> VIII 24679

¹⁸⁵ Künzl 2002. (92-99. oldal). Künzl gyűjtése alapjául Rebecca Flemming monográfiája szolgált.

¹⁸⁶ L. Naevius (mulieris) l(ibertus) Philippus / medicus chirurgus / Naevia (mulieris) l(iberta) Clara / medica philologa / in fron(te) ped(es) XIV / in agr(o) ped(es) XVII. „Lucius Naevius Philippus, egy asszony felszabadított rabszolgája, orvos, sebész. Naevia Clara, egy asszony felszabadított rabszolgánője, tanult orvosnő, 14 láb széles, 17 láb mély.” A sírsztélé felirata feltehetőleg a sír méreteire vonatkozik. A gyűjteményben eddig publikálatlan felirat forrása Rebecca Flemming, 2000. (386. oldal). A fenti táblázat legtöbb adata Flemming művéből származik (383-391. oldal).

¹⁸⁷ Bernard Rémy 1991. 321-364. oldal.

Sósanna	Attika	Kr. u. 4. sz.	<i>IG III 3452</i> ¹⁸⁸
Anonyma	Tomi, Moesia Inferior	Kr. u. 2–3. sz.	<i>Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae II2 no. 333 (169)</i>
Basilus	Korykus, Kilikia	keresztény	<i>MAMA III 269</i>
Thekla	Seleukeia	keresztény	<i>CIG IV 9209</i>
Empeiria	Bithynia	?	<i>CIG II 3736</i>
Trebulia Iatriné	Ankyra, Galatia	?	Flemming 390
Augusta	Phrygia	keresztény	<i>MAMA VII 566</i>
Antiochis	Tlós, Lykia	Kr. e. / u. 1. sz.	<i>TAM II 595</i>

Az ilyen *medica philologák* és *optimák* ismeretében már nem csodálkozhatunk Sóranos szigorú elvárásain, amit a kiváló bábákról megfogalmazott. Nem elég, hogy biztosan írjanak-olvassanak, az anatómiát, diaetetikát és pharmakobotanikát is ismerniük kell. Egy *optima medica* ennél nyilvánvalóan többet tudott. Mégis fölvetődik a kérdés, hogy meg lehet-e különböztetni egymástól egy *iatriné* és egy *maia* tevékenységi körét, vagy egyszerűen fokozati eltérés volt közöttük: a *iatriné* nem volt más, mint egy képzetebb *maia*. Nagyon nehéz a kettő között különbséget tenni, de az a tény, hogy Phanostratét a felirat egyértelműen *iatrosnak* is és *maianak* is nevezi, arra utal, hogy a két tevékenység között igenis volt különbség. Ami biztos, hogy a *maia* szerepkörébe tartozott a magzatelhajtás, a fogamzásgátlás és a szülés lebonyolítása, ahogyan ezt a *Theaitétos* leírja. A *iatriné* feladata a szülés levezetésén kívül pedig a betegségek gyógyítása, de csak nők esetében,¹⁸⁹ illetve Helen King szerint még gyermekeknél is.¹⁹⁰ Ha viszont már letette az orvosi esküt, nem végezhetett magzatelhajtást, csak abban az esetben, ha a terhesség veszélyezteti az anya életét.¹⁹¹ Kérdés persze, hogy a hippokratészi orvosi eskü egyáltalán mikor keletkezett. Első említése a Kr. u. 1. századból származik Scribonius

¹⁸⁸ Athénból, pontosabban Peiraieusból ismünk ezen kívül még három *iatreiné*-feliratot, amelyek címzettje Métér Theón (IG II2 4714, 4759, 4760).

¹⁸⁹ King 1998. (179. oldal) idézi Scribonius Largus: *Compositiones* 59-ből azt az orvosnőt, aki fogtisztító receptet ajánl betegének, de „this does not mean that she was ‘branching out’ into dental care; teeth too could be under her remit, because of the view – Hippocratic in origin – that a women’s body consisted of a tube linking mouth and nostrils with vagina.”

¹⁹⁰ King 1998. (179. oldal): „Another is that women designated as Greek *iatreousa* – or Latin *medica* – treated all health problems of other women and, perhaps, children.”

Largustól.¹⁹² Egyes szerzők szerint a magzatelhajtás és az öngyilkosság tilalma „a korai kereszténység szellemiségét fejezi ki, hiszen az antik világban sem az egyik, sem a másik nem volt kárhozatos”.¹⁹³ Sóranos kortársai természetesen a kereszténység kialakulása után éltek, de annak semmi nyoma, hogy különösebben hatott volna rájuk a kereszténység. Egy philadelphiai felirat azonban a Kr. e. 2–1. századból kiváló párhuzamul szolgál az eskü vitatott gondolataihoz.¹⁹⁴

Dionysios felirata a kis-ázsiai Philadelphiából:

poreu-]

- 15 Òmenoi e,j tÕn o□kon toàton Ξndrej ka^ guna<kej]
 TMleÚqeroi ka^ o„kštai toÝj qeoÝj [pŁntaj ĐrkoÚs-]
 qwsan dÒlon mhqšna m»te çndr^ m»[te gunaik^ e„dÒ-]
 tej m¼ fŁrmakon ponhrÕn prÕj çnq[rèpouj, m¼ TMpwi-]
 d!j ponhr!j m»te ginèskein m»te TMpitele<n, m¼]
 20 f...ltron, m¼ fqore<on, m¼ [çt]oke<on, m¼ Ξllo ti paido-]
 fÒnon m»te aÙtoÝj TMpitele<n m»te ~tšrwi sumbou-]
 leÚein mhd□ sunistore<n...

„Ennek a szentélynek a területére beléphetnek azok a férfiak és asszonyok, szabadok és rabszolgák, akik leteszik az esküt valamennyi istenre, hogy nem terveznek ármányt sem férfi sem nő ellen, s ártó mérget sem használnak az emberek ellen, nem ismernek és nem is alkalmaznak ártó varázsképeket, sem bájitalt, sem magzatelhajtó szert, sem fogamzásgátló szert, sem más magzatölő szert nem használnak, és másoknak sem adnak ilyen tanácsot, és nem is tudnak ilyenekről...”

Az orvosi esküben Hippokratés így fogalmaz: ”OÙ dèsw d□ oÙd□ fŁrmakon oÙden^ a„thqe^j qanŁsimon, oÙd□ Øfhg»somai sumboul×hn toi»nde: Đmo×wj d□ oÙd□ gunaik^ pessÕn fqÒrion dèsw.” „Senkinek sem adok majd mérget, még ha kéri is; sőt

¹⁹¹ Vö: Louis Robert in: Firatli 176. oldal.

¹⁹² *Compositiones*, Praef. 5, 20-23., vö. Kapparis, 2002. (216-217. oldal).

¹⁹³ *Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből*. Budapest, 1991. (13. oldal). A datálásról legújabbán vö. Kapparis 66-75. oldal.

¹⁹⁴ Sokolowski *LSA* 20.

még csak ilyen tanácsot sem adok neki. Hasonlóképp egyetlen asszonynak sem adok magzatelhajtó *pessost*.”¹⁹⁵

A philadelphiai felirat tanúsága szerint a hippokratési eskü a Kr. e. 2. századi Kis-Ázsiában bizonyosan ismert volt, így éppen abban az időszakban, amikor a byzantioni Musa képében megjelenik az első név szerint ismert *iatreiné*, az orvosok már nem használhattak ilyen szereket, és ez nyilvánvalóan érvényes volt az orvosnőkre is.¹⁹⁶ Ennek alapján az orvosok, orvosnők és bábák feladatkörét a következő módon határolhatjuk el:

1. Az orvosok bárkinek bármilyen betegségét gyógyíthatták, de magzatelhajtást csak abban az esetben végezhettek, ha a terhesség az anya életét veszélyeztette.
2. Az orvosnők feladatköre a nők és esetleg a gyermekek gyógyítása, valamint a szülés levezetése volt. Magzatelhajtást csak olyan esetekben végezhettek, mint az orvosok.
3. A bábák a szülésnél segédkeztek, a nőknek egészségügyi tanácsokat adtak és a születésszabályozás, a magzatelhajtás teljes egészében az ő kezükben volt.

A bábák hatottak a férfiak által gyakorolt orvostudományra. Ennek a görögök is tudatában voltak, nem véletlenül tették meg Phainaretét, a bábát Hippokratés anyjának. Nancy Demand és Helen King szerint a férfiak által írt nőgyógyászati munkák receptjei nagyrészt bábáktól származtak.¹⁹⁷ Hornyánszky Gyula ennek alapján három szakaszra osztja a nőgyógyászat történetét.¹⁹⁸ Az első szakaszban a bábák saját tapasztalataik alapján vezetik le a szüléseket és gyógyítják az asszonyokat. A második szakaszban a bábák tudása bekerül az orvostudományi munkákba. A harmadik szakaszban a férfiorvosok képzik ki a *iatrinéket* és ezáltal megjelennek a tudományosan képzett

---

¹⁹⁵ Ford. Havas László.

¹⁹⁶ Jan N. Bremmer az epidaurosi szentély feliratával kapcsolja össze a hippokratési eskü datálását, és arra a következtetésre jut, hogy az epidaurosi felirat a Kr. u. 1. században keletkezett, amikor a hippokratési eskü már létezett, de szövege – papiruszleletekre hivatkozva – még nem teljesen felelt meg a ma ismert szövegváltozatnak, vö. Bremmer 2002. (108. oldal).

¹⁹⁷ Demand 1994. (63. oldal), King 1998. (132-144. oldal).

¹⁹⁸ Hornyánszky 1910. (371-372 oldal): „Igazi orvosnőkkel csak a későbbi időkben, az alexandriai és római korszakban találkozunk (még a hyginusi monda Hagnodike-je is már Herophilostól tanul); mert idő kellett ahhoz, a míg a férfiak által önálló tudománnyá emelt és kialakult gynaikológiát a gyengébb női nem is a magáévá tette. Persze a szülésnél segédkezők a legrégebb kortól fogva bábák, azaz asszonyok voltak; így hát a fejlődés előzetes szakaszaiban megfordítva történt a dolog: nem a férfiak írtak öncomponálta recepteket a nők számára, hanem épp ellenkezőleg: miután a férfi-tudás ahhoz a belátáshoz jutott, hogy más természetűek a női bajok, mint saját nemének bajai, s e belátásával a gynaikológiát teremtette meg,

orvosnők. Hornyánszky csak abban téved, hogy a fejlődésnek ezt a szakaszát a hellenisztikus és római korra teszi, noha, mint láttuk az első orvosnők már a Kr. e. 4. század közepén megjelentek.

---

munkája közt azzal az évszázados gyakorlattal kellett számolnia, a melyben a nőn csupán nemének osztályrészese: a javasasszony és a bába segített.”

A MAGZAT JOGA AZ ÉLETHEZ ÉS AZ ABORTUSZ

Ha a *Gnomon* adatbázisában rákeresünk a *Medizin der Antike* kifejezésre, akkor látjuk, hogy az utóbbi két évtizedben mennyire megnőtt azok száma, akik az antik orvoslással foglalkoznak, és ezen belül különösen azoké, akik az antik nőgyógyászattal. Mindez azzal magyarázható, hogy ugyanebben az időszakban a *gender studies* elsősorban a nők vizsgálatát helyezte előtérbe. Míg a történelem politikai vagy gazdasági megközelítése, érthető módon, kevesebbet árul el a nők életéről és a társadalomban betöltött szerepükről, az antik nőgyógyászati munkák esetében éppen az ellenkezőjéről beszélhetünk: ezeknek valóban a nők állnak a középpontjában. E kérdéskörrel foglalkozik legújabban Konstantinos Kapparis monográfiája korunk számára is tanulságosan. Mit gondoltak arról az egyes antik szerzők, hogy szabad-e élni az abortusz eszközével? Válaszukat elsősorban az határozta meg, hogy mikortól kezdve tekintették a magzatot élőlénynek.

Konstantinos Kapparis három csoportot különít el egymástól aszerint, hogy az ókorban ki és mit gondolt erről.¹⁹⁹ Az első csoportba tartoztak azok, akik úgy vélték, hogy az emberi élet már a fogamzás pillanatában elkezdődik. Ide tartoztak a pythagoreusok, és a korai keresztény szerzők közül néhányan (alexandriai Kelemen,²⁰⁰ Lactantius²⁰¹). Diodóros egy egyiptomi törvényt idéz, amely szerinte több görög polisban is érvényben volt: „Olyan nőt, akit halálra ítélték, de terhes volt, csak szülés után lehetett kivégezni. Ugyanezt a törvényt rendelték el sok görög városállamban is, mivel teljesen igazságtalannak tartották, hogy egy ártatlan ugyanazt a büntetést kapja, mint egy bűnös, és hogy egy törvénszegésért kettőt büntessenek meg.”²⁰² Ezekben a görög polisokban, éppúgy mint Egyiptomban, védtek a még meg nem született magzat életét, ami azt jelenti, hogy a fogantatás pillanatától kezdve önálló lénynek tekintették, akit nem lehet megbüntetni azért, amit az anyja elkövetett. Diogenés Laertios azt írja a pythagoreusokról, hogy

¹⁹⁹ Kapparis, 2002. (33-52. oldal).

²⁰⁰ *Ecl.* 50, 11-13.

²⁰¹ *De opificio Dei* 17, 7: „anima ... insinuat in corpus ... post conceptus protinus.” „A lélek tehát nem a szájon keresztül beszívott levegő, mivel jóval előbb születik, mint hogy a szájon keresztül levegőt tudna venni valaki. Mert nem a születés után lopózik a testbe, mint egyes filozófusok vélik, hanem tüstént a fogantatás után, mihelyt a méhben az Istentől rendelt szükségszerűség megformálta a magzatot, mert bizony olyannyira él szülőanyja ölében, hogy gyarapodva növekszik, és gyakori rugdalózással kíván kitörni. Egyszóval vetelésnek kell bekövetkeznie, ha belül az élőlény elhal.” Ford. Adamik Tamás.

nézeteik szerint a „mag” két részből áll.²⁰³ Az egyikből keletkezik a hús, az idegek, a csontok, a haj és a belső szervek, a másiból pedig a lélek, ami halhatatlan.²⁰⁴ Tehát a „mag” tartalmazza az összes emberi kódot, ezért a fogamzás pillanatától kezdve már emberi lénynek tekinthető. A római irodalomban is megfigyelhető ez az álláspont. Iuvenalis a hatodik szatírában a méhmagzatokat úgy nevezi, hogy „homines in ventre”, vagyis már a méhben emberi lénynek tekinti őket, akiket bűn elpusztítani.²⁰⁵ Ebből tehát az is következik, hogy a kereszténység előtt ennek az elméletnek már nagyon régi hagyománya volt, de elég sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ezt a keresztények is széles körben elfogadják. Ebből fakad, hogy mindazok, akik ezt az elméletet magukévá tették, egyértelműen elvetették az abortuszt, mivel szerintük a „mag” már a fogamzás pillanatától kezdve önálló élőlény.

A második csoportba tartoztak azok, akik úgy vélték, hogy az élet a szülés után, az első levegővétellel kezdődik. Ezt a nézetet jól szemlélteti Empedoklés egy írása, ami Galénosnál maradt fenn: „Empedoklés szerint az embrió még nem élőlény, de azt elfogadja, hogy lélegzik a méhben. Azonban a magzat csak akkor lélegzik úgy, mint egy élőlény, ha már megszületett”.²⁰⁶ Empedoklés nézetét Plutarchos így foglalja össze: „Empedoklés szerint a magzat nem él, hanem lélek nélkül létezik a méhben. A szülés során következik be az első lélegzetvétel, miután a magzatban lévő víz kifolyik, és az üresség következtében megnyílik a külső levegő útja a véredények nyílásaiba”.²⁰⁷ Hasonló véleményt képviselt apollóniai Diogenész,²⁰⁸ Anaximenész,²⁰⁹ Hérophilos, Philón,

²⁰² Diodóros Siculus 1, 77. 9-10. Ford. Bechtold Eszter, Dembitz Gabriella.

²⁰³ Diogenész Laertios 8, 28-29.

²⁰⁴ Foucault így foglalja össze Galénos elméletét (III. kötet, 117. oldal): „Galénos szerint a sperma két komponens találkozásából születik: egyrészt a vér egyfajta »főzetéből«, mely a spermavezetékek kanyarulataiban jön létre (színét és állagát fokozatosan, a lassú kitermelődési folyamat során nyeri el), másrészt a pneuma közreműködésével, mely földuzzasztja a nemi szerveket, erőszakosan ki akar törni a testből, s a spermában távozik az ejakuláció pillanatában. Márpedig a pneuma az agy bonyolult labirintusában alakul ki. A nemi aktus, melynek során sperma és pneuma hagyja el a testet, hatással van a teste egész mechanikájára, melynek a részei úgy kapcsolódnak egymáshoz, »akár egy kórus tagjai«.”

²⁰⁵ Iuvenalis: *Saturae* 6, 596.

²⁰⁶ Galénos 19, 330.

²⁰⁷ Plutarchos: *Moralia* 907c.

²⁰⁸ Kirk-Raven 602: „Az emberek és a többi élőlények lélegezve, a levegőnek köszönhetően élnek. És a levegő számukra egyaránt a lélek (azaz élet-princípium) és az értelem, mint ebben a művében világosan kimutatja; ha pedig ez eltávozik, akkor meghalnak és értelmük is elhagyja őket.” 603: „És én úgy látom, hogy ami értelemmel rendelkezik, az nem más, mint amit az emberek levegőnek neveznek, és hogy minden embert ez kormányozza és ez uralkodik mindenben... És minden élőlénynek a lelke ugyanaz: levegő, amely melegebb, mint a kinti, amelyben benne vagyunk, ám a Nap mellettivel jóval hidegebb.” Ford: Csiszter Kálmán - Steiger Kornél. Vö: Plutarchos: *Moralia* 907d.

²⁰⁹ Kirk-Raven 160: „A milétoszi Anaximenész, Eurüsztratosz fia kijelentette, hogy a dolgok prícipliuma a levegő; ebből jön ugyanis létre minden, és ebbe is bomlik vissza. Ahogy a mi lelkünk, mondja, amely

és sokan mások („az a dolog, amit a méhében hord, a terhes nő része, amint ezt a természetfilozófusok és a legtekintélyesebb orvosok is állítják”).²¹⁰ A római Varro a Kr. e. 1. században így fogalmazott: „A lélek a szájon keresztül beszívott, a tüdőben felmelegített, a szívben lehűtött, a testben szétáradt levegő.”²¹¹ Ezt az elméletet nem sokan tették magukévá a klasszikus korban, ezért idővel háttérbe szorult, majd a hellenisztikus korban az orvosok és a stóikusok újból visszatértek hozzá: „A stóikusok szerint a magzat a méh része, nem pedig élőlény. Ahogy a magok a növények részei, és megérve lehullnak, úgy van ez a magzattal is.”²¹² Hogy miért nem kapott nagyobb támogatottságot ez az elmélet korábban, talán azzal magyarázható, hogy a perdöntő bizonyítékok hiányában egyre inkább előtérbe került az az elképzelés, hogy az élet a fogamzás és a szülés között egy „bizonyos” ponton kezdődik el. Ez utóbbi gondolat a Kr. e. 5. században jelenik meg először. Ez annak köszönhető, hogy megindul az orvostudomány fejlődése, és a presókratikusok világról és életről alkotott elképzelése beáramlik az orvostudományba, ahol az elméleteket megpróbálják bizonyítékokkal is alátámasztani. Hérophilos koncepciója a lélekről eltér Aristotelés lélekelméletétől. Aëtios és Plutarchos leírják, hogy Hérophilos szerint a magzat mozgása mechanikus (vagyis idegi eredetű), nem pneumatikus, mivel a *pneuma* (lélek) a megszületés előtt nem jut be a testbe, így a magzat csak születése után tekinthető élőlénynek: „Ἡρόφιλος κ...νῆσιν ἐπι...πεὶ φυσικῶν τοῦ ἔμβρυου, οὗ pneumatikόν: τῆς δὲ κινήσεως ἀφ' ἧς τῆς ἐπι...πνεύματος...ἐπι...πνεύματος, ὅταν προκύψῃ τῆς ἐπι...πνεύματος.”²¹³ Konstantinos Kapparis úgy véli, hogy Aristotelés és Hérophilos egy ponton egyetértenek, mégpedig abban, hogy a magzat mozog.²¹⁴ A különbség a két elképzelésben az, hogy Hérophilos szerint a magzat mozgása nem tudatos, hanem az idegek felelősek érte. A lélek csak a születés után, az első levegővétellel jut be a magzat szervezetébe. Ekkortól kezdve tekinthetjük a magzatot élőnek. Aristotelés ezzel szemben úgy gondolja, hogy a magzat már él az anyaméhben, tehát a mozgása tudatos, így nem a megszületés után válik élővé. Aristotelés véleménye

---

levegő, összetart bennünket és uralkodik rajtunk, az egész kozmoszt is szél (vagy lélegzet) és levegő veszi körül.” Ford: Cziszter Kálmán - Steiger Kornél.

²¹⁰ Philón 5, 154.

²¹¹ Lactantius: *De opificio dei* 17. Ford. Adamik Tamás. Ezt az elméletet Lactantius, mint negatív példát idézi.

²¹² Plutarchos: *Moralia* 907c: „Ὁ δὲ Στωϊκῶν ἔλεγχος ἐστὶν αὐτῶν τῆς γαστρῶς οὗ ζῶον: ἐσπερ γὰρ τοῦ κάρπου ἔσθῃ τὴν φῦλιν ὅταν περὶ τὴν ἐπι...πνεύματος, οὗ τὴν κατὰ τὸν ἐμβρυον.”

²¹³ Plutarchos: *Moralia* 907c-d.

²¹⁴ Kapparis 43. oldal.

megegyezik a klasszikus korban kialakult orvosi elképzeléssel,²¹⁵ míg Hérophilosé visszatér a presókratikusok levegő-lélek elméletéhez. Természetesen azok, akik ehhez a csoporthoz tartoztak, nem vetették el a magzatelhajtást, mivel elképzelésük szerint a magzat még nem él akkor, amikor ezt végrehajtják, így nem történik gyilkosság, tehát az abortusz szabadon gyakorolható.

A harmadik csoporthoz tartoztak azok, akik úgy vélték, hogy a magzat a fogamzás és a megszületés között egy „bizonyos” ponton válik élővé. Ez a „bizonyos” időpont pedig legtöbbször az, amikor a magzat először megmozdul. A hippokratési *De alimento* 52. több lehetséges időpontot is felsorol: „A kiformálódáshoz harmincöt napra van szükség, a mozgáshoz hetven, a teljes kifejlődéshez kétszázötven. Mások szerint az alak negyvenöt nap alatt formálódik ki, a mozgás a kilencvenedik napon jelentkezik, a teljes kifejlődéshez pedig kettőszázötven nap szükséges. Megint mások szerint ötven nap szükséges a kiformálódáshoz, száz az első rúgáshoz, és háromszáz a teljes kifejlődéshez.”²¹⁶ Hippokratés egy másik művében Empedoklést követve azt írja, hogy a magzat lélegzik, sőt éppen a lélegzés segít az egyes szerveinek kialakulásában: „Az élő magzat valójában a felsőrészből, vagyis az orrán és száján lélegzik, az alhas levegőtől felfúvódik és a felső résztől kiinduló felfújt belek az életerőt a köldökön keresztül szívják magukba és feldolgozzák. Út képződik a gyomorból, a belekből a végbélbe, az alfelébe és ugyanúgy egy út vezet kifelé a hólyag felé. Minden egyes ezek közül a lélegzetvétel következtében képződik és formálódik, mivel a felfújt levegő mindent lágyít, és megfelelő sajátosságokat alakít ki.”²¹⁷ Ha azonban a lélegzés alakítja ki a magzatot, ez nem tekinthető az élet kezdetének. Aristotelés, mint már láttuk, feltehetőleg a mozgás megjelenését tekinti az önálló élet kezdetének.

Mások bonyolult és a számmisztikától sem mentes képletekkel próbálták meghatározni, hogy mikortól számít élőnek a magzat. Erre az egyik legjobb összefoglalást Censorinus adja a *De die natali* című monográfiájában: „A káldeusok ezen nézetének kifejtése után most rátérek a pythagoreusok véleményére, amit Varro tárgyal a *Tubero* című könyvében, melynek alcíme *Az emberi természetről*. 2. Ez az elmélet valóban elfogadható, mivel úgy tűnik, hogy nagyon közel jár az igazsághoz. Sokan mások ugyanis azt adják elő, hogy

²¹⁵ Aristotelés: *Politika* 1335b: „ἡ δὲ τῆς γένεσός τινος ἀπὸ τῆς ἐπιπέρας τοῦ σώματος οὐκ ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἐπιπέρας τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἐπιπέρας τοῦ σώματος.”

²¹⁶ Hippokratés: *De alimento* 52: „Ἐξ ἑξήκοντος ἡμέρας ἀναρτῶνται τὰ ὄργανα, ἐξ ἑξήκοντος ἡμέρας ἀναρτῶνται τὰ ὄργανα, ἐξ ἑξήκοντος ἡμέρας ἀναρτῶνται τὰ ὄργανα, ἐξ ἑξήκοντος ἡμέρας ἀναρτῶνται τὰ ὄργανα.”

noha nem minden magzat jut el egy időben az érettséghez, mégis egy és ugyanazon ideig tart minden magzat kifejlődése; például az apollóniai Diogenész szerint is, aki azt mondja, hogy a férfiak teste négy hónap alatt alakul ki, a nőké pedig öt hónap alatt; vagy Hippón, aki azt írja, hogy a magzat teste hatvan nap alatt alakul ki, a negyedik hónapban összesűrűsödik a hús, az ötödikben kinőnek a körmök és a haj, a hetedikben pedig már teljessé válik az ember. 3. Pythagoras azonban azt állítja, – ami hihetőbb is volt – hogy a magzatnak két fajtája van, az egyik hét hónapos, a másik tíz, de más számú napok alkotják az elsőt és más számúak a másodikat. S valóban azok a számok, amelyek egy meghatározott születésben a változást okozzák, míg a mag vérré, vagy a vér hússá, vagy a hús ember formájává alakul át, ugyanabban a viszonyban állnak egymással, mint amit a zenében *symphóniának* (összhang) neveznek.”²¹⁸ Sóranos is kifejti a véleményét arról, hogy mik a jelei a fiú- illetve leánymagzat kialakulásának: „Hippokratés azt állítja, hogy a következő jelek árulkodnak arról, hogy az anya fiú utódot vár: a várandós asszony pirosposzsgásabb, könnyedebben mozog, jobb melle nagyobb, feszesebb, teltebb és különösen a mellbimbója duzzadt. Ha viszont leánygyermeket vár, sápadtabb, bal melle duzzadtabb, különösen a mellbimbója. Következtetése hamis feltevésből ered. Úgy véli, ha az anyaméh jobb oldalán fogan meg a mag, a gyermek fiú lesz, ezzel szemben, ha az anyaméh bal oldalán, akkor leány. Mi viszont már bebizonyítottuk a *Nemzésről* szóló munkánk fiziológiai részeiben, hogy mindez tévedés. Egyesek azt mondják, hogyha a magzat fiú, akkor gyorsabban és erőteljesebben mozog a hasban, ezt az anya is érzi. Ezzel szemben, ha leány, akkor lassabban és gyengébben mozog a magzat, és az anya mozgása is nehezkesebbé válik, sőt hányinger is gyötri. Továbbá, azért pirosposzsgás a fiúgyermeket váró anya, mert a magzat gyakorlatokat végez a hasban, és azért sápadt az az anya, aki leánygyermeket vár, mert magzata lusta. Ezek a megfigyelések inkább hiedelemnek tűnnek, mint igaznak. Ugyanis néhány esetben valóban ezt tapasztalhatjuk, máskor pedig az ellenkezőjét.”²¹⁹

A hippokratési corpusban fennmaradt *De carnibus* a hetes számra vezeti vissza a magzat életképességét, és ezért tartja lehetségesnek, hogy a hét hónapra született magzat életben marad, míg a nyolc hónapra született nem. A kilenc hónapra született magzat akkor, ha kilenc hónapra és tíz napra születik: $4 \times 10 \times 7 = 280$ nap, vagyis $9 \times 30 + 10 = 280$ nap. A hét

---

²¹⁷ Hippokratés: *De natura pueri* 17. Ford. Sattler Jenő.

²¹⁸ Censorinus: *De die natali* 9, 1. Ford. Forisek Péter.

²¹⁹ Sóranos 1, 45.

hónapra született magzat esetén sokkal egyszerűbb a helyzet: $3 \times 10 \times 7 = 210$ nap. A nyolc hónap napjainak száma viszont nem osztható héttel.²²⁰

Más elképzelések szerint a magzat akkor számít emberi lénynek, amikor már végtagjai kifejlődtek. A hippokratészi *De carnibus* leírja, hogy egy prostituált elhajtotta a magzatát, akinek minden tagja ki volt fejlődve: szemei, fülei, ajkai, lábai és a nemi szervei.²²¹ A forrás azt azonban nem árulja el, hogy pontosan hány hetes magzatról van szó. A *De natura pueri* 13. alapján azonban úgy tűnik, hogy meglepően korai időpontra teszi a végtagok kifejlődését, mivel a hetedik napon szerinte azok már látszanak.²²² Itt talán inkább a hetes szám iránti vonzalom játszhat meghatározó szerepet. Érdekes, hogy az *Ószövetség* mindössze egyetlen helyen foglalkozik az erőszakos beavatkozást követő abortálással, de a héber és latin változat szövege gyökeresen eltér a *Septuaginta* fordításától. „22 si rixati fuerint viri et percusserit quis mulierem praegnantem et abortivum²²³ quidem fecerit sed ipsa vixerit subiacebit damno quantum expetierit maritus mulieris et arbitri iudicavit 23 sin autem mors eius fuerit subsecuta reddet animam pro anima 24 oculum pro oculo dentem pro dente manum pro manu pedem pro pede 25 adustionem pro adustione vulnus pro vulnere livorem pro livore.” „Ha férfiak civakodnak egymással, és közben úgy megütnek egy viselős asszonyt, hogy az idétlent szül ugyan, de maga életben marad, akkor a tettesnek olyan kártérítést kell fizetnie, amelyet a férj a bírák véleménye alapján követel. De ha az asszony belehal, akkor érvényes az elv, szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, horzsolást horzsolásért.”²²⁴ Vagyis csak abban az esetben van szó gyilkosságról, ha az anya halt meg. A magzat haláláért csak kártérítést kell fizetni. A tízparancsolat értelmében azonban a gyilkosság ennél sokkal nagyobb bűn, amiből az következik, hogy az abortált magzatot a zsidók nem tartották önálló emberi lénynek. A *Septuaginta* azonban egészen másként értelmezi ezt a helyet: „Ha férfiak civakodnak egymással, és közben úgy megütnek egy viselős asszonyt, hogy az még ki nem formálódott gyermeket szül (tō paid...on m^{3/4}™xeikonismšnon), akkor a tettesnek kártérítést kell fizetnie, olyan értékben, ahogyan a

²²⁰ Hippokratés: *De carnibus* 19, 612.

²²¹ Hippokratés: *De carnibus* 19, 610.

²²² Ettől gyökeresen eltér Aristotelés véleménye, aki a hét napon belül történő spontán vetélést nem is tekinti abortusznak, hanem kifolyásnak/vetelésnek nevezi (*Historia Animalium* 583b): „kaloantai d'™krÚseij m□n a f mšcri tīn ~pt| 'merīn diafqora...,™ktrowsmo^ d' a f mšcri tīn tettar£kōnta.”

²²³ A Vulgata az alábbi helyeken használja még az abortivum kifejezést: *Num* 12, 12., *Iob* 3, 6., *Psa* 57, 9. Abortivus: *Ecc* 6, 3., abortivo 1 *Co* 15, 8. Abortit: *Iob* 21, 10 (tehénröl).

²²⁴ 2 Móz 21, 22-25. Ford. Gál Ferenc.

férj követeli. De ha már ki volt formálódva (a gyermek, $\tau\mu\iota\ \delta\ \tau\mu\epsilon\iota\kappa\omicron\nu\iota\sigma\mu\sigma\eta\omicron\nu\ \tilde{\Lambda}\eta$), akkor adjon szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, horzsolást horzsolásért.”²²⁵ Ebben az esetben szó sincs az anya haláláról, de nyilvánvalóan azt is halálbüntetéssel torolnák meg. A már kifejlődött magzat a hellenizált zsidók szemében emberi lény, akinek a halálát gyilkosságnak tekintik. Kapparis ebben nem fordítási hibát lát, hanem a hippokratési orvostudomány eredményeinek elterjedését, amely az alexandriai zsidóság értékrendjében is létrehozta ezt a változást.²²⁶ Sajnos a *Septuaginta* sem említi, hogy melyik időponttól kezdve számít a magzat kiformalódottnak, de az adott előírásnál nincs is jelentősége, hiszen az abortált magzat formájából meg tudták állapítani, hogy az adott esetben mi a teendő.

Számos szerző foglalt állást, hogy a méhben mikor fejlődnek ki a magzat egyes szervei: „Alkmaion elismerte, hogy nincs határozott véleménye a magzat formájáról: úgy véli senki sem tudja megismerni, hogy mi fejlődik ki elsőként a gyermeknél... Empedoklés, akit ezen véleményében Aristotelés is követ, úgy ítélte meg, hogy mindenekelőtt a szív kezd el növekedni, ami az emberi élet fő forrása; Hippón szerint azonban a fej, melyben a lélek székhelye van; Démokritos szerint a hasüreg a fejjel, mivel ezek foglalják el a legnagyobb részt a testből; Anaxagoras szerint az agy, ahonnan minden érzékelés származik. Az apollóniai Diogenés úgy vélte, hogy elsőként a nedvességből hús lesz, majd a húsból csontok, idegek és a többi testrész jön létre. A stóikusok azonban azt mondták, hogy az egész gyermek egyszerre alakul ki, ugyanúgy, mint ahogy egyként születik meg és növekszik fel. Vannak aztán, akik úgy vélik, hogy magából a természetből lesz, miként például Aristotelés és Epikuros; vannak akik szerint a magot kísérő lélek erejéből, mint például csaknem valamennyi stóikus. Vannak, akik Anaxagorast követve úgy gondolják, hogy a magban lévő aether melege az, ami a végtagok kialakulását szabályozza.”²²⁷

Ha Sóranos művét e három elmélet alapján vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy a harmadik típusba tartozik, vagyis nem a fogamzás, de nem is a születés pillanatától kezdve számít

²²⁵ Kapparis 47. oldal.

²²⁶ Kapparis 47. oldal: „The Greek version is not an accidental mistranslation, but certainly a deliberate distortion of original under the influence of Greek thought, so as to accord with contemporary theories about formation and the beginning of human life.” Különös, hogy bár a *Biblia* csak ezen az egy helyen említi az abortuszt, és nem is tekinti bűnnek, a keresztény gondolkodásra ez a hely jóval kisebb hatást gyakorolt, mint a különféle pogány elméletek.

²²⁷ Censorinus: *De die natali* 5, 5-6, 3. Ford. Forisek Péter.

emberi lénynek, hanem a kettő között, egy „bizonyos” időponttól: »Mag vagy embrió« azért, mert az első időszak során, amikor az utód még nem formálódott ki, a mag megtapad, viszont az első időszak után, amikor a magzat már kifejlődött, a mag többé már nem létezik, így a fogamzás nem szűnik meg, de nem a magra, hanem az embrióra vonatkozik. A mag ugyanis már átalakult, emberi formát ölt, a lelke is kifejlődik, a mag pedig nem létezik többé. Ezért nevezik néhányan, akik a *syllépsis* fogalmát két részre osztják, az elsőt nem teljes, a másodikat pedig teljes fogamzásnak. Azért, hogy e két formát egybevonjuk, beszélünk a »mag fogamzásáról« és az »embrió fogamzásáról«, de minthogy olykor kettes és hármas ikrek fogannak meg, ezért fűztük hozzá azt, hogy »embriók fogamzása«.²²⁸ Sóranos pontosan meghatározza, hogy az abortuszt, amit különben egyáltalán nem javasol, mindenképpen a negyedik hónap előtt kell végrehajtani: „A magzat mindenféle elpusztítása ugyanis veszéllyel jár, különösen, ha a nő egészséges, teste erőteljes, méhe pedig (az átlagnál) erősebb és szilárdabb. Éppen ezért óvakodjunk a második és a negyedik hónaptól. Bizonyos természetes okoknál fogva ugyanis az elnehezültség, rossz közérzet, zsibbadtság és a betegségekre való fogékonyság leginkább a páros hónapokra jellemző. Olyan időpontot kell tehát választanunk, amely a harmadik hónapban van, nem előbb és később.” Ennek alapján úgy tűnik, hogy Sóranos szerint a magzat a harmadik hónap végére fejlődik ki és tekinthető önálló emberi lénynek.²²⁹

Az abortusz különféle módszereit már a görögök is ismerték és alkalmazták. A hippokratési corpusban a szerző különbséget tesz a szabadon választott abortusz, spontán abortusz és a terápiás abortusz (halott vagy sérült magzat vagy késleltetett szülés esetei) között. Van egy szó, amit csak a spontán abortuszra használtak (σποβολ»), de igen ritkán fordul elő.²³⁰ A spontán és a mesterségesen előidézett abortuszra egyaránt használták az

---

²²⁸ Sóranos 1, 43.

²²⁹ A mai orvostudomány szerint a 24. hétig lehet magzatelhajtást végezni. Ezen az időszakon belül megkülönböztethetünk két időhatárt, a 6. hét és a 12. hét végét. A 6. hét előtt végzett magzatelhajtás az, amely a legkevésbé veszélyezteti az anya életét, különösebb komplikáció, minimális szövődmények és mellékhatások nélkül végrehajtható. A 12. hét vége előtt végrehajtott magzatelhajtás már nehezebb feladat, hiszen itt szükség van a méhcsatorna kitágítására, valamint különböző kémiai anyagok használatára, esetleg a vegyi anyagok használatát mellőzve méhkanál alkalmazására, amely kellemetlen mellékhatással járhat, és szövődmények, gyulladások kialakulásához is vezethet. A 24. hét előtt, tehát hat hónapos korban végzett magzatelhajtás már a nőgyógyászoknak is nagyon komoly feladatot okoz, hiszen ebben az időszakban a magzat már meglehetősen kifejlett formában van. Ajánlatos *extraovularis* vagy *intraovularis* folyadékfeltöltést alkalmazni, így elkerülhetjük a méhüreg kikaparását, amely talán a legnehezebb feladat, hiszen a már kifermálódott magzatot darabolva kell eltávolítani. Papp Zoltán 493-496. oldal.

²³⁰ Sóranos 4, 35., Aëtios 71, 17., Paulus Aegineta 1, 5. Érdekes, hogy mindhárom szerző szó szerint ugyanabban a kontextusban használja a kifejezést.

Ἐμβλῶσις, az ἄκτρῶσις és φθορῆ kifejezést.²³¹ A hippokratési corpusban megfogalmazódik, hogy a cél a spontán abortusz megakadályozása, hiszen a korszakban óriási volt a csecsemő-halandóság. Hippokratés becstelennek tartotta a mesterséges abortuszt, mert szerinte ez mindig veszélyes és sokkal kockázatosabb, mint a gyermekszülés, mivel ez az eljárás erőszakkal párosul.²³² Viszont az olyan esetekben, amelyek veszélyeztethetik egy anya életét, Hippokratés célszerűnek tartotta az abortusz alkalmazását.²³³ Nőgyógyászati tanulmányaiban gyakran használja az ἔμβλησιν/ὀλιον szavakat a halott avagy sérült magzat elvetelésére. Az előbbi szó „kidobni”-t jelent, az utóbbi pedig „elhajtó” szer, aminek a bevételekor jön létre az ἔμβλησιν. A magzat elhajtásának szakértői a bábák voltak. Számos módszert alkalmaztak a már meglévő magzat elvetelésére. Az egyik, talán legérdekesebb, amikor a terhes nőnek ugrálnia kellett fel és le, de úgy, hogy megérinti a fenekét a sarkaival, és miután hetet ugrott, elvetélt.²³⁴

Hippokratés elképzelésétől teljesen különbözött Platón véleménye, aki az *Állam* című művében a következőket írta:

„Οταν δὲ δῶ, οἰμαί, ἀτὲρ γυναικῶν καὶ οὐκ ἔνδρον τῶν γένεσιν ἔμβλησιν τῶν ἑλκῶν... an, ἐφ’ ὅσον ποῦ ἔμειψον αὐτὸ ἔγχε... γνησθαί ἢ τῶν ἑλκῶν, πλὴν γυναικῶν καὶ μητρῶν καὶ ταῖς τῶν γυναικῶν παῖσιν καὶ ταῖς ἑνὸς μητρῶν, καὶ γυναικῶν ἀπὸ τῶν ὀλιῶν καὶ πατρῶν καὶ τοῖς τοῦ τῶν ἐμῶν καὶ τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν, καὶ τὰ τῶν ἑλκῶν διακελευσμένοι προκυψασθαί μὲν μὴ δὲ εἰς τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν, τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν, τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν, τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν, τῶν ἑλκῶν καὶ τῶν ἑλκῶν.”²³⁵

„Ha aztán a nők és a férfiak a nemzés törvényes korhatárát átlépték, akkor a férfiakkal bizonyos szabadságot engedélyezünk, hogy azzal érintkezhessenek, akivel akarnak,

²³¹ Kapparis 7-8. oldal.

²³² Nancy Demand (58. oldal): „...it was dangerous. In fact, it was far riskier than childbirth since all methods involved violence of some sort.”

²³³ Eyben 11: „Methods used to commit abortion were numerous. Certain bodily exercises –e.g. excessive jumping, carrying heavy loads, constricting the body, loud sneezing (!) – were held to be effective. Innumerable potions were said to have abortive properties. Many products to be introduced into the uterus were enumerated. Surgical abortion was also known, a hazardous intervention (and therefore rejected by Soranus), in which sharp objects employed. Here too superstition was rampant, while astrology established the days on which termination of pregnancy was expeditious or not.”

²³⁴ Sóranos 1, 60., Hippokratés: *De natura pueri* 13. Vö. Nancy Demand 61. oldal: „The doctor reports that he instructed the woman to jump up and down so as to touch her heels to her buttocks, and after seven jumps the woman aborted.”

kivéve leányukat, anyjukat, a leányaik leányait és az anyjuknál idősebbeket; az asszonyokra nézve pedig: kivéve fiukat, apjukat s az ezektől lefelé, illetve felfelé származókat; de mindezen esetekben már lelkükre kell kötnünk, hogy ha fogamzás történt, lehetőleg ne engedjék világra jönni a magzatot, ha pedig valami körülmény ezt mégis megghiúsítja, vegyék úgy, hogy az ilyen gyermek részére nincs táplálék.”

(Fordította: Szabó Miklós)

Platón tehát természetesnek tartja az abortuszt anélkül, hogy bármiféle morális ellenvetést fogalmazna meg. Aristotelés már burkoltabban említi elképzelését a magzatelhajtásról. Szerinte megengedhető az abortusz, de ha a magzatban már van élet, tehát megmozdult, akkor nem vehető el.²³⁶

Sóranos már megkülönbözteti egymástól a megelőzést és a magzatelhajtást, amelyeket szerinte sokan összekevernek. A nem gyógyszerrel, hanem fizikai behatással előidézett vetélést „*ἡμβολιον*”-nak nevezi.²³⁷ Számára sokkal fontosabb volt a megelőzés, mint a már meglévő magzat életének elvétele: „A fogamzásgátló szer (*atokion*) különbözik a magzatelhajtótól (*phthorion*). Az előbbi használatával nem történik meg a fogamzás, az utóbbi pedig elpusztítja a már megfogant magzatot. Meg kell tehát különböztetnünk egymástól a magzatelhajtó és a fogamzásgátló szert. Egyesek szerint a mesterséges vetelés (*ekbolion*) azonos a magzatelhajtással, mások szerint viszont abban különbözik tőle, hogy (az *ekbolion* esetén) nem mérgeket alkalmaznak, hanem például rázást és ugrálást.”

Kapparis monográfiája a magzatelhajtás hét típusát különbözteti meg egymástól: 1. szájon át szedhető szerek, 2. pesszáriumok, 3. külsőleg használatos szerek, 4. mechanikus beavatkozások, 5. sebészeti eljárások, 6. kiegészítő technikák, 7. mágia és babona. A továbbiakban néhány példát hozok mindegyik módszerre.²³⁸

²³⁵ Platón: *Állam* 461c.

²³⁶ Aristotelés: *Politika* 1335b: „Az újszülöttek kitevéséről vagy fölneveléséről pedig úgy intézkedjék a törvény, hogy semmiféle korcsszülöttet nem szabad fölnevelni – viszont a gyermekek nagy száma miatt, ha a szokásrend azt úgyis megakadályozza, egyetlen újszülöttet sem szabad kitenni, mert hiszen ezek úgyis határt szabnak a túlságos szaporaságnak; ha pedig valahol ennek ellenére mégis fogamzik gyerek: mielőtt érzés és élet kél benne, el kell hajtani a magzatot; hogy ez megengedhető-e vagy nem, csak az döntheti el, van-e a magzatban érzés és élet.”

²³⁷ Sóranos 1, 60: „'Atòkion d' f'qor...ou diafsrei: t'õ m' n g' r o'Ûk ' gen'ssqai s'Ûllhyin, t'õ d' f'qe...rei t'õ sullhfq'sn. E'pwmen o'ân 'Ûllo f'q'Orion ka' 'Ûllo et'Okion, t'õ d' 'ἡμβολιον of' m' n sunwnum'èn t'ù f'qor...% l'sgousin, of' d' diafsrein t'ù m' % 'ἡμβολιον farm'£koij noe'sqai, kataseismoj d' ka' phd'masin, e., t'Úcoi.”

²³⁸ Erről összefoglalóan ír Kapparis 12-30. Az ő felosztását követve önálló példákat hozok.

1. SZÁJON ÁT SZEDHETŐ SZEREK

„Menstruáció előidézésére: adj disznóköményt²³⁹, (PEUCEDANUM OFFICINALE) panaxot és bazsarózsa²⁴⁰ (PAEONIA OFFICINALIS L.) gyökerét borban inni. A halott magzat elvetülésére, és a méhre: erdei ibolyának²⁴¹ (VIOLA ODORATA L.) és keserű porcsinnak²⁴² (PORTULACA OLERACEA L.) a magját törd össze, és keverd össze, majd add fehér óborban (inni). Menstruáció előidézésére: végy annyi fehérviola magot²⁴³ (MATTHIOLA INCANA L.) amennyit három ujjad közé tudsz fogni, és öt vagy hat kecskebogyót, ezeket keverd össze jó illatú fehérborral, majd borogasd vízzel és olajjal (a nőt), majd ülted egy széken a meleg gőzfürdőbe, ezután ezt itasd meg vele, majd mosd és fektesd le, végül még adj neki káposztát enni, és annak levét szűröcsölni. Adj borban fehérviolának²⁴⁴ (MATTHIOLA INCANA L.) magjából annyit, amennyit három ujjad közé tudsz fogni, és ülted (a nőt) meleg vízbe. Ha nem volna ilyen (mag), akkor törd össze édesköménynek²⁴⁵ (FOENICULUM VULGARE MILL.) a gyökerét, oldd fel mézédess vízben, és add inni. Adjál tíz szem kőrísfamagot borban inni... Abortuszt előidéző anyag: alaposan keverj össze torzsika boglárka²⁴⁶ (RANUNCULUS SCCELERATUS L.) és közönséges magrugó levét²⁴⁷ (SUCUS ECBALLII ELATERII) ecettel, majd igya meg. Ugyanerre a célra: egy vékony káposztatorzsának a hegyét kend be (ezzel az anyaggal), majd dörzsöld vele a terhes nő méhét. Ha a menstruáció nem indul meg: dörzsöld be terebintus gyümölcsével, áztasd borba és vízbe, szűrd át, add éhgyomorra inni, és fürdesd meg meleg vízben (a beteget). A menstruáció megindulására: adj datolyamagot borban, éhgyomorra inni a betegnek... A menstruáció előidézésére és megszüntetésére: bazsarózsa²⁴⁸ (PAEONIA OFFICINALIS L.) fekete vagy vörös magjából hármat vagy négyet törj össze borban és add inni. Ha inkább a menstruációt akarod előidézni, akkor a bazsarózsa²⁴⁹ (PAEONIA OFFICINALIS L.) fekete magjait

²³⁹ Sattler Jenő (1964, 157. old.) disznókömény helyett tévesen kocsordot ír.

²⁴⁰ Sattler Jenő (157. old.) bazsarózsa helyett tévesen rózsabazsált ír.

²⁴¹ Sattler Jenő (157. old.) erdei ibolya helyett tévesen sárgaviolát ír.

²⁴² Sattler Jenő (157. old.) keserű porcsin helyett tévesen kerti porcsifüvet ír.

²⁴³ Sattler Jenő (158. oldal) fehérviola helyett tévesen sárgaviolát ír.

²⁴⁴ Sattler Jenő (158. oldal) fehérviola helyett tévesen sárgaviolát ír.

²⁴⁵ Sattler Jenő (158. oldal) édeskömény helyett tévesen ánizst ír.

²⁴⁶ Sattler Jenő (158. oldal) varjúláb helyett tévesen boglárkát ír. A másik neve libadöglesztő vízi méreg.

²⁴⁷ Sattler Jenő (158. oldal) közönséges magrugó leve helyett tévesen ugorkás magrugót ír.

²⁴⁸ Sattler Jenő (182. oldal) bazsarózsa helyett tévesen rózsabazsált ír.

²⁴⁹ Sattler Jenő (182. oldal) bazsarózsa helyett tévesen rózsabazsált ír.

törd össze, és ugyanúgy add inni. Egy másik tisztító és menstruációt előidéző szer: törj össze legfeljebb húsz²⁵⁰ babérlevelet, és fél csésze szarvasgyökeret²⁵¹ (TORDYLIUM OFFICINALE L.) borral, és azt add inni. Törj össze három attikai obolosnyi bikaepét (2,25 g), és ezt add borban inni (a betegnek) éhgyomorra...²⁵²

Sóranosnál is található néhány ilyen recept: „Egyesek a havi vérzés megindítására egyszer egy hónapban kyrénéi balzsamból csicseri borsó nagyságú darab két pohár vízben való feloldását majd megivását javallják.²⁵³ Vagy: opopanaxot, kyrénéi balzsamot, rutamagot, mindegyikből két obolosnyit kell összetörni, viasszal bevonni, odaadni, hogy nyelje le, s utána igyék vízzel kevert bort, vagy az egészet a vizes borban elkeverve meginni. Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni adni három napon át. Vagy: egy obolos borsmustár magot és fél obolos medvetalpat ecet és méz elegyében meginni.”²⁵⁴

A Hippokratés receptjeiben található növények közül szinte mindegyik vagy abortív hatással rendelkezik vagy vizelethajtó vagy pedig megindítja a menstruációt. A disznókömény gyökere például abortív hatóanyagot tartalmaz. A keserű porcsin vizelethajtó, leveleiből és szárából főzeléket készítenek, de levesek fűszerezésére is használják.²⁵⁵ A bazsarózsának és az édesköménynek szintén a gyökerét használták,

²⁵⁰ Sattler Jenő (182. oldal) húsz babérlevél helyett tévesen harmincat ír.

²⁵¹ Sattler Jenő (182. oldal) szarvasgyökér helyett tévesen gurgulyát ír.

²⁵² Hippokratés XXII 554-555, 603-604. oldal, Kühn. Bár új fordítást adok, felhívom a figyelmet Sattler korábbi fordításának tévedéseire. „—pim»nia katasp'. peukedanŌn kaØ pŁnakej kaØ glukus×dhj ·×zan —n oĐnJ d×dou p×nein. (694) ~mbruon —kbŁllel teqneŌj kaØ t| Űstera. toà Đou kaØ tÁj ċndrŁcnhj tŌn karpŌn, taàta diakŌyaj kaØ m×xaj d×dou —n oĐnJ leukù palaiù. —pim»nia katasp'. leuko□ou Đ karpŌj, Óson trijŌ daktŰloij —pilambanŌmenoj, kaØ aİgŌj spurŁqouj Óson pŸnte À »x. taàta xumm×xaj oĐnJ eŰwdestŁtJ, propuriŁsaj —j Űdwr kaØ Űlaion t¼n pur×hn —mbalēn, puriĪn d□ —pŌ d×frou. —p¼n d□ puri»shj, doŰnai pieŰn, kaØ æj tŁcista loŰsanta kataklŰnai. doànai d□ fageŰn krŁmbhn kaØ toà culoà ·ofeŰn. leuko□ou tŌn karpŌn (377) Óson toŰj trisŌ daktŰloij —n oĐnJ doànai pieŰn kaØ kaq»sqw —n Űdati qermù. Àn d□ m¼ ~cV, marŁqrou ·×zaj klŁsaj, —n melikr»tJ clierù ċpobrŸcwn d×dou. mel×hj Óson kŌkkouj dŸka —n oĐnJ doànai pieŰn... toàto kaØ ~mbruon —xelaŰnei, —kbŌlion. batrŁcion kaØ —lathr×ou mikrŌn m×xaj —n Ōxei eŰkraton pŰsai. —pi toà aŰtoà. krŁmbhj kaulŌn ĵpalŌn, tŌ Ÿkron cr×saj netèpJ trŰyai, Àn t| —pim»nia m¼ g×nhtai. term×nqou karpŌn tr×yaj —n oĐnJ kaØ Űdati dieŌj kaØ dihq»saj didŌnai n»stei pieŰn, kaØ qermù louŸsqw. —mm»nia kineŰn. foinikikoŸj kŌkkouj —n oĐnJ n»stei didŌnai p×nein... kataspastikŌn kaqŁrsioj kaØ statikŌn. glukus×dhj kŌkkouj toŸj mŸlanaj À —ruqroŸj treŰj À tŸssaraj toutŸouj tr×bontaj —n oĐnJ, doànai pieŰn. Àn d□ mŌllon kataspŁsai qŸIVj tĪn melŁnwn kŌkkwn tÁj glukus×dhj tr×yaj tŌn aŰtŌn trŌpon dŌj pieŰn. »teron kaqart»rion kaØ kataspastikŌn. dafn×daj eĐkosi t|j ple×staj kaØ sesŸlioj ¼misu ŸxubŁfou tr×yaj met| oĐnou pinŸtw. taŰrou col¼n Óson tr×a 'miobŌlia 'Attik| tr×yaj, —n oĐnJ doànai pieŰn n»stei...”

²⁵³ A személy változása, ahogy a fordításhoz írt kommentárban rámutattam, azt jelzi, hogy a tanácsot a szerző adja, a gyógyszer a bába készíti el, és a terhes nő veszi be.

²⁵⁴ Sóranos 1, 63.

²⁵⁵ Farnsworth 572. oldal. Vö. Weisseck 160. oldal.

amely megindította a menstruációt.²⁵⁶ A fehérviola, amely Sóranosnál is gyakran szerepel, simaizom összehúzó hatása miatt alkalmas a kívánt hatás elérésére. A Sóranos által említett növények nagyobbik részénél is kimutatható az abortív hatás.²⁵⁷ A rutamag mérgező anyagokat tartalmaz és kifejezetten abortív. A furanokumarint tartalmazó medvetalp gyulladást okoz, míg a fehér borsot gyógyszerként alig használják, noha mind abortív, mind pedig fogamzásgátló hatása kimutatható. Bár a szőlő (*Vitis Vinifera*) virágáról ismert, hogy abortív hatású,²⁵⁸ Sóranos receptjében a bor nyilvánvalóan csak oldószerként használatos. A fentiek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Sóranos receptjei tartalmaztak hatásos és kevésbé hatásos összetevőket, keverékük azonban valószínűleg előidézhette az abortuszt.

2. PESSZÁRIUMOK

A magzatelhajtásnál használt pesszáriumok receptjeit már Hippokratésnál is megtaláljuk. „Magzatelhajtó szer: Miután a terhes asszony két napot böjtölt, dagasszál kovásztalan kenyeret közönséges magrugó levélvel, és ezt helyezze fel (magának a terhes asszony, mint hüvelykúpot). Patkánymagból mintegy két maréknyit oldj fel mézes vízben, majd add inni... Tengeri skorpióepét csavarj gyapjúba, és szárítsd meg árnyékos helyen, majd helyezze fel. Közönséges magrugó magvát és égetett kagylóhéjat oldjál fel nyúlszört tartalmazó borban, gyapjúba téve helyezze fel.”²⁵⁹

Sóranosnál ezek a pesszáriumok enyhébb hatásúak. „Az enyhébbek közül a következőket javasoljuk: mirtuszt, fehérviola magot és keserű csillagfürtöt egyenlő arányban gyúrj össze vízzel, majd formázz belőle babnagyságú labdacsokat. Vagy: 3 drachma rutalevelet, 2 drachma mirtuszt és ugyanennyi babérlevelet áztass be borba és igya meg. Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrni. Aki ezt akarja használni, előtte fürödjön meg vagy vegyen előtte lazító ülőfürdőket, és ha többszöri alkalmazáskor sem történik semmi, akkor ismét vegyen lazító ülőfürdőt, és másodszor is használja a hüvelykúpot.”²⁶⁰

²⁵⁶ Farnsworth 570 és 576. oldal.

²⁵⁷ Részletesen, forrásokkal és hivatkozásokkal együtt lásd az egyes növényeknél.

²⁵⁸ Farnsworth 577. oldal.

²⁵⁹ Hippokratés XXII 594-595. oldal, Kühn.

²⁶⁰ Sóranos 1, 65.

Sóranos receptjében szinte csak olyan alkotóelemeket találunk, amelyek farmakobotanikai hatása a modern kutatások által is kimutatható. Abortív hatású a mirtusz, a fehérviola, a csillagfürt, a ruta, a babér, az abszint és a mirha. Keverékük nagy valószínűséggel előidézte a kívánt hatást.

3. KÜLSŐLEG HASZNÁLATOS SZEREK

„Ha mégis megmaradna a magzat, akkor ne ezekkel a közönséges kenőcsökkel kenje be magát a nő, hanem olyannal, amelyik a csillagfürt lisztjével kevert bikaepéből²⁶¹ és abszintból készült, és használjon ehhez hasonló anyagokkal átítatott tapaszokat. (Ezek közt ilyeneket találunk: 5 uncia²⁶² ciklámen, ugyanannyi közönséges magrugó leve és abszint, 10 drachma abszint és sártök, 8 drachma csalánmag és sziksó, 1 drachma opopanax, 5 drachma közönséges magrugó gyökér, 6 drachma keserű csillagfürt és vérehulló fecskefü gyökér, ugyanannyi fehérviola mag vagy fehérviola gyökér. Annyi hennaolaj, hogy elegendő legyen tapasz készítéséhez.”²⁶³ „Ha a nő viszont irtózik az érvágástól és ráadásul gyenge is, akkor előtte lazítsa el nemi szerveit ülőfürdővel, fürdőzéssel és használjon lágyító hüvelykúpokat, csak vizet igyon, egyen keveset, vegyen be hashajtót, alkalmazzanak nála lazító beöntést, ezután pedig használjon magzattelhajtó hüvelykúpot.”²⁶⁴

Sóranos nem nevezi meg, hogy milyen gyógyszereket kell az ülőfürdő vagy a beöntés vizébe keverni. Galénostól viszont ismerjük a ciklámennek tulajdonított erőteljes abortív hatást (ezt Sóranos és a mai orvostudomány is elismeri), amelyet akkor is kifejtett, ha a terhes nő hasát bekenték a növényt tartalmazó kenőccsel.²⁶⁵ Sóranos a krémeket és a keneteket csak más módszerekkel kombinálva javasolja. Ezeknek az eljárásoknak a hatékonyságát a modern orvostudomány nem igazolta, de annyi előnyük legalább volt, hogy nem tettek kárt az anya egészségében.²⁶⁶

²⁶¹ A bikaepét megtaláljuk Pliniusnál (*Naturalis historia* 28, 246) és Oreibasiosnál is (*Coll. med.* 14, 65).

²⁶² Az uncia római eredetű mértékegység a görög világban, amelyet az orvosi irodalomban, és később a birodalom keleti felén is általánosan használtak. 1 uncia a libra 1/12 része=27,29 g. 1 drachma=1/8 uncia.

²⁶³ Sóranos 1, 64.

²⁶⁴ Sóranos 1, 65. A forró vizű ülőfürdő a mai Angliában is ismert babona. Vö. Carol Ann Rinzler 21. oldal: „If you take a hot bath while you are pregnant, it will bring on a miscarriage. Highly unlikely. However, not every woman who thinks she is pregnant because her period is late is really pregnant. If the period is on its way, it is not inconceivable that a hot bath might stimulate the flow. If that were to happen, someone who thought she was pregnant—but really wasn't—might mistakenly think she had a miscarriage.”

²⁶⁵ Galénos 12, 50-51. Vö. Kapparis 21-22. oldal.

²⁶⁶ Magyarországon, a népi írók közül, pl. Kovács Imre számol be *A néma forradalom* c. (71-72. oldal.) művében arról, hogy az Ormánságban az 1920-30-as években „a magzattelhajtásnak valóságos technikája

4. MECHANIKUS BEAVATKOZÁSOK

„Egyesek szerint a mesterséges vetélés (*ekbolion*) azonos a magzatelhajtással, mások szerint viszont abban különbözik tőle, hogy (az *ekbolion* esetén) nem mérgeket alkalmaznak, hanem például rázást és ugrálást. Ezért tanácsolja Hippokratés, aki tiltja a magzatelhajtást, *A magzat természetéről*²⁶⁷ című munkájában a vetélés elősegítésére az ugrálást, amelynek során a nő a sarkával belerúg a saját fenekébe.”²⁶⁸ „A terhes nő úgy vetélheti el magzatát, ha hevesebben mozog, megerőltetőbb sétákat tesz, és állatok húzta fogaton utazik, mivel az igen ráz. Ugráljon hevesen, emeljen az erejét meghaladóan nehéz súlyokat, használjon vízajtó szereket, amelyek a menstruációt is meg tudják indítani.”²⁶⁹ Sóranos ennél a módszernél Hippokratéshez nyúlik vissza, az általa javasolt eljárást helyesnek tartja, hiszen négy caputtal lejjebb már saját maga is ugyanezt a módszert tanácsolja. Nemcsak Sóranos és Hippokratés tesz említést erről, hanem Galénos is.²⁷⁰ A mai orvostudomány mechanikus traumáknak hívja az ilyen eseteket.²⁷¹ A népi világban az ilyesféle terhesség-megszakítást gyakran használták még a 20. század 50-es, 60-as éveiben is. Gyakori volt a nehéz súlyok emelgetése (pl. szekrény), az ugrálás, és a forró vízben való ülőfürdő. A mechanikus eljárások közé sorolnám, ha valaki egy terhes asszonyt megrúg, és az elvetél. Ez nem tekinthető erkölcsi szempontból elfogadhatónak, de tény, hogy ezzel is el lehet érni a kívánt eredményt, sőt sok szempontból még annál is többet. Erre az egyik legelrettentőbb példa Diogenés Laertiosnál olvasható a

---

fejlődött ki. Akadt minden faluban egy-egy öregasszony, aki értett a dologhoz, és aki mindig rendelkezésre állott a bajba jutott menyecskéknek. Legegyszerűbb magzatelhajtási mód, ha az asszony forró vízbe ül. Már bonyolultabb, amikor különböző mérges növények (hunyor, beléndek, nadragulya stb.) leveléből és magjából főzetet, teát csinálnak, és azt isszák, vagy a gyökerüket a méhbe helyezik, és ott hagyják pár napig. De használják a ciprusfenyő tűleveleitől megfosztott fiatal hajtásait is erre a célra. A falusi öregasszonyok rendszerint ismerik ezeket a növényeket és alkalmazási módjukat. Ha ezek nem segítenek, még drasztikusabb eszközökhöz nyúlnak. Vajszló község öreg bábája, aki pár éve halt meg, és a környék leghírhedtebb magzatelhajtója volt, hosszú, hegyes vastúvel szurkálta agyon a méhben fejlődő embriót.” Az idézetből jól kivehető, hogy az ókori magzatelhajtási módszerek nem sokban különböztek a XX. századi magyarországi viszonyoktól.

²⁶⁷ Hippokratés: *De natura pueri* L. VII 490=XIII 1. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy Sóranos nagyon jól ismerte Hippokratés munkáját. Hippokratés másik munkája a *De carnibus* (19) is beszámol arról, hogy a prostituáltak, amikor megtudják, hogy terhesek, rögtön elvetetik magzatukat. A szerző itt nem árulja el, hogy milyen módszereket alkalmaznak, de a lényeg szempontjából nem is ez a fontos, hanem az, hogy a prostituáltaknál a magzatelhajtás természetes és közismert dolognak számított. Nagyon fontos volt számukra, hogy minél hamarabb elhajtsák magzatukat, hiszen nagy hassal nem tudnának tovább dolgozni, és mindez veszélyeztetné a megélhetésüket. Feltételezhetjük, hogy a különböző eljárások (és a dologban jártas bábák nevei) szájról-szájra terjedhettek, függetlenül attól, hogy hatásosak voltak-e vagy sem.

²⁶⁸ Sóranos 1, 60. A módszer az újkori Angliában is közismert volt. Vö. Carol Ann Rinzler 125-126. oldal.

²⁶⁹ Sóranos 1, 64.

²⁷⁰ Galénos 17, 653.

Periandrosról szóló életrajzban. A történet elmondja, hogy „Periandros haragjában egy zsámollyal úgy megütötte vagy megrúgta feleségét, aki ráadásul állapotos volt, hogy az meghalt.”²⁷² Hasonló történet olvasható Hérodotosnál Kambysésről: „Az egyiptomiak viszont azt mesélik, hogy egy lakománál az asszony kezébe vett egy salátafejet, letépkedte a leveleit, aztán megkérdezte a férjétől, hogy a leveles saláta szebb-e vagy a lecsupaszított. A király azt felelte, hogy a leveles, mire az asszony azt mondta: »Márpedig ahogy én kitépkedtem ennek a salátának a leveleit, úgy ritkítottad te meg Kyros házat.« Kambysés örült haragra gerjedt, összerugdosta asszonyát, aki áldott állapotban volt; így halt meg koraszülésben az asszony.” Neróról Suetonius meséli el, hogy miként rugdosta össze feleségét, Poppaea Sabinát, aki szintén elvetélt és meg is halt.²⁷³ A tyrannosokról szóló negatív toposzok meglehetősen elterjedtek voltak az ókori világban.

5. SEBÉSZETI ELJÁRÁSOK

Sóranos ismeri a magzatelhajtás sebészeti módszereit is. „Mások másféle szereket is említenek, de óvakodni kell a túlzottan erősektől, és attól, hogy valami éles dologgal távolítsuk el a magzatot, ugyanis fennáll a veszély, hogy megsértjük a mellette levő szerveket. Azután ugyanolyan gyógykezelést alkalmazzunk, mint gyulladás esetén.”²⁷⁴ Hippokratésnál²⁷⁵ pontosan olvashatjuk, hogy hogyan kell mindezt elvégezni. Ezzel szemben Sóranos éppen csak említést tesz erről, és jobbnak véli, ha távol tartjuk magunkat ettől, mert esetleg az eljárás során más szerveket is megsérthetünk, így nem azt az eredményt érjük el, ami a célunk volt. A Hippokratés korában használt sebészeti eljárások Celsus korára már meglehetősen magas színvonalon folytak. Celsus részletesen leírja a halott magzat eltávolításának módszerét.²⁷⁶ Más a teendő akkor, hogyha a magzat

---

²⁷¹ Papp Zoltán 338. oldal.

²⁷² Diogenés Laertios I, 94. Ford.: Gherdán Tamás. Vö. Hérodotos 3, 50; 5, 92.

²⁷³ Suetonius: *Nero* 35.

²⁷⁴ Sóranos 1, 65.

²⁷⁵ Hippokratés: *De superfetatione* 8, 480., *De muliebribus* 8, 140. Vö. Kapparis 26-27. oldal.

²⁷⁶ Celsus: *De medicina* 7, 29. 1-10.: „Ubi concepit autem aliqua, si iam prope maturus partus intus emortus est neque excidere per se potest, adhibenda curatio est, quae numerari inter difficillima potest: nam et summam prudentiam moderationemque desiderat, et maximum periculum adfert. Sed ante omnia vulvae natura mirabilis cum in multis aliis tum in hac re quoque facile cognoscitur.—Oportet autem ante omnia resupinam mulierem transverso lecto sic collocare, ut feminibus eius ipsius ilia conprimantur; quo fit, ut et imus venter in conspectu medici sit et infans ad os vulvae compellatur. Quae emortuo partu id conprimit, ex intervallo vero paulum dehiscere † ut. Hac occasione usus medicus unctae manus indicem digitum primum debet inserere atque ibi continere, donec iterum ad [os] aperiatur, rursusque alterum digitum demittere debebit, et per easdem occasiones alios, donec tota esse intus manus possit. Ad cuius rei facultatem multum

fej- vagy lábfekvésben található, és akkor is, ha keresztbe fekszik. Az orvos az ujjával, majd egész kezével benyúlva megfelelő állásba fordítja a halott magzatot. Ehhez egy tompa hegyű kampót is használhat, amelyet vagy a magzat szemébe vagy fülébe vagy a szájába akaszt be. Ha a magzatot egyben nem sikerül eltávolítani, azt javasolja, hogy egy éles kampóval vágják le a fejét, de ebben az esetben a fejet kell először eltávolítani, mert ha az marad utoljára, visszaeshet a méhüregbe és az anya életének kockáztatása nélkül nehéz onnan kivenni.²⁷⁷ A modern orvostudomány élő magzat esetében is fontosnak és megbízhatónak tartja a sebészeti eljárásokat. Az orvosok szerint, ha megfelelő időben végzik el a műtétet, akkor kockázata is elenyésző.²⁷⁸

---

confert et magnitudo vulvae et vis nervorum eius et corporis totius habitus et mentis etiam robur, cum praesertiam intus nonnumquam etiam duae manus dari debeant. Pertinet etiam ad rem quam caldissimum esse imum ventrem et extrema corporis, nequedum inflammationem coepisse, sed recenti re protinus adhiberi medicinam. Nam si corpus iam intumuit, neque demitti manus neque educi infans nisi aegerrime potest sequiturque saepe cum vomitum, cum tremore mortifera nervorum destentio. Verum intus emortuo corpori manus iniecta protinus habitum eius sentit. Nam aut in caput aut in pedes conversum est, aut transversum iacet; fere tamen sic, ut vel manus eius vel pes in propinquo sit. Medici vero propositum est, ut eum manu derigat vel in caput vel etiam in pedes, si forte aliter conpositus est: ac si nihil aliud est, manus vel pes adprehensus corpus rectius reddit: nam manus in caput, pes in pedes eum convertet. Tum si caput proximum est, demitti debet uncus undique levis, acuminis brevis, qui vel oculo vel auri vel ori, interdum etiam fronti recte incitur; deinde ad tractus infantem educit. Neque tamen quolibet is tempore extrahi debet: nam si compresso vulvae ore id temptatum est, non emittente eo infans abrumpitur, et unci acumen in ipsum os vulvae delabitur; sequiturque nervorum distentio et ingens periculum [mortis]. Igitur compressa vulva conquiescere, hiante leniter trahere oportet, et per has occasiones paulatim eum educere. Trahere autem dextra manus uncum, sinistra intus posita infantem ipsum, simulquem eum derigere debet. Solet etiam evenire, ut is infans umore distendatur, exque eo profluant foedi odoris sanies. Quod si tale est, indice digito corpus illud forandum est, ut effuso umore extenuetur; tum id leniter per ipsas manus recipiendum est. Nam uncus iniectus facile hebeti corpusculo labitur; in quo quid periculi sit, supra (5) positum est. In pedes quoque conversus infans non difficulter extrahitur; quibus adprehensis per ipsas manus commode educitur. Si vero transversus est neque derigi potuit, uncus alae iniciendus, paulumque adtrahendus est; sub quo fere cervix replicatur, retroque caput ad relicum corpus spectat. Remedio est cervix praecisa, ut separatim utraque pars auferatur. Id unco fit, quod prioris (4) similis in interiorem tantum partem per totam aciem exacuitur. Tum id agendum est, ut ante caput, deinde reliqua pars auferatur, quia fere maiore parte extracta caput in vacuum vulvam prolabitur, extrahique sine summo periculo non potest. Si tamen id incidit, super ventrem mulieris duplici panniculo iniecto, valens homo non inperitus a sinistro latere eius debet adistere et super imum ventrem eius duas manus inponere alteraque alteram premere; quo fit, ut illud caput ad os vulvae compellatur; idque eadem ratione, quae supra (5) posita est, unco extrahere... At si pes alter iuxta repertus est, alter retro cum corpore est, quicquid protractum, paulatim abscidendum est: et si clunes os vulvae urguere coeperunt, iterum retro repellendae sunt, conquisitusque pes eius adducendus. Aliaeque etiamnum difficultates faciunt, ut, qui solidus non exit, concisus eximi debeat. Quotiens autem infans protractus est, tradendus ministro est, ut is eum supinis manibus sustineat; medicus deinde sinistra manu leniter trahere umbilicum debet ita ne abrumpat; dextra eum sequi usque ad eas, quas secundas vocant (quod velamentum infantis intus fuit), iisque ultimis adprehensis venulas membranasque omnes eadem ratione manu deducere a vulva, totumque illud extrahere et si quid intus praeterea concreti sanguinis remanet. Tum compressis in unum feminibus, illa conclavi collocanda est modicum calorem sine ullo perflatu habente. Super imum ventrem eius inponenda lana sucida in aceto et rosa tincta. Reliqua curatio talis esse debet, qualis in inflammationibus et in is vulneribus, quae in nervosis locis sunt, adhibetur.”

²⁷⁷ A modern eljáráshoz vö. Papp Zoltán 524-525. oldal.

²⁷⁸ Papp Zoltán 493-496. oldal.

6. KIEGÉSZÍTŐ TECHNIKÁK

Kiegészítő technikáknak azokat nevezi Hippokratés, Galénos és Sóranos, amelyek egyike sem vezet önmagában abortuszhoz, de más módszerekkel együtt alkalmazva a terhesség megszakítását elősegítik. Ilyenek az érvágás, a forró vizű fürdő és a szigorú diéta, amelyek valóban gyöngítik az anyát, és árthatnak a fejlődő magzatnak.²⁷⁹ Az ilyen módszerek felsorolása Sóranosnál az alábbi helyen található: „Ha egy nő el akarja hajtani magzatát, akkor vegyen előtte két vagy három napon keresztül többször is fürdőt, egyen keveset, használjon lágyító hüvelykúpot, tartózkodjon a bortól, aztán végezzenek rajta érvágást, hogy sok vért veszítsen. Amit Hippokratés az *Aphorismákban* mond, az az egészséges nők esetében igaz, a szorulástól szenvedők esetében azonban nem: »Ha egy terhes nő érvágást végeznek, akkor elvetél.« Mert ahogy megindul az izzadás, a vizelet és a széklet, ha a tartalmukat körbefogó részek túl renyhék, ugyanígy a magzat is kilöködik az elernyedte anyaméhéből. Azután, hogy a nőnek eret vágtak, és kocsival rázatták, lágyító hüvelykúpot kell használnia, mivel sokkal hatásosabb a rázkódás, ha nemi szervei már korábban elgyengültek. Ha a nő viszont irtózik az érvágástól és ráadásul gyenge is, akkor előtte lazítsa el nemi szerveit ülőfürdővel, fürdőzéssel és használjon lágyító hüvelykúpokat, csak vizet igyon, egyen keveset, vegyen be hashajtót, alkalmazzanak nála lazító beöntést, ezután pedig használjon magzatelhajtó hüvelykúpot.»²⁸⁰

7. MÁGIA ÉS BABONA

A teherbe esést mágikus eljárásokkal is megpróbálták megakadályozni. Ezek során különböző állati, növényi és emberi alapanyagokból készítettek főzeteket és azokat használták fel. A főzeteken kívül mágikus amuletteket is hordtak a test különböző részein pl. derék, nyak. Ezek hasznosságáról Sóranos véleménye eléggé lesújtó volt. Sóranos (1, 20, 63.) megjegyzi, hogy „vannak, akik, úgy gondolva, hogy sokra mennek az *antipatheia* elvével, amuletteket²⁸¹ használnak, amelyeket öszvérek méhéből, azok fülzsírjából, és más hasonló dolgokból készítenek, holott ezek védő hatása tévesnek

---

²⁷⁹ Kapparis 27. oldal.

²⁸⁰ Sóranos 1, 65.

²⁸¹ Érdekes, hogy Sóranos itt nem a szokásos *telesma*, hanem a *periptos* kifejezést használja.

tűnik.”²⁸² Véletlenül fennmaradt azonban egy Kr. u. 4. századi varázspapirusz, amely a Sóranos által kárhoztatott eszközöket javasolja:

„'AsÚnlhmpton, tÕ mÕnon —n kÒcmJ. labèn ÑrÒbouc, Ócouc —|n qÿIVc prÕc t| boÚlei ~th, Óna m×nVc ecÚnlhmptoc, brÿxon aÛt| eĭc t| katam»nia tÁc gunaikÕc oÛche —n cfÿdrJ, brexŁtw aÛt| eĭc t¼n fÚcin šautÁc. kaØ labèn bŁtracon zînta bŁle eĭc tÕ ctÒma aÛtoà toÝc ÑrÒbouc, Óna katap×V aÛtoÚc, kaØ epÒlucon tÕn bŁtracon zînta, Óqen aÛtÕn ~labac. kaØ labèn cpÿrma Øockuÿmou brÿxon aÛtÕ gŁlaktoc Ópp×ou, kaØ labèn epomÚxhc epÕ bo[Õc] m[e]t| kriqîn bŁle eĭc dÿrma —lŁfion kaØ ~xwqen dÁcon dÿrmati boÚrdwnoc kaØ per×ayon epokrouctikÁc oÛche tÁc cel»nhc —n qhlukù zwd×J —n 'mÿrv KrÒnou À `Ermoà. mÛxon d□ kaØ taÛc kriqaÛc kaØ ·Úpon epÕ ct×ou moÚlac.”²⁸³

„*Asynlépton* (fogamzástgátló), egyedüli a világon. Végy annyi bükkönnyt, ahány évig el akarod kerülni a teherbe esést. Nedvesítsd be a menstruáló nő menstruációs vérével, a nő vaginájában nedvesítsd be őket. Végy egy élő békát, tedd szájába a bükkönyöket, hogy nyelje le azokat, és élve ereszd szabadon a békát ott, ahol fogtad. Vedd beléndek magvát, nedvesítsd be lótejgel, végy tehéntaknyot, és árpamagokkal együtt tedd szarvasbőrre, kívülről kösd át (ménlótól és szamárcancától származó) öszvér (*burdon*) bőrével, és akaszd a nyakadba akkor, amikor a fogyó hold női csillagjegyben (*en thélikó zódió*) áll, Kronos vagy Hermés napján. Az árpat keverd össze egy (szamárcsödörtől és kancától származó) öszvér (*mula*) fülzsírjával.”

Vannak ártalmatlanabbnak tűnő, de nem kevésbé hatástalan mágikus eljárások is a papiruszok receptgyűjteményeiben:

„Teherbeesés ellen: Végy egy kukacos babot, és kösd magad köré.

Teherbeesés ellen: Végy egy átfúrt babot, és öszvérbőrre fűzve kösd magad köré.”²⁸⁴

„Teherbeesés ellen: ...*óchthia*, megvéd a fogamzás ősdémonától.”²⁸⁵

²⁸² „ÓÓ d□ kaØ periŁptoj —cr»santo poll| tù tÁj cntipaexaj lÒgJ poieÛn nom×zontej, —n oÕj m»traj 'miÕnwn kaØ tÕn —n toÚj csØ ·Úpon aÛtîn, kaØ ÿlla ple×ona toÚtwn, ap̄er —pØ tîn epotelesmŁtwn fa×nontai yeudÁ.”

²⁸³ PGM XXXVI 322-333.

²⁸⁴ PGM LXIII 24-25, 26-28.

²⁸⁵ PGM LXV 1-4. A varázslat során alkalmazott varázsigé első része elveszett.

A görögök a papiruszokon fennmaradt mágikus recepteken kívül amuletteket is használtak (amelyek anyaga lehetett papirusz, ólomlemez, más fém illetve kő és féldrágakő), s ezeken varázsszövegek valamint különböző ábrázolások álltak.²⁸⁶ Sóranos, mint láttuk, ezekről is elítélően nyilatkozik. A születésszabályozás céljára szánt amulettek általában vörösvasércből (hematit) készültek. Ezeknek az amuletteknek többnyire két teleírt illetve -rajzolt oldala van, az egyik a férfi oldal, a másik a női oldal. A női oldalon általában az anyaméhet ábrázoló alakok, míg a férfi oldalon varázsszövegek, illetve (nap)korong és más, a nappali fénnel asszociálható ábrák találhatóak. A papiruszokon lévő szövegeknél talán kevésbé gusztustalan, de nem kevésbé hatástalan lehetett az a számtalan mágikus gemma, amelyet bárki megvásárolhatott, és méhének kulcsaként használhatott. A gemmák ábrázolása eltérő volt. Egyik típusuknál a női oldalon rendszerint polipszerű alakban ábrázolták az anyaméhet, amelynek szájánál egy kulcs volt látható. A polipszerű anyaméhen kívül néha még egy skarabeus és egy farkába harapó kígyó is jelen volt. A másik típusnál a női oldalon a polipszerű anyaméh szerepelt, míg a férfi oldalon egy skarabeus, aminek a lába alatt egy (nap)korong volt látható, amelyből vagy egyenes, vagy villámszerű sugarak törnek elő. A férfi oldalon az esetleges ábrázolásokon kívül, minden típusnál ugyanaz a két szó szerepelt (vagy az egyik vagy a másik vagy mindkettő), ORÓRIOUTH IAÓ, amelynél az IAÓ feltehetőleg Jahve görög alakja volt, de a mágikus szövegekben istent, illetve valamiféle démonikus lényt jelentett.²⁸⁷ Az ORÓRIOUTH-ot az IAÓ-hoz hasonlóan, vagy mint varázsigét használták, vagy talán egy démon neve lehetett, aki a teherbe esést megakadályozta. Bonner megemlíti egy gemmát, amely a Fouquet-gyűjteményben található, s amelynek a felirata: „Ororiouth Aubach, az asszonyok méhének ura”.²⁸⁸ Az ábrázolások különbsége

---

²⁸⁶ Az aranyra, ezüstre, rézre és bronzra írott amulettek legnagyobb gyűjteményét Roy Kotansky adta ki, a kőre írott amulettek mérvadó gyűjteménye Campbell Bonner munkája. A varázsgemmákról legutóbb Nagy Árpád Miklós írt összefoglaló tanulmányában (2003).

²⁸⁷ Nagy Árpád Miklós (1993, 115-116. oldal): „Az a korra jellemző szemléletmód, amely az egyes vallási hagyományokat egymás számára átjárhatóvá igyekezett tenni, Jahvét számos istennel látta azonosnak. Általában valamely főistennel vagy a kor teológiai gondolkodásának középpontjában álló Nappal. Átértelmeződik a Teremtő a gnosztikus hagyományban sátáninak tekintett világ megalkotójává, vagy annak egyik helytartójává is. A mágiában mindezekon kívül lehet még varázsigé része is, valamely démon titkos nevéként, Jahve alakjától már teljesen eloldottan.”

²⁸⁸ Campbell Bonner 199. oldal: „Ororiouth is almost always engraved on uterine amulets, usually on the reverse of the stone... Delatte called attention to a stone in the Fouquet collection which bears the phrase

ellenére az anyaméh gemmák ugyanazt a célt szolgálták. Az anyaméhkulcs, megfelelő varázseljárások segítségével, alkalmas időben nyitni-zárni tudta a méhet, legalábbis a hívók szerint. Nyitni azért kellett, hogy meginduljon a menstruáció, és be tudja fogadni a férfi magját abból a célból, hogy a terhesség kialakuljon, majd a férfi magjának a befogadása után újra bezáruljon a méh, és visszatartsa mind a magot, mind a vért, táplálékként a fejlődő magzatnak.²⁸⁹ Ha a nő nem akart teherbe esni, a kulcs segítségével zárva tartotta a méhét, ha azonban meg akart foganni, kinyitotta. Miután megfogant, újból be kellett zárnia a méhét, nehogy elvetéljen. A méh kulcsáról is fennmaradt egy mágikus szövegünk a Kr. u. 4. évszázadból:

„—rhkicifqhararcarahfjicikhre. Fucikle×dion: labën òÕn korènhc kaØØ korwnopod×ou bo£tnhc culÕn kaØ col¼n n£rkac potam×ac trÛyon metà mÿlitoc kaØ Iÿge tÕn lÒgon, Ótan tr×bVc kaØ Ótan cuncr×V tÕ aİdoÛÒn cou. ~cti d□ Ð lÒgoc Ð legÒmenoc: `coØ Iÿgw, m»tra tÁc dÛna, c£ne kaØ dÿxai tÕ cpÿrma toà deÛna kaØ cp[ÿ]r[m]a tÕ ckrat□c toà İarfe arfe (gr£fe). fil×tw me ¹ deÛna eİc tÕn opanta aÛtÁc crÒnon, æc —f×lhcen ¹ †Icic tÕn „Ocirin, kaØ min£tw moi jgn», æc ¹ PhlenÒph tù 'OduccÛ. cÿ dÿ, m»tra, mnhmÒneuÿ mou eİc tÕn opanta tÁc ZwÁc mou crÒnon, Óti —gè eİmi 'Akarnacqac'. taàta Iÿge tr×bwn, kaØ Ótan cr×cVc tÕ aİdoÛon, kaØ oÛtw cugg×nou, Í qÿlic, kaØ c□ m<Ò>non cçgap»ci kaØ ØpÕ mhdenÒc pote koinwn»cetai, eİ m¼ ØpÕ coà mÒnou.”²⁹⁰

„*erékisiphthéararcharaéphthisikére. Physikleidion* (vagina kulcsa). Végy egy varjútojást és egy varjúláb növény (*korónopodiu botanés*) nedvét, egy folyami rája (*narkas potamias*) epéjét, keverd össze mézzel, és keverés közben, valamint aközben, hogy bedörzsölöd vele a szeméremtagodat (*aoidoion*) mondd az igét: »Neked mondom, e nőnek (*tés dina=tés deina*) a méhe, nyíl ki és fogadd be e férfi (*tu deina*) magját és *iarphe arphe* erőtlén magvát! (Írjad!) Szeressen engem ez a nő (*hé deina*), míg csak él, ahogy Isis szerette Osirist, és maradjon számomra tiszta, ahogy Pélenopé (= Pénélopé) Odysseus számára. Te pedig, anyaméh, emlékezzél rám, életem egész ideje alatt,

---

metras gynaikon kyrios Ororiuth Aubach along with other demonic names, not elsewhere attested, that control the female organ.”

²⁸⁹ Jane Rowlandson 359. oldal: „Opening to release menstrual blood and to receive the man's seed in order to initiate a pregnancy, and closing again after she has taken up the man's seed, retaining both the seed and the menses as nourishment for the developing foetus.”

minthogy én vagyok Akarnachthas!« Keverés közben ezt mondd, és akkor is, amikor bekened a szeméremtagodat, és ha így közösülsz azzal (a nővel), akivel akarsz, egyedül csak téged fog szeretni, és soha senki mással nem fog közösülni, csak egyedül veled.”²⁹¹

---

²⁹⁰ *PGM XXXVI* 283-295.

²⁹¹ A mágikus gemmák mindmáig legjelentősebb gyűjteménye Campbell Bonner hatalmas monográfiája, a mágikus papiruszok pedig részben Karl Preisendanz idézett két kötetes gyűjteményében, részben pedig a Robert W. Daniel és Franco Maltomini által kiadott *Supplementum Magicum* két kötetében (Opladen 1990-1992) olvashatók.

SÓRANOS RECEPTJEIBEN HASZNÁLT ALKOTÓELEMEK

Az alábbiakban Sóranos nőgyógyászati munkája által megadott, a magzatelhajtásban, a menstruáció megindításában és a fogamzásgátlásban használatos receptek összetevőit vizsgálom meg. Az egyes növények, származékaik és más vegyi anyagok a görög ábécé sorrendjében követik egymást. A címszavak tartalmazzák az adott anyag tudományos latin nevét, ha ilyen nincs, latin megfelelőjét, angol, francia és magyar fordítását, a receptet, amiben szerepel, a helyet, ahol Sóranos, valamint ahol Hippokratés megemlíti. Egyes esetekben kitérek arra, hogy mai tudásunk szerint az adott szer mennyire minősül hatásosnak.

'Alqa...a, ¹

Tudományos (latin) neve: ALTHAEA OFFICINALIS L.

Magyar neve: orvosi ziliz, (fehér) mályva

Angol: marsh mallow, francia: guimauve

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele...”²⁹²

Farmakobotanikai hatás: „A növény levelei (*Althaeae folium*) és gyökere (*Althaeae radix*) adják a drogot...A levéldrog sok nyálkát és nyomokban illóolajat tartalmaz. A gyökérdrog 30% nyálkaanyagot, 30–40% keményítőt, 2% aszparagint, 5–10% cukrot, kb.10% pektint, 2% cseranyagot, kb. 1% zsírsolajat, 7%-ban foszfátban gazdag, lecitint stb. tartalmaz. Mindkét drogot nyálkás bevonóként alkalmazzák a légcső és emésztőszervek hurutos megbetegedéseiben, különösen a gyermekgyógyászatban.

Alkatrészei köhögés elleni teakeveréknek. Használják klisztérnek és lágyító borogatónak.”²⁹³

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

'Alòh, ¹

Tudományos (latin) neve: ALOË VERA L.

Magyar neve: aloé

Angol: aloe, francia: aloès

Használata: Hányinger, hányás megszüntetésére, valamint fogamzásgátló szerként más anyagokkal keverve. Ez utóbbira pl.: „Vagy: egy drachma aloét, három obolos fehérviola magot, egy drachma gyömbért, két fehér borsszemet keverj borba, és az egészet három adagban elosztva add inni a menstruáció megszűnte után.”²⁹⁴

Farmakobotanikai hatás: Az aloét úgy készítik el, hogy az aloéfajták leveleiből nyert tejnedveket besűrítik. Hashajtó és vértisztító hatású.²⁹⁵ Farnsworth szerint abortív és fogamzásgátló hatása van.²⁹⁶

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

²⁹² „E, d□ m», ka^ topikij TMgkaq...zousan e„j cšyhma linospšrmou, t»lewj, mal£chj, elqa...aj, crtem...saj, ka^ kataplassomšnh toj aÚtoj.”

²⁹³ Rápóti-Romváry 133-134. oldal, vö. Dános 235. oldal.

²⁹⁴ »À elòhj <o a/, leuko□ou spšrmatoj trièbolon, ziggibšrewj <o a/ , pepšrewj leukoà kÒkkoì B/: d...dou met' oŕnou, tÕ Ólon mer...saj e„j dÒseij trej met| t¼n lÁxin tìn katamhn...wn.”

²⁹⁵ Weisseck 54-55. oldal.

'Artemis...a, ¹

Tudományos (latin) neve: ARTEMISIA VULGARIS L.

Magyar neve: fekete üröm

Angol: mugwort, francia: armoise

Használata: Veteléshez vezet. A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele...”²⁹⁷ Farnsworth szerint abortív és fogamzásgátló hatása van.²⁹⁸

Farmakobotanikai hatása: „A drog (*Artemisiae herba*) kevés illóolajat, keserűanyagot, gyantát tartalmaz. Teáját étvágyjavítónak, epeműködést serkentőnek, bélféregűzőnek, görcscsillapítónak, idegerősítőnek fogyasztják... Külön kívánságra a gyökerét (*Artemisiae radix*) is szoktuk gyűjteni, amely 0,1% illóolajat, inulint, cseranyagot, gyantát tartalmaz. Főzetét a népgyógyászatban erősítőként, görcsoldóként, vitustánc²⁹⁹, epilepszia és hisztéria ellen használják.”³⁰⁰

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

---

²⁹⁶ 551. és 567. oldal.

²⁹⁷ Lásd az orvosi ziliznél.

²⁹⁸ 549. és 559. oldal.

²⁹⁹ Brencsán (83. oldal): „Az arcizmokban és a végtagok disztális részeiben mutatkozó gyors, csapkodó mozgás (chorea).”

³⁰⁰ Rápóti-Romváry 145. oldal.

'Ay...nqion,

Tudományos (latin) neve: ARTEMISIA ABSINTHIUM L.

Magyar neve: abszint=(fehér üröm)

Angol: absinthium, wormwood, francia: absinthe

Használata: Ürömmel készített bor, amelyet mézzel együtt keverték és használtak terhes nőnél a magzat elhajtására. Fogamzásgátló szer, ugyanakkor vetélést okoz. A már megfogant magzat elhajtására is használták pesszáriumba helyezve más anyagokkal együtt összekeverve pl.: „Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrní.”³⁰¹

Farmakobotanikai hatása: „A fehér ürömből kétféle drogot kell előállítani; a tölevelekből és a száraz levelekből állót: a „fosztott ürömöt”, valamint a virágzásúak kezdetén vagy éppen üde virágzásukban gyűjtött, a szár felső, legfeljebb 50 cm részeiből állót: a „virágos ürömöt”...Magukban vagy teakeverékekben étvágygerjesztő, emésztést serkentő, szélhajtó, bélféregűző, epeműködést serkentő teák készítésére használják. A virágos ürömöt a likőr- és a borászati ipar is kiterjedten alkalmazza ürömösborok és keserű likőrök készítésére. Különösen Franciaországban nagyon elterjedt az abszint ital; forgalomba hozatala az egész világon tiltva van, mert élvezete tönkretette az emberek ezreinek idegeit.”³⁰² Farnsworth szerint abortív és fogamzásgátló hatása van.³⁰³

Forrás: Sóranos 1, 17, 52; 1, 20, 63; 1, 20, 64; 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 3, 11; *Aff. Int.* 52.

³⁰¹ „Ἰλλοῖ πῆσσῳ ἐκινδυνώτεροῖ, ἰμβροῦ, καρδαμῶν, κεντρίου, ἀψίνθου, κιννάμου, σμύρνης, ἰστίου ἴσον, δι' ὕδατος ἐπιπλασῆ.”

³⁰² Rápóti-Romváry 137-138. oldal. Ma már nincs betiltva, mert kábítószer anyagtartalmát kivonták. Jelenleg már Magyarországon is beszerezhető, nemcsak Franciaországban.

³⁰³ 549. és 559. oldal.

GÁ kimwl...a

Tudományos (latin) neve: TERRA CIMOLIA, SMECRIS

Magyar neve: Kimólosi agyag, zsírkő

Angol: Cimolian earth, francia: terre de Cimôlos

Használata: Más anyagokkal keverve, gyapjútekercsbe rakva, mint tampont helyezték fel a közösülés előtt a vaginába, két vagy három órára, hogy megakadályozzák a terhességet pl.: „Másik: kimólosi agyagot és panax gyökerét egyenlő arányban törj össze, majd külön-külön, aztán pedig együtt keverd össze vízzel, és ugyanolyan módon helyezd fel, amikor a keverék már nyúlóssá vált.”³⁰⁴

Farmakobotanikai hatása: „Hűsítő hatású, megkönnyíti a légzést, összehúzószerként használatos.”³⁰⁵

Forrás: Sóranos 1, 20, 62.

Használata Hippokratésnál: –

DŁfnh, ¹

Tudományos (latin) neve: LAURUS NOBILIS

Magyar neve: közönséges babér (nemes babér)

³⁰⁴ „Υλλο: gÁj kimwl...aj, pŁnakoj ...xhj čn| ‡son, kat' „d...an ka^ Đmoà meq' Űdatoj trčbe, ka^ gloiđej genŌmenon æsaŰtwj prost...qei.”

³⁰⁵ Burguière–Gourevitch–Malinas 101. oldal, 291. jegyzet: „Elle est refroidissante, mais qu'elle favorise aussi la perspiration.”

Angol: sweet bay (bay-tree), francia: laurier noble

Használata: A terhes nőknél a magzat elhajtására alkalmazták pl.: „Vagy: három drachma rutalevelet, két drachma mirtuszt és ugyanennyi babérlevelet áztass borba beáztatni, és itasd meg vele.”³⁰⁶

Farmakobtanikai hatása: „A Kis-Ázsiában előforduló és a Földközi-tenger környékén kultivált örökzöld cserje vagy fa adja a drogot. A levél és a termés is jellemző fűszeres szagú. Levele 1–3% illóolajat és keserűanyagot tartalmaz, igen elterjedt konyhafűszer.”³⁰⁷ Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁰⁸

Forrás: Sóranos 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Aff. Int.* 52.

„Elaion palaiòn

Tudományos (latin) neve: OLIVA OLEUM FOETIDUM

Magyar neve: olívaolaj (avas)

Angol: old olive oil, francia: huile vieille

Használata: A méhszájat kenik be vele a közösülés előtt, hogy a terhességet megakadályozzák pl.: „Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzsammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves

³⁰⁶ „À fÚllwn phgℓnou <o g/, murs...nhj <o b/, dℓfnhj †saj Đmo...wj diišnai met' o†nou, ka^ pÒtize.”

³⁰⁷ Rápóti-Romváry 307. oldal, vö. Dános 111. oldal.

³⁰⁸ 565. oldal. Touwaide szerint megindítja a menstruációt. (998. oldal)

viasszal.”³⁰⁹ Ezenkívül, ha egy nő már teherbe esett, akkor is használták ezt a magzat elhajtására. Ez utóbbi esetben pl.: „Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levével elegyítve, néha mézzel keverve...”³¹⁰

Forrás: Sóranos 1, 20, 61; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál³¹¹: *Aff.* 41, 55; *Morb.* 2, 30, 60; *Morb.* 3, 2, 16; *Aff. Int.* 20, 52; *Acut.* 18, 51, 52.

'Elat»rion, tÒ

Tudományos (latin) neve: SUCUS ECBALLII ELATERII

Magyar neve: közönséges magrugó leve

Angol: squirting cucumber juice, francia: juice de concombre sauvage

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal keverve pl.: „Ezek közt ilyeneket találunk: 5 uncia³¹² ciklámen, ugyanannyi közönséges magrugó leve és abszint, 10 drachma abszint és sártök, 8 drachma csalánmag és sziksó, 1 drachma opopanax, 5 drachma közönséges magrugó gyökér, 6 drachma keserű csillagfűrt és vérehulló fecskéfű gyökér, ugyanannyi fehérviola mag vagy fehérviola gyökér. Annyi hennaolaj, hogy elegendő legyen tapasz készítéséhez.”³¹³

³⁰⁹ „Sunerge< dš tí ċsullhy...v kaˆ tÕ diacr...ein tÕ stÒma tÁj Østšraj™la...J palaiJ À mšliti À kedr...v À Ńpobals£mJ, kat' „d×an À kaˆ met' yimuq...ou, À khrwtí Øgr' di' murs...nou kaˆ yimuq...ou...”

³¹⁰ „...kaØ kataplassomŸnhn to×j aŰto×j, —gcumatizomŸnhn d□ tÙ palaiù —la×ù kat' İd×an À kaØ met' phg£nou culoà, pot□ d□ kaØ mŸlitoj...”

³¹¹ Hippokratés az olívaolaj valamennyi formáját használja.

³¹² Az uncia római eredetű mértékegység a görög világban, amelyet az orvosi irodalomban, és később a birodalom keleti felén is általánosan használtak. 1 uncia a libra 1/12 része=27,29 g. 1 drachma=1/8 uncia.

³¹³ „—n oŰj Ństi kaØ taàta: kuklam×nou, —lathr×ou, ċrtemis×aj ċn' oŰgg×aj e/, ċyinq×ou, kolokunq×doj <o i/, kŰkkou kn×dhj, n×trou <o h/, Ńpop£nako×j <o a/, sikŰou ċgr×ou ·×zhj <o e/, qŸrmwn pikrîn, celidon×aj ·×zhj, leuko□ou spŸmatoj À tÁj ·×zhj <o z/, kupr×nou —la×ou tŰ ċrkoàn ċlj tŰ Ńmplastron poiÁsaj tŰ f£rmakon.”

Farmakobotanikai hatása: A növénynek Farnsworth szerint fogamzásgátló hatása van.³¹⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 3, 10, 15; *Aff. Int.* 18, 37.

EÜzwmon, tÒ

Tudományos (latin) neve: ERUCA SATIVA L.

Magyar neve: borsmustár

Angol: rocket, francia: roquette

Használata: A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: egy obolos borsmustár magot és fél obolos medvetalpat ecet és méz elegyében meginni.”³¹⁵

Forrás: Sóranos 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

Zigg...berij, Ð/¹

Tudományos (latin) neve: ZINGIBER OFFICINALE L.

Magyar neve: gyömbér

Angol: ginger, francia: gingembre

---

³¹⁴ Farnsworth 549. oldal. Touwaide szerint pedig látásjavító hatással rendelkezik. (997. oldal)

Használata: A terhesség megakadályozására használták pl.: „Vagy: éretlen gubacsot, gránátalma héjának a belsejét és gyömbért, mindegyikből két drachma³¹⁶ mennyiséget, gyúrd össze borral, majd bükköny nagyságú³¹⁷ golyókat formálj belőle, aztán fedett, árnyékos helyen szárítsd meg, és add oda, hogy közösülés előtt pessosba téve helyezze fel.”³¹⁸

Farmakobotanikai hatása: „A gyömbér nemcsak az ókorban, hanem ma is az egyik legkedveltebb fűszer és gyógynövény. Gyökere az ázsiai orvoslásban „forrónak” számít. Hőséget vagy tüzet visz a testbe, így izgatja a nemi szerveket. Csaknem mindenütt, ahol csak nő, gyökerét afrodiziákumként hasznosítják. Gyökértörzse illóolajat és fűszeranyagokat tartalmaz. Mindkét összetevője elősegíti az emésztést, fokozza a vérkeingést, és általános élénkítő hatású.”³¹⁹ „Meleg forrázata, mint izzasztó s a megakadt hószámot megindító szer ismeretes.”³²⁰ Farnsworth szerint abortív hatása van.³²¹

Forrás: Sóranos 1, 20, 62; 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

Qe<on, tÒ

Tudományos (latin) neve: SULPHUR

Magyar neve: kén

Angol: brimstone, sulphur, francia: soufre

³¹⁵ „À eÙzè mou spÿrmatoj ÑbolÕn ›na, spondul×ou ÷mièbolon pieÛn met' Ñxumÿlitoj.”

³¹⁶ A drachma, mint mértékegység, súlya 3,411 g volt.

³¹⁷ A bükköny nem jelent pontos mértéket, de nagyjából megadja a golyók nagyságát, vö. Theophrastos: *Hist. plant.* 7, 63., Dioskoridés 5, 150, 6.

³¹⁸ „À khk×doj Ñmfak×nhj, sid×wn toà —ntÒj, ziggibÿrewj çn' | <o b/, çn,£plasse met' oÐnou ÑrÒbwn megÿqei kaØ x›raine —n ski' kaØ prÕ tÁj sunous×aj d×dou prost×qesqai —n pessù.”

³¹⁹ Ratsch 77. oldal, vö: Dános 362. oldal. „Arabian spice-plant, the root of which was used in medicine.” (LSJ).

³²⁰ Kazay IV. 382-83.

³²¹ 577. oldal.

Használata: A terhes nőknél a magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegegyúrni.”³²²

Forrás: Sóranos 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 3, 10.

QŸrmoj, Ð

Tudományos (latin) neve: LUPINUS ALBUS L.

Magyar neve: csillagfürt (erdei), farkasbab

Angol: lupine, francia: lupin

Használata: A magzat elhajtásánál használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégis megmaradna a magzat, akkor ne ezekkel a közönséges kenőcsökkel kenje be magát a nő, hanem olyannal, amelyik a csillagfürt lisztjével kevert bikaepéből és abszintból készült, és használjon ehhez hasonló anyagokkal átitatott tapaszokat.”³²³

Farmakobotanikai hatása: Alkaloidák vannak benne. Gyógyhatása nemigen van. Gyenge minőségű talajok trágyázására használják.³²⁴ Farnsworth szerint abortív hatása van.³²⁵

Forrás: Sóranos 1, 20, 64; 1, 20, 65.

³²² Lásd az abszintnál. „Used to fumigate and purify.” (LSJ).

³²³ „K`n —pimŸnV, kataplassomŸnhn mhkŸti toj koinoj kataplŸsmasi, çll| toj di| qerm×nou çleŸrou met| colÁj taure×aj kaØ çyinq×ou, [kaØ toj] ÐmoioŸgenŸsin tîn —piqemŸtwn.”

³²⁴ Dános 170. oldal.

³²⁵ 566. oldal.

Használata Hippokratésnál: *Acut.* 47.

†Irij, ¹

Tudományos (latin) neve: IRIS FLORENTINA L.

Magyar neve: írisz, nősirom (kerti vagy kék), halvány nősirom, violagyökér

Angol: iris, francia: iris

Használata: A növényből készített olajat használták a magzat elhajására pl.: „...vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel együtt...”³²⁶

Farmakobotanikai hatása: „Az *Iris Germanica*, *Iris Pallida*, *Iris Florentina* kerti dísznövényként ismertek, Vízszintes rizómájuk (hámozva vagy hámozatlanul) drogot ad. Használták belsőleg nyákoldó teakeverékek alkotórészeként, külsőleg pedig fogporokba vagy lapocskává esztergálva csecsemő fogzásakor rágófelüket gyanánt (*Iridis rhizoma pro infantibus*). E felhasználás drogot kivonták a forgalomból, ugyanis a nagy keményítőtartalom a szájüregben kiváló táptalajként szolgált szájpenészek előidézésére.”³²⁷ Farnsworth szerint abortív hatása van.³²⁸

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

†Isc£j, ¹

³²⁶ „À Īr×n%o À çyinq×%o sÚn mŸliti”

³²⁷ Dános 352. oldal.

³²⁸ 564. oldal.

Tudományos (latin) neve: FICUS CARICA

Magyar neve: füge (szárított)

Angol: dried fig, francia: figue sèche

Használata: A terhesség megakadályozására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: szárított füge húsát morzsolj szét, keverd el sziksóval, és helyezd fel.”³²⁹ Ezen kívül a fügét élelmiszerként is használták, mivel igen tápláló.

Farmakobotanikai hatása: A gyümölcs enyhén hashajtó.³³⁰

Forrás: Sóranos 1, 20, 62.

Használata Hippokratésnál: *Aff. Int. 35; Acut. 71.*

Κέρδμον, τὸ

Tudományos (latin) neve: LEPIDIUM SATIVUM L.

Magyar neve: zsázsa

Angol: cress, nosesmart, francia: cresson

Használata: Hüvelykúp alapanyagaként használták ugyanúgy, mint a gyantát, rutát, fokhagymát és a koriandert.³³¹

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint abortív hatása van.³³²

³²⁹ „À Ἰσχυρῶν σελκῶν λειῶσαι μετὰ τὸν τρούχον.”

³³⁰ Bremness 56. oldal.

³³¹ „Μετὰ τὸν τρούχον, ὡς καὶ τὸν τρούχον, ὡς καὶ τὸν τρούχον, ὡς καὶ τὸν τρούχον, ὡς καὶ τὸν τρούχον.”

³³² 561. oldal.

Forrás: Sóranos 1, 11, 35.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 2, 26; *Morb.* 3, 16; *Aff. Int.* 40.

Kard $\text{\textcircled{L}}$ mwmon, t $\text{\textcircled{O}}$

Tudományos (latin) neve: ELETTARIA CARDAMOMUM

Magyar neve: kardamom, malabári kardamom

Angol: cardamom, francia: cardamome

Használata: A kardamomt, mint pesszárium alapanyagot alkalmazták a magzat elhajtására pl.: „Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolet, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrní.”³³³

Farmakobotanikai hatása: „Szürkésárga vagy barnás színű, illatos magokat tartalmazó termései adják a drogot, amelynek kb. 5% illóolajat, zsírosolajat, keményítőt, cukrot tartalmaz. Mint emésztést elősegítő szer és likőripari ízjavító kerül felhasználásra.”³³⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: –

Kolokunq...j, ¹

Tudományos (latin) neve: CITRULLUS COLOCYNTHIS

---

³³³ Lásd az abszintnál.

Magyar neve: sártök

Angol: bitter-apple, francia: coloquinte

Használata: A magzat elhajtására más anyagokkal keverve pl.: „...10 drachma abszint és sártök...”³³⁵

Farmakobotanikai hatása: „A drog fehér vagy sárgásfehér színű, szivacsos, bodzabélre emlékeztető állományú, szagtalan, keserű ízű. Tartalmaz: kolocintint, kolocintidint, citoullolt, fitoszterol-glikozidát, kvercetint, drasztikus hashajtó hatású anyagot, illóolajat, gyantát, sókat, gyümölessavakat. Extraktum és tiktúra alakban használatos, mint erélyes hashajtó.”³³⁶ Farnsworth szerint abortív hatása van.³³⁷

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Kedr...j,¹

Tudományos (latin) neve: JUNIPERUS COMMUNIS L.

Magyar neve: közönséges boróka, gyalogfenyő, borovicskafenyő³³⁸

Angol: juniper, francia: junipère

Használata: A magzat elhajtására és a fogamzás megakadályozására használták más anyagokkal együtt. A méhszájat kenték be vele a közösülés előtt, hogy megakadályozzák

---

³³⁴ Rápóti-Romváry 316. oldal, vö. Dános 362. oldal.

³³⁵ „çyiq×ou, kolokunq×doj <o i/”

³³⁶ Rápóti-Romváry 324. oldal, vö. Dános 222. oldal.

³³⁷ 561. oldal.

³³⁸ A borókából készült gyantát használták. Burguière–Gourevitch–Malinas, valamint Temkin a cédrusfa gyantájára gondol.

a terhességet pl.: „Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzsammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves viasszal.”³³⁹

Farmakobotanikai hatása: „Kékesfekete tobozbogyói a kialakulást követő második évben látható; ez a drog is – *Juniperi pseudofructus (galbulus)*. Erőteljes diuretikumok, görcsoldók készülnek belőle. Fája és kátránya (*Juniperum Lignum* és *Pix Juniperi*) a bőrgyógyászatban nyernek felhasználást... A családról, az odasorolt fajokról összefoglalásként el kell mondani, hogy mind vegetatív, mind generatív testtájaik súlyos mérgezések kiváltói lehetnek. Bőrön gyulladásokat és ekcémát, belsőleg nyálkahártya károsításokat, vérzéseket (vetélést), súlyos vese- és májelégtelenséget okozhat. Mindezekhez szív és érrendszeri panaszok, légzésbénulás társulhat.”³⁴⁰ Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁴¹

Forrás: Sóranos 1, 20, 61; 1, 20, 63; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Khk...j, ¹

Tudományos (latin) neve: GALLA TURCICA

Magyar neve: gubacs

Angol: oak gall/oak apple, francia: galle

Használata: Fogamzásgátló szerként használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: törj szét két rész gránátalmahéjat és egy rész gubacsot, formálj belőlük kis hüvelykúpokot, és

³³⁹ Lásd az olívaolajnál.

³⁴⁰ Dános 87. oldal, vö. Rápóti-Romváry 93-94. oldal.

³⁴¹ 562. oldal.

ezt a havi vérzés megszűnte után helyezd fel.”³⁴² „Vagy: éretlen gubacsot, gránátalma héjának a belsejét és gyömbért, mindegyikből két drachma mennyiséget, gyúrd össze borral, majd bükköny nagyságú golyókat formálj belőle, aztán fedett, árnyékos helyen szárítsd meg, és add oda, hogy közösülés előtt pessosba téve helyezze fel.”³⁴³

Farmakobotanikai hatása: „Kis-Ázsiában főleg az egyes tölgyhajtások különböző részein a gubacsdarázs szúrásának hatására keletkező képződmény. Gömbölyű vagy kissé körte alakú, szürkészöld színű, tompa dudoroktól egyenetlen. Kb. 70% cersavat, azon kívül cukrot, keményítőt, illóolajat, glükózt stb. tartalmaz. Erősen összehúzó hatása.”³⁴⁴

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 20, 62; 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 2, 13.

Kn...dh, ¹

Tudományos (latin) neve: URTICA DIOICA L.

Magyar neve: csalán (nagy)

Angol: nettle (great), francia: ortie

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „...8 drachma csalánmag és sziksó...”³⁴⁵

Farmakobotanikai hatása: „A drog (*Urticae folium*) glikozidákat, cseranyagokat, egy gyantyszerű anyagot (csalánméreg), hangyasavat, ecetsavat, hisztamint, B- és C-vitamint, viaszt, cukrot, klorofillt (növényi zöld), szerves savakat, sárga színanyagot, glükokinint

³⁴² „À sid×wn mÿrh dÚo, khk×dwn mÿroj —n leièsaj çnℒplasse balℒnia mikr | kaØ Øpot×qei met | t%4n lÁxin tîn katamhn×wn.”

³⁴³ Lásd a gyömbérenél.

³⁴⁴ Rápóti-Romváry 312. oldal.

³⁴⁵ „kÒkkou kn×dhj, n×trou <o h/”

(vércukorszintet csökkentő anyag), ásványi sókat stb. tartalmaz... Teáját reuma, köszvény, cukorbetegség, vesebetegség, csalánkiütés, hólyaghurut, magas vérnyomás, gyomor- és bélhurut, bőrkérek, vesekövek ellen, valamint vértisztítóként, vizelethajtónak, általános erősítőnek, gyomor- és bélvérzés, köhögés csillapítására stb. isszák.”³⁴⁶
Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁴⁷

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Komm..., tÒ

Tudományos (latin) neve: GUMMI ARABICUM

Magyar neve: gumi, mézga, arabmézga

Angol: gum, francia: gomme

Használata: A terhesség megakadályozására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: gránátalmahéjat azonos mennyiségű mézga és rózsajel elegyével helyez fel.”³⁴⁸

Farmakobotanikai hatása: „Észak-afrikában honos *Acacia senegal* verek kiszivárgó nedve. Arabint, cukrot és cseranyagot tartalmaz.”³⁴⁹

Forrás: Sóranos 1, 20, 62.

Használata Hippokratésnál: –

³⁴⁶ Rápóti-Romváry 104-105. oldal, vö. Dános 243-244. oldal.

³⁴⁷ 577. oldal.

³⁴⁸ „À s×dia met! kÒmmewj Ðsou kaØ ·od...nou Ðsou prost...qei.”

Korxandron, tÒ

Tudományos (latin) neve: CORIANDRUM SATIVUM L.

Magyar neve: koriander, koldusbors, cigánypetrezselyem

Angol: coriander, francia: coriandre

Használata: Hüvelykúp alapanyagaként használták ugyanúgy, mint a gyantát, rutát, fokhagymát és a zsázsát.³⁵⁰

Farmakobotanikai hatása: „A koriandert az egyiptomiak afrodisziákumként, a görögök a bor fűszerezésére használták. A magok enyhén nyugtató, emésztést javító, szélhajtó hatásuk mellett enyhítik a migrénes panaszokat is.³⁵¹ „A borban elkeverve az ondótermelés növelésére már Dioskuridés is ajánlotta.”³⁵²

Forrás: Sóranos 1, 11, 35.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 38, 54; *Morb.* 2, 50; *Morb.* 3, 17; *Aff. Int.* 12, 35.

KuklÉminoj, ¹

Tudományos (latin) neve: CYCLAMEN GRAECUM L.

Magyar neve: ciklámen

Angol: cyclamen, francia: cyclamen

---

³⁴⁹ Rápóti-Romváry 313. oldal.

³⁵⁰ Lásd a zsázsánál.

³⁵¹ Bremness 244. oldal, vö. Rápóti-Romváry 194. oldal, vö. Touwaide 1001. oldal.

³⁵² Rátsch 54. oldal.

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ezek közt ilyeneket találunk: 5 uncia ciklámen, ugyanannyi közönséges magrugó leve és abszint, 10 drachma abszint és sártök, 8 drachma csalánmag és sziksó, 1 drachma opopanax, 5 drachma közönséges magrugó gyökér, 6 drachma keserű csillagfürt és vérehulló fecskefü gyökér, ugyanannyi fehérviola mag vagy fehérviola gyökér.”³⁵³

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁵⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 2, 47.

KÚproj, ¹

Tudományos (latin) neve: LAWSONIA INERMIS L. (LSJ) V. PHILLYREA LATIFOLIA L. (Stirling)

Magyar neve: henna³⁵⁵

Angol: henna, francia: henné

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Annyi hennaolaj, hogy elegendő legyen tapasz készítéséhez.”³⁵⁶

Farmakobotanikai hatása: „Tipikus keleti festőnövény, amely az alkannához hasonló festék- és cseranyagot tartalmaz.”³⁵⁷ Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁵⁸

---

³⁵³ Lásd a közönséges magrugó levénél.

³⁵⁴ 572. oldal, vö Touwaide 999. oldal.

³⁵⁵ A hennából nyert olajat használták.

³⁵⁶ Lásd a közönséges magrugó levénél.

³⁵⁷ Rápóti-Romváry 314. oldal.

³⁵⁸ 568. oldal.

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

KÚtinoj, ¹

Tudományos (latin) neve: FLOS PUNICAE GRANATI

Magyar neve: gránátalmavirág

Angol: flower of pomegranate, francia: fleurs de grenadier

Használata: „Vagy: két drachma gránátalmavirágot, egy drachma gubacsot és egy drachma abszintot összetörve vond be borókagyantával, formálj belőle árpaszem nagyságú kúpokot, és helyezd fel a menstruáció megszűnte után két napon keresztül.”³⁵⁹

Forrás: Sóranos 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

Leukò□on, tò

Tudományos (latin) neve: MATTHIOLA INCANA L.

Magyar neve: fehérviola, téli viola³⁶⁰

Angol: gilliflower, francia: giroflée

³⁵⁹ „À kut×nwn <o b/, khk×dwn <o a/, çyinq×ou <o a/, leièsaj çnal£mbane kedr×an kaØ çn£plasse kriqÁj megŸqei kaØ prost×qei met' t%4n lÁxin tîn katamhn×wn eÜqŸwj —f' 'mŸraj b/.”

³⁶⁰ Temkin szerint ez a sárgaviola (*Cheirathus Cheiri*). Ennek a növénynek nagy részt a magját használták.

Használata: A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására használták különböző anyagokkal együtt pl.: „Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni adni három napon át.”³⁶¹
 Használták még pesszáriumban magzatelhajtóként is pl.: „Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium (*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrni.”³⁶²

Farmakobotanikai hatása: Abortív, vetélést és simaizom összehúzódot elősegítő szer.³⁶³
 Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁶⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 63; 1, 20, 64; 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: –

L×non, tÒ

Tudományos (latin) neve: LINUM USITATISSIMUM L.

Magyar neve: len³⁶⁵

Angol: lin, francia: lin

Használata: A terhes nőnél a nyolcadik vagy a kilencedik hónapban a nemi szervek ellazítására használták más anyagokkal együtt, azért, hogy könnyedebben szüljön pl.: „Üljön lenmag vagy görögszéna vagy erdei mályva főzetéből készített ülőfürdőbe, fecskendezzen be édes olívaolajat, és használjon lúdsírral és velővel átitatott

³⁶¹ „<À> leuko□ou spÿmatoj kaØ murs×nhj çn| trièbolon, smÛrnhj dracm»n, pepÿrewj leukoà kÒkkouj dÛo met' oÐnou —f' 'mÿraj treÛj didÒnai p×nein.”

³⁶² Lásd az abszintnál.

³⁶³ Farnsworth 561. oldal.

³⁶⁴ 561. oldal.

³⁶⁵ A lennek magját használták különféle keverékek alapanyagaként.

pepszáriumot.”³⁶⁶ A magzat elhajtására is használták más anyagokkal vegyítve pl.: „Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele.”³⁶⁷

Farmakobotanikai hatása: „A drogot szolgáltató lenmagvak (*Lini semen*) kb. 4 mm hosszúak, kb. 1 mm vastagok, lapos tojás alakúak, fénylő barnák, az egyik végükön hegyesek. A lenmag 30–40% zsírosolajat, 20% fehérjét, lecitint, keserű anyagot, kéksavglikozidát, a maghéjban nyálkát stb. tartalmaz. A magot leöntve nyákos folyadékot készítenek belőle, amely bélhurutos bántalmakban a bélfalak izgalmi állapotának a csökkentésére bevonóul adnak... A mag őrleményét pépes borogatóul, kelések érlelésére használják. Az olaj kipréselése után visszamaradó pogácsát (*Lini seminis placenta*) megőrölve szintén borogatónak használják gyulladásoos testrészek „tüzeinek” csillapítására.”³⁶⁸ Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁶⁹

Forrás: Sóranos 1, 18, 56; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 3, 17; *Aff. Int.* 1; *Acut.* 18, 33, 53.

Mal $\mathcal{L}$ ch, ¹

Tudományos (latin) neve: MALVA SILVESTRIS L.

Magyar neve: erdei mályva

Angol: mallow, francia: mauve

³⁶⁶ „—gkaq×smasin toÛj di' linoſpÿrmou À t»lewj À mal $\mathcal{L}$ chj efeyhm $\mathcal{L}$ twñ, —gcumatismoÛj d□ di' —la×ou glukÿwj, ~ti d□ pessoÛj toÛj di' chne×ou stÿatoj kaØ mueln.”

³⁶⁷ Lásd az orvosi ziliznél.

³⁶⁸ Rápóti-Romváry 203-204. oldal, vö. Dános 191-192 oldal. Touwaide szerint még összehúzó, vérzéscsillapító, nyákoló, sebgyógyító és bőrbetegségek gyógyítására való. (996. oldal)

³⁶⁹ 568. oldal.

Használata: A magzat elhajtásánál használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele...”³⁷⁰

Farmakobotanikai hatása: „A drog (*Malvae silvestris flos*) köhögéscsillapító, nyákoldó teák gyakori alkotórésze. Forrázata torokgyulladás elleni öblögetőszer. Tartalmaz: nyálkát, malvin antocián glikozidát, cseranyagot.”³⁷¹ A Malvaceae család tagjai abortív hatásúak.³⁷²

Forrás: Sóranos 1, 18, 56; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésznál: *Acut.* 44.

MŸli, tÒ

Tudományos (latin) neve: MEL

Magyar neve: méz

Angol: honey, francia: miel

Használata: A méhszájat kenik be vele, a közösülés előtt, hogy a terhességet megakadályozzák pl.: „Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzsammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves viasszal.”³⁷³ A mézet használták még a terhesség létrejöttékor a magzat elhajtására más anyagokkal együtt pl.: „Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levéllel elegyítve, néha mézzel keverve, vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel

³⁷⁰ Lásd az orvosi ziliznél.

³⁷¹ Rápóti-Romváry 236. oldal, vö. Dános 235-236. oldal.

³⁷² 568-569. oldal.

³⁷³ Lásd az olívaolajnál.

együtt, vagy opopanaxot vagy sós tönkölybúzát rutával és mézzel keverve, vagy syriai kenőcsöt használjon.”³⁷⁴

Forrás: Sóranos 1, 17, 52; 1, 20, 61; 1, 20, 62; 1, 20, 63; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 41, 58, 61; *Morb.* 2, 43, 44, 64; *Morb.* 3, 14, 16; *Aff. Int.* 35, 42; *Acut.* 30, 34, 72.

MÚron sur...akon, MÚron balsℒmon

Tudományos (latin) neve: UNGUENTUM SYRIACUM

Magyar neve: szíriai kenőcs

Angol: Syrian unguent, francia: onguent de Syrie

Használata: A terhes nőknél használták a magzat elhajtására más anyagokkal együtt pl.: „Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levével elegyítve, néha mézzel keverve, vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel együtt, vagy opopanaxot vagy sós tönkölybúzát rutával és mézzel keverve, vagy syriai kenőcsöt³⁷⁵ használjon.”³⁷⁶

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Murr...nh, ¹

³⁷⁴ „—gkumatizomŸnhn d□ tū palaiū —la...%o kat' İdian À kaØ met' phgℒnou culoà, pot□ d□ kaØ mŸlitoj, À İr...nw À çyiq...J sŸn mŸliti À Ÿpopℒnaki À ilŌj cŌndrJ met' phgℒnou kaØ mŸlitoj, À mŸrJ suriakū.”

³⁷⁵ Ezt a kenőcsöt késztermékként Szíriából importálták, vö. Galénos: *de comp. med. sec. locos* K. XII 543, Burguière–Gourevitch–Malinas 103. oldal 312. jegyzet.

³⁷⁶ Lásd a méznél.

Tudományos (latin) neve: MYRTUS COMMUNIS L.

Magyar neve: mirtusz³⁷⁷

Angol: myrtle, francia: myrte

Használata: A méhszájat kenik be vele a közösülés előtt, hogy a megtermékenyülést megakadályozzák. A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására is használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni adni három napon át.”³⁷⁸ Használták még pesszáriumba rakva, valamint borban elkeverve rutával és babérlevéllel együtt, ugyanezen célból.

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint abortív hatása van.³⁷⁹

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 17, 56; 1, 20, 61; 1, 20, 63; 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Acut.* 53.

N...tron, tÒ

Tudományos (latin) neve: SODIUM CARBONATUM, SODA

Magyar neve: szóda, sziksó, lúgsó

Angol: natron, francia: nitre

Használata: Fogamzásgátló és magzatelhajtó szerként is használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: szárított füge húsát morzsolj szét, keverd el sziksóval, és helyezd fel.”³⁸⁰

³⁷⁷ A mirtusz leveleiből, ágáiból és virágaiból nyerik ki a mirtuszolajat. A növényből nyert olajat és a termését használták.

³⁷⁸ Lásd a fehérviolánál.

Forrás: Sóranos 1, 20, 62; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

'Opobalsamon, τὸ

Tudományos (latin) neve: COMMIPHORA OPOBALSAMUM ENGL.

Magyar neve: Gileád balzsama, opobalzsam

Angol: juice of the balsam-tree, francia: baume

Használata: A méhszájat kenik be vele, hogy a terhességet megakadályozzák pl.: „Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzsammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves viasszal.”³⁸¹

Forrás: Sóranos 1, 20, 61.

Használata Hippokratésnál: –

'Opopanax, τὸ

Tudományos (latin) neve: GUMMIRESINA OPOPANAX

Magyar neve: opopanax, panax

³⁷⁹ 569. oldal. Touwaide szerint viszont összehúzó és fertőtlenítő hatással rendelkezik. (997. oldal)

³⁸⁰ „Ἄ Ἰσκόδων σέρκαϊ λειῶσαι μετ' ἡ...trou prost...qei.”

³⁸¹ Lásd az olívaolajnál.

Angol: panax balm, francia: opopanax

Használata: A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: opopanaxot, kyrénéi balzsamot, rutamagot, mindegyikből két obolosnyit kell összetörni, viasszal bevonni, odaadni, hogy nyelje le, s utána igyék vízzel kevert bort, vagy az egészet a vizes borban elkeverve meginni.”³⁸²

Forrás: Sóranos 1, 20, 63; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

'Opòj kurhnaikòj

Tudományos (latin) neve: BALSAMUM CYRENAICUM

Magyar neve: kyrénéi balzsam

Angol: Cyrenaic balm, francia: baume de Cyrène

Használata: A havi vérzés megindítására, valamint a magzat elhajtására használták más anyagokkal keverve pl.: „Egyesek a havi vérzés megindítására egyszer egy hónapban kyrénéi balzsamból csicseri borsó nagyságú darab két pohár vízben való feloldását majd megivását javallják.”³⁸³ „Vagy: opopanaxot, kyrénéi balzsamot, rutamagot, mindegyikből két obolosnyit kell összetörni, viasszal bevonni, odaadni, hogy nyelje le, s utána igyék vízzel kevert bort, vagy az egészet a vizes borban elkeverve meginni.”³⁸⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 63.

³⁸² „À Ñpopēnakoj kaØ Ñpoà kurhna□koà kaØ phgēnou spŸrmatoj en| ÑboloÝj dÚo [kaØ] periplēsanta khrù didōnai katap...nein, e□ta kramētion —pirrofeŸn, À —n kramat...J p...nein.”

³⁸³ „'Eno...j d□ ~ti dokeŸ kaØ □pax toà mhnōj Ñpōn kurhna□kōn p...nein Óson —reb...nqou plÁqoj —n dusØ kuēqoij Ÿdatoj æj katam»nion —pispēmenon.”

³⁸⁴ Lásd az opopanaxnál.

Használata Hippokratésnál: –

Pýperi leukòn

Tudományos (latin) neve: PIPER ALBUM

Magyar neve: fehér bors³⁸⁵

Angol: white pepper, francia: poivre blanc

Használata: A havi vérzés megindítására, valamint a magzat elhajtására használták különböző anyagokkal keverve pl.: „Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni adni három napon át.”³⁸⁶

Farmakobotanikai hatása: Illóolaj, piperin, pirolin, kavicin, zsírsolaj, keményítő, szénhidrát, enzim és gyanta tartalmú termés. Gyógyszerként alig használják.³⁸⁷ Farnsworth szerint abortív és fogamzásgátló hatása van.³⁸⁸

Forrás: Sóranos 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

P»ganon, tÒ

Tudományos (latin) neve: RUTA GRAVEOLENS L.

---

³⁸⁵ A fehér bors a fekete bors (*Piper nigrum*) külső rétegének eltávolításával készül.

³⁸⁶ Lásd a fehérviolánál.

³⁸⁷ Rápóti-Romváry 309. oldal.

³⁸⁸ 552. és 571. oldal.

Magyar neve: ruta (kerti, szagos)

Angol: rue, francia: rue

Használata: A hüvelykúpok egyik alapanyagaként használták ugyanúgy, mint a gyantát, fokhagymát, zsázsát és a koriandert.³⁸⁹ A ruta magját a havi vérzés megindítására, valamint a magzat elhajtására használták különböző anyagokkal együtt pl.: „Vagy: opopanaxot, kyrénéi balzsamot, rutamagot, mindegyikből két obolosnyit kell összetörni, viasszal bevonni, odaadni, hogy nyelje le, s utána igyék vízzel kevert bort, vagy az egészet a vizes borban elkeverve meginni.”³⁹⁰ A ruta levét használták, ha már létrejött a terhesség, a magzat elhajtására pl.: „Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levével elegyítve, néha mézzel keverve, vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel együtt, vagy opopanaxot vagy sós tönkölybúzát rutával és mézzel keverve, vagy syriai kenőcsöt használjon.”³⁹¹ A rutának nemcsak a levét, a magját, hanem a levelét is használták. Ez utóbbit is a terhesség megszakítására pl.: „Vagy: három drachma rutalevelet, két drachma mirtuszt és ugyanennyi babérlevelet borba beáztatni, és itasd meg vele.”³⁹²

Farmakobotanikai hatása: A növényt nemcsak az ókorban, hanem manapság is használják gyógy- és fűszernövényként. „A keserűanyagokban, vasban és ásványi sókban gazdag levelek mértékletesen adagolva nehéz, fűszeres ízt adnak egyes ételeknek, italoknak. Önállóan mérgező, ezért csak teakeverékben adható. A teával magas vérnyomást, epilepsziát és bélgörcsöt kezelnek. Abortív hatása miatt várandós anyák semmiképp ne fogyasszák.”³⁹³ Farnsworth szerint is abortív hatása van.³⁹⁴

Forrás: Sóranos 1, 11, 35; 1, 20, 63; 1, 20, 64; 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 43; *Morb.* 2, 26, 47, 50, 64; *Morb.* 3, 15; *Aff. Int.* 12, 30.

³⁸⁹ Lásd a zsázsánál.

³⁹⁰ Lásd az opopanaxnál.

³⁹¹ Lásd a méznél.

³⁹² Lásd a közönséges babérnál.

³⁹³ Bremness 124. oldal, vö. Rápóti-Romváry 249. oldal, továbbá Dános 179., 182. oldal.

³⁹⁴ 574. oldal. Touwaide szerint megindítja a menstruációt, hányingercsökkenő és rákellenes hatással rendelkezik. (998. oldal).

P...tuoj floiÒj

Tudományos (latin) neve: PINEUS

Magyar neve: fenyőkéreg

Angol: pine bark, francia: écorce de pin

Használata: Más anyagokkal együtt szétmorzsolják, borba teszik, gyapjúlabdacsokat készítenek belőle, majd mindezt felhelyezik a nő hüvelyébe, hogy megakadályozzák a terhességet pl.: „Soroljunk fel néhány ilyen szert fajtáik szerint: fenyőkéreg és cserszömörce egyenlő arányban, morzsold borba. Helyezz fel egy ezzel a keverékkel mértékletesen átítatott, összecsavart gyapjúlabdacsot közösülés előtt.”³⁹⁵

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint a növénycsaládnak abortív hatása van.³⁹⁶

Forrás: Sóranos 1, 20, 62.

Használata Hippokratésnál: –

`RÒa, ¹

Tudományos (latin) neve: PUNICA GRANATUM L.

Magyar neve: gránátalma³⁹⁷, pomagránát

Angol: pomegranate, francia: grenade

³⁹⁵ „MnhmoneÚsomen d□ —n...wn kaØ kat' e□doj: p...tuoj floiÒn, ·oàn bursodeyikÒn, —k£stou Ðson, trÙbe met' oÐnou kaØ prost...qei metr...wj prÕ táj sunous...aj perieilhqŸntoj —r...ou.”

³⁹⁶ 571. oldal.

³⁹⁷ A gránátalma virágát, magját, de leginkább a héjának belsejét (s...dion, tÒ) használták, amit ez a idézett szövegekből is jól látszik.

Használata: Fogamzásgátló szerként használták más anyagokkal keverve pl.: „Vagy: törj össze friss gránátalma héjának belső részét, keverd el vízzel, és helyezd fel.”³⁹⁸ „Vagy: törj szét két rész gránátalmahéjat és egy rész gubacsot, formálj belőlük kis hüvelykúpokot, és ezt a havi vérzés megszűnte után helyezd fel.”³⁹⁹ „Vagy: nedves timsót és gránátalma héjának a belsejét oldd fel vízben, és gyapjúra téve helyezd fel.”⁴⁰⁰ „Vagy: éretlen gubacsot, gránátalma héjának a belsejét és gyömbért, mindegyikből két drachma mennyiséget, gyúrd össze borral, majd bükköny nagyságú golyókat formálj belőle, aztán fedett, árnyékos helyen szárítsd meg, és add oda, hogy közöszülés előtt pessosba téve helyezze fel.”⁴⁰¹ „Vagy: gránátalmahéjat azonos mennyiségű mézga és rózsaoilaj elegyével helyezz fel.”⁴⁰²

Farmakobotanikai hatása: „...a növény gyökere, ága és törzskérga a drog. Alkaloidokat (pelletierin), isometil, pseudo-pelletierin alkaloidokat és cserzőanyagot tartalmaz. Belsőféregűző szereket készítenek belőle.”⁴⁰³ Farnsworth szerint abortív és fogamzásgátló hatása van.⁴⁰⁴

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 17, 51; 1, 20, 62; 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 38, 54; *Morb.* 2, 46, 65; *Morb.* 3, 16; *Aff. Int.* 12.

Ṛòdinoj

Tudományos (latin) neve: OLEUM ROSACEUM

Magyar neve: rózsaoilaj

³⁹⁸ „À sid...wn nearîn tÕ —ntÕj leℒnaj meq' Űdatoj prost...qei.”

³⁹⁹ Lásd a gubacsnál.

⁴⁰⁰ „À stupthr...an Øgr' |n, ·Òaj kelŰfouj tÕ —ntÕj, diiŸnai meq' Űdatoj, kaØ di' —r...ou prost...qei.”

⁴⁰¹ Lásd a gyömbénél.

⁴⁰² Lásd a mézganál.

⁴⁰³ Rápóti- Romváry 312. oldal.

Angol: oil of roses, francia: huile de roses

Használata: Hányinger csökkentésére, valamint a megtermékenyülés megakadályozására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: gránátalmahéjat azonos mennyiségű mézga és rózsaoilal elegyével helyezze fel.”⁴⁰⁵

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 20, 62.

Használata Hippokratésznál: –

Roaj bursodecikOj

Tudományos (latin) neve: RHUS COTINUS L.⁴⁰⁶

Magyar neve: cserszömörce

Angol: tanning sumach, francia: sumac des tanneurs

Használata: Más anyagokkal együtt szétmorzsolják, borba teszik, gyapjúlabdacsokat készítenek belőle, majd mindezt felhelyezik a nő hüvelyébe, hogy megakadályozzák a terhességet.⁴⁰⁷

Farmakobotanikai hatása: „Drog céljára a kifejlett, a zöld nyári leveleit kell gyűjteni ágrészek nélkül... A levélárú (*Cotini folium*) 10–30% (ellagsavban gazdag) cseranyagot tartalmaz. Főzetét belsőleg gyomor- és bélvérzés, valamint makacs bélhurut ellen használják. Külsőleg fogínysorvadás és torokbántalmak ellen öblögetőnek, vérző aranyér esetén pedig ülőfürdőnek alkalmazzák.”⁴⁰⁸ Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴⁰⁹

Forrás: Sóranos 1, 20, 62.

⁴⁰⁴ 553. és 572. oldal. Touwaide szerint összehúzó hatással rendelkezik (997. oldal).

⁴⁰⁵ Lásd a mézganál.

⁴⁰⁶ Rápóti-Romváry azonosítását fogadom el. Stirling a *Rhus coriaria*-val azonosítja a növényt.

⁴⁰⁷ Lásd a fenyőkéregnél.

⁴⁰⁸ Rámóti-Romváry 107-108. oldal.

⁴⁰⁹ 555. oldal.

Használata Hippokratésnál: –

S...kouj ὄγριοj

Tudományos (latin) neve: ECBALLIUM ELLATERIUM L.

Magyar neve: közönséges magrugó

Angol: squirting cucumber, francia: concombre sauvage

Használata: Lásd az *elatérion* címszónál.

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Aff. Int.* 26, 46.

Skòrodion, τὸ

Tudományos (latin) neve: ALLIUM SATIVUM L.

Magyar neve: fokhagyma⁴¹⁰

Angol: garlic, francia: ail

Használata: Hüvelykúp alapanyagaként használták ugyanúgy, mint a gyantát, rutát, zsászt és a koriandert.⁴¹¹

---

⁴¹⁰ Rätsch (45. oldal): „A Közép Ázsiából származó növény nagyon korán elterjedt az egész világon. Hagymája miatt természetik, amelyet mint táplálékot, fűszert, gyógyszer, afrodisziákumot, sőt varázsszert is használnak. Gyakran dicsőítették csodálatos gyógyító tulajdonságait, afrodisztikus célú hasznosítását pedig már az ókori Egyiptomban is ismerték. A rómaiak Ceresnek, a termékenység istennőjének szentelték; a belőle kipréselt léből, valamint kevés korianderből szerelmi bájitalt készítettek. Számos régi fűvészkönyv szerint bujaságra serkent, valamint képes meggyógyítani a boszorkányság révén előidézett impotenciát. A fokhagymában gazdag ételeknek gyakran tulajdonítanak erotizáló hatást. Jellegzetes ízű, erős szagú illóolajának hatóanyagai antibiotikus és sejtaktivizáló hatással rendelkeznek.”

Farmakobotanikai hatása: „... a fokhagymánál – *A. sativum*nál alliin, allicin, illetőleg ajoén stb. Mindezen vegyületek, valamint szteroidszaponinok, kelidonsav és mások felelősek az évszázadok óta tapasztalt és kísérletileg is igazolt antiarterioszklerotikus, koleszterincsökkentő, HDL- fokozó, fibrinolitikus és trombocita-aggregációt gátló hatásért.”⁴¹² Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴¹³

Forrás: Sóranos 1, 11, 35; 1, 16, 46.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 54; *Morb.* 2, 27, 43, 55; *Aff. Int.* 6, 21, 44; *Acut.* 45.

SmÚrna, ¹

Tudományos (latin) neve: COMMIPHORA MYRRHA

Magyar neve: mirha(gyanta)⁴¹⁴

Angol: myrrh, francia: myrrhe

Használata: A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására használták különböző anyagokkal együtt pl.: „Vagy: három obolos fehérviola magot és ugyanennyi mirtuszt, egy drachma mirhát, két fehér borsszemet borban elkeverve inni adni három napon át.”⁴¹⁵ A mirhát használták még pesszárium alapanyagaként is, abból a célból, hogy a terhességet megszakítsák pl.: „Egy másik, kevésbé veszélyes magzatelhajtó pesszárium

---

⁴¹¹ Lásd a zsázsánál.

⁴¹² Dános 345-346. oldal, vö. Touwaide 995. oldal.

⁴¹³ 567. oldal.

⁴¹⁴ A növényből nyert mirhának nevezett gyantát használták. Bremness 23. oldal: „A mirháról már az ókorban is tudták, hogy antiszeptikus betegségeket és gyulladásokat is gyógyít. Vallási szertartásokon és halottak balzsamozására használták.”

⁴¹⁵ Lásd a fehérviolánál.

(*pessos*): fehérviolát, kardamont, ként, abszintot és mirhát, mindegyikből ugyanolyan mennyiséget, vízzel összegyúrní.⁴¹⁶

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴¹⁷

Forrás: Sóranos 1, 20, 63; 1, 20, 65.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 2, 13, 19, 25; *Acut.* 30, 67.

Stupth...ra, ¹

Tudományos (latin) neve: ALUMEN

Magyar neve: timsó

Angol: alum, francia: alun

Használata: A méhszájat kenték be vele, hogy a terhesség ne történjen meg. Továbbá nedves timsót más anyagokkal például gránátalma héjának belsejével, valamint vízzel keverték össze, és ezt a keveréket gyapjúba rakva helyezték fel a vaginába, ugyanazon célból, mint az előbbinél.⁴¹⁸

Farmakobotanikai hatás: Kitűnő összehúzó szer (vasszulfátot tartalmaz).

Forrás: Sóranos 1, 17, 50; 1, 20, 61; 1, 20, 62.

Használata Hippokratésnál: –

SpondÚlion, tÒ

---

⁴¹⁶ Lásd az abszintnál.

⁴¹⁷ 557. oldal.

⁴¹⁸ Lásd a gránátalmánál.

Tudományos (latin) neve: HERACLEUM SPONDYLIUM L.

Magyar neve: medvetalp, tehén-paszternák, (császárgyökér)

Angol: cow parsnip, francia: berce

Használata: A havi vérzés megindítására és a magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Vagy: egy obolos borsmustár magot és fél obolos medvetalpat ecet és méz elegyében meginni.”⁴¹⁹

Farmakobotanikai hatása: Furanokumarin-származékokat tartalmaz. A rágás következtében kiszivárgó sejtnedv bőrre kerülve gyulladást okoz.⁴²⁰ Fiatal levelei és lehántolt ágacskái valamint fiatal gyökerei sósvízben kifőzve ízletes főzeléket adnak.⁴²¹

Forrás: Sóranos 1, 20, 63.

Használata Hippokratésnál: –

TÁlij, ¹

Tudományos (latin) neve: TRIGONELLA FOENUM-GRÆCUM L.

Magyar neve: görögszéna, (görög lepkeszeg)

Angol: fenugreek, francia: fenugrec

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégsem vetélne el, akkor helyi kezelésként üljön lenmag, görögszéna, erdei mályva, orvosi ziliz és fekete üröm főzetébe, és kenje be magát vele...”⁴²²

---

⁴¹⁹ Lásd a borsmustárnál.

⁴²⁰ Dános 419. oldal.

⁴²¹ Weisseck 158. oldal.

Farmakobotanikai hatása: „Magja (*Foenigraeci semen*) alkaloidot, kolint, keserűanyagot, nyálkát, zsírosolajat, fehérjét és C-vitamint tartalmaz. Főzete bélgörcsöt szüntető, szélhajtó és húgyköoldó hatású. Örlményéből lágyító pépes borogatót is készítenek.”⁴²³
 „A magok főzete élénkítő, emésztést serkentő, lázcsillapító hatású, enyhíti a menstruációs fájdalmakat. Magjai hormonszerűanyagokat tartalmaznak, amelyek fokozzák a tejelválasztást. Fogamzásgátló és nemi vágyat felkeltő hatásuk mellett a férfiakban serkentik a haj növekedését, a nőkben erősítik a méhet.”⁴²⁴ Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴²⁵

Forrás: Sóranos 1, 18, 56; 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Calbℓnh, ¹

Tudományos (latin) neve: FERULA GALBANIFLUA BOISS.

Magyar neve: galbanum

Angol: juice of all heal (LJS), galbanum, francia: galbanum

Használata: A nőnek a méhszáját kellett bekenni vele, hogy elkerülje a terhességet pl.:
 „Vagy a közösülés előtt bekenni nedves timsóval, vagy borral kevert galbanummal...”⁴²⁶

Farmakobotanikai hatása: Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴²⁷

Forrás: Sóranos 1, 20, 61.

---

⁴²² Lásd az orvosi ziliznél.

⁴²³ Rápóti-Romváry 204-205. oldal.

⁴²⁴ Bremness 273. oldal.

⁴²⁵ 567. oldal.

⁴²⁶ „À stupthr...v Øgr' prÕ toà plhsiℓzein, À calbℓnÎ met' oÐnou”

⁴²⁷ 576. oldal.

Használata Hippokratésnál: *Acut.* 30, 34.

Celidonium, tó

Tudományos (latin) neve: CHELIDONIUM MAJUS L.

Magyar neve: vérehulló fecskefű

Angol: celandine, francia: chélidoine

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ezek közt ilyeneket találunk: 5 uncia ciklámen, ugyanannyi közönséges magrugó leve és abszint, 10 drachma abszint és sártök, 8 drachma csalánmag és sziksó, 1 drachma opopanax, 5 drachma közönséges magrugó gyökér, 6 drachma keserű csillagfürt és vérehulló fecskefű gyökér, ugyanannyi fehérviola mag vagy fehérviola gyökér.”⁴²⁸

Farmakobotanikai hatása: „A drogok több alkaloidát, gyantát, kevés illóolajat, C-vitamint, nikotinsavat stb. tartalmaznak. A gyökér hatóanyagokban dúsabb, mint a herba. Mindkét drogból epe-, májbajok, valamint gyomor- és bélhurut elleni gyógyszereket készít az ipar. Tisztán magukból a drogokból nem szabad teát készíteni; keverékekben való használathoz is kikérendő az orvos tanácsa. A friss növény nedvével szemölcsöt és tyúkszemét irtanak.”⁴²⁹ Farnsworth szerint abortív hatása van.⁴³⁰

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: –

Col^{3/4} taÚrou

---

⁴²⁸ Lásd a csillagfürtnél.

⁴²⁹ Rápóti-Romváry 131. oldal, vö: Dános 122. oldal.

⁴³⁰ 570. oldal.

Tudományos (latin) neve: BILIS TAURI

Magyar neve: bikaepe

Angol: bull's gall, francia: fiel de taureau

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Ha mégis megmaradna a magzat, akkor ne ezekkel a közönséges kenőcsökkel kenje be magát a nő, hanem olyannal, amelyik a csillagfürt lisztjével kevert bikaepéből⁴³¹ és abszintból készült, és használjon ehhez hasonló anyagokkal átítatott tapaszokat.”⁴³²

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 3, 14.

CÖndroj, Đ

Tudományos (latin) neve: TRITICUM SPELTA L.

Magyar neve: tönköly (búza)

Angol: spelt, francia: ingrain

Használata: A magzat elhajtására használták más anyagokkal együtt pl.: „Fecskendezzen be magának avas olívaolajat önmagában vagy ruta levével elegyítve, néha mézzel keverve, vagy íriszolajat vagy abszintot mézzel együtt, vagy opopanaxot vagy sós tönkölybúzát rutával és mézzel keverve, vagy syriai kenőcsöt használjon.”⁴³³

Farmakobotanikai hatása:

---

⁴³¹ A bikaepét megtaláljuk Pliniusnál (*Naturalis historia* 28, 246) és Oreibasiosnál is (*Coll. med.* 14, 65).

⁴³² Lásd a csillagfürtnél.

⁴³³ Lásd a méznél.

Forrás: Sóranos 1, 20, 64.

Használata Hippokratésnál: *Aff.* 40, 41, 44; *Morb.* 2, 51; *Acut.* 53.

ΥιμÚqion, τὸ

Tudományos (latin) neve: STANNUM ALBUM

Magyar neve: ólomfehér, ónfehér [$2\text{PbCO}_3 \cdot \text{Pb}(\text{OH})_2$]

Angol: white lead, francia: blanc de céruse

Használata: A nő méhszáját kellett bekenni vele, hogy a terhességet megakadályozzák pl.: „Az is segít a fogamzás megakadályozásában, ha a méhszájat a közösülés előtt bedörzsöli avas olajjal vagy mézzel, vagy a közönséges boróka gyantájával vagy opobalzammal, akár önmagában használja ezeket, akár úgy, hogy ólomfehérrel keveri őket, vagy mirtuszolajból és ólomfehérből készült nedves viasszal.”⁴³⁴

Forrás: Sóranos 1, 20, 61.

Használata Hippokratésnál: *Morb.* 2, 14.

---

⁴³⁴ Lásd az olívaolajnál.

A SÓRANOS ÁLTAL HASZNÁLT NÖVÉNYEK ABORTÍV ÉS FOGAMZÁSGÁTLÓ
HATÁSA⁴³⁵

Növény neve	Latin neve	Abortív hatása	Fogamzásgátló hatása
Orvosi ziliz, fehér mályva	ALTHAEA OFFICINALIS L.		
Aloé	ALOË VERA L.	+	+
Fekete üröm	ARTEMISIA VULGARIS L.	+	+
Abszint, fehér üröm	ARTEMISIA ABSINTHIUM L.	+	+
Közönséges babér, nemes beabér	LAURUS NOBILIS	+	
Közönséges magrugó	ECBALLIUM ELATTERIUM L.		+
Borsmustár	ERUCA SATIVA L.		
Gyömbér	ZINGIBER OFFICINALE L.	+	
Csillagfürt (erdei), farkasbab	LUPINUS ALBUS L.	+	
Írisz, nőszirom (kerti vagy kék), halvány nőszirom, violagyökér	IRIS FLORENTINA L.	+	
Füge (száritott)	FICUS CARICA		
Zsázsa	LEPIDIUM SATIVUM L.	+	

⁴³⁵ Farnsworth alapján.

Kardamom, malabári kardamom	ELETTARIA CARDAMOMUM		
Sártök	CITRULLUS COLOCYNTHIS	+	
Közönséges boróka, gyalogfenyő, borovicskafenyő	JUNIPERUS COMMUNIS L.	+	
Csalán (nagy)	URTICA DIOICA L.	+	
Koriander, koldusbors, cigánypetrezselye m	CORIANDRUM SATIVUM L.		
Ciklámen	CYCLAMEN GRAECUM L.	+	
Henna	LAWSONIA INERMIS L.	+	
Fehérviola, téli viola	MATTHIOLA INCANA L.	+	
Len	LINUM USITATISSIMUM L.	+	
Erdei mályva	MALVA SILVESTRIS L.		
Mirtusz	MYRTUS COMMUNIS L.	+	
Gileád balzsama, opobalzsam	COMMIPHORA OPOBALSAMUM ENGL.		
Opopanax, panax	GUMMIRESINA OPOPANAX		
Fehér bors	PIPER ALBUM	+	+
Ruta (kerti, szagos)	RUTA GRAVEOLENS L.	+	
Fenyő (kéreg)	PINEUS	+	

Gránátalma	PUNICA GRANATUM L.	+	+
Cserszömörce	RHUS COTINUS L.	+	
Fokhagyma	ALLIUM SATIVUM L.	+	
Mirha	COMMIPHORA MYRRHA	+	
Medvetalp, tehen- paszternák, császárgyökér	HERACLEUM SPONDYLIIUM L.		
Görögszéna, görög lepkeszeg	TRIGONELLA FOENUM- GRAECUM L.	+	
Galbanum	FERULA GALBANIFLUA BOISS.	+	
Vérehulló fecskefű	CHELIDONIUM MAJUS L.	+	
Tönköly (búza)	TRITICUM SPELTA L.		

Mint a fenti táblázatból is látjuk a Sóranos által használt növények túlnyomó többségéről, 73%-áról a modern farmakobotanikai kutatás is igazolta, hogy abortív hatással rendelkeznek. Néhányuk esetében pedig a fogamzásgátló hatást állapították meg. Hippokratés ezek közül a növények közül 19-et említ meg, amelyeknek 73%-áról mutatható ki abortív vagy fogamzásgátló hatás. A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy ebből a szempontból nem hozott érzékelhető változást a két szerző közt eltelt mintegy 700 esztendő.

A VÁNDORLÓ ANYAMÉH

Az ókori világban úgy gondolták, hogy csak a nők lehetnek hisztériásak. Ezt azzal magyarázták, hogy a hisztéria az anyaméh betegsége, amit görögül *hysterának* neveztek. A hisztéria (görögösen *hysteria*) kifejezés tehát, bár ezt ma már kevesen tudják, innen ered.⁴³⁶

A HISZTÉRIKUS FULLADÁS

Hippokratés korától, a Kr. e. 5. századtól kezdve a 17. századig tartotta magát az az elképzelés, hogy az anyaméh a testen belül vándorol, és ahol letelepszik bajt okoz, amíg újból vissza nem tér saját helyére. Kedvenc tartózkodási helyei a máj, a borda alatti tájék, a fej, a szív és környéke, a húgyhólyag, a fenék, a test valamelyik oldala, a csípő, a lágyék, a rekeszizom és a vagina környéke. A vándorló anyaméh fulladást okozhat, amelyet hisztérikus fulladásnak neveznek. Hippokratés egyik hű követője, a kappadókiai Aretaios⁴³⁷ szerint „az anyaméh olyan, mint egy önálló lény, képes magától mozogni... Bizonyos szempontból olyan, mint egy élőlény egy másik élőlényen belül.”⁴³⁸ A beteg tünetei attól függtek, hogy az anyaméh hol akad el vándorlása során, de a legtöbb esetben mégis megegyeztek: eszméletvesztés, némaság, érzékek gyengülése, fogcsikorgatás, a fogak összeszorítása, a végtagok görcsös merevsége, légzési és nyelési nehézség, a mellkas felfúvódása, nyomás érzete az ágyéknál és környékén, fejfájás, gyengeség (levertség), a hypochondrium „felfúvódása”, az arcon lévő erek kidagadása, vizelési nehézség, a test kihűlése, az érverés leállása vagy alig érzékelhetővé válása. A tünetek alapján (főleg az elnémulás és az érzékelés gyengülése miatt) gyakran összekeverték a hisztériás fulladást más, hasonló tünetekkel járó betegségekkel, mint például az epilepsziával, letargiával, gutaütéssel, merevkórral, némasággal.⁴³⁹ Sóranos szerint azonban „ezeknél a betegségeknel az anyaméh állapota teljesen normális vagy csak kissé

---

⁴³⁶ Lefkowitz 1981, 13. oldal.

⁴³⁷ Aretaios a Kr. u. I. században élt.

⁴³⁸ Aretaios: *Az akut betegségek tünetei és okai* 2, 11.

⁴³⁹ Simon 239. oldal.

gyulladt, míg a hisztériánál a méh erősen gyullad és össze van húzódva”.⁴⁴⁰ Az anyaméh Celsus szerint is veszélyes betegség forrása, „és a gyomor mellett ez a legérzékenyebb szerv, amely az egész testre hatást gyakorol. Időről időre betegséget okoz, amely hasonlít az epilepsziához, de abban különbözik tőle, hogy a szemek nem fordulnak ki, nem csorog hab a szájból, nincs ideges rángatózás, csak eszméletvesztés. Néhány nőnél mindez gyakran és krónikusan ismétlődik”.⁴⁴¹ Plinius szerint: „a női nem különösen ki van téve ennek a betegségnek, mivel a méhe elmozdulhat a helyéről. Ha ezt a szervet vissza tudják juttatni a helyére, a légzés visszatér. A görög földön Hérakleidés jól ismert könyvet írt erről a kérdéstről, és abban ismerteti egy nő esetét, aki hét napon keresztül volt eszméletlen, mielőtt vissza tudták hozni az életbe”.⁴⁴²

Hippokratés és követői szerint – bár erről megoszlanak a vélemények – leggyakrabban az özvegyek és a szüzek szenvedtek a hisztérikus fulladástól, valamint azok a férjes asszonyok, akiknek nem lehet gyermekük. Az özvegyek közül „különösen azoknál (jelentkezik, ti. a betegség), akiknek rendszeres a menstruációjuk és fogamzó képesek, és nemi életet is éltek, méghozzá abban a pillanatban, amikor a nemi élettől megfosztják őket”... A legvalószínűbb ok az, hogy „elzáródik a menstruációs vér és a mag”.⁴⁴³ Fontos megjegyezni, hogy a pergamoni Galénos a Kr. u. 2. században elveti az anyaméh vándorlásának elképzelését, vagyis a hisztérikus fulladás tüneteit nem ezzel magyarázza. Aristoteléshez hasonlóan ő is úgy gondolja, hogy a nőnek is van magja, éppúgy, mint a férfinak, amelynek ki kell folynia ahhoz, hogy a nő megőrizze egészségét. Ha nem folyik ki, hanem bennszorul, a vér megromlik, és az egész test lehül. A *Beteg testrészekről* című munkájában írja le a legegységelműbben, hogy „ettől hül le a test”.⁴⁴⁴ Hippokratés *A szüzekről* szóló tanulmányában foglalkozik a hisztérikus fulladással, és kijelenti, hogy nagyon érdeklő ez az olykor öntudatvesztéssel járó betegség, amelyet a legtöbbször a gonosz daimónok, szellemek művének tartottak. Hippokratés szerint a betegség látomásokat okozhat, amelyek éjjel vagy nappal törnek rá a betegre, de az is előfordulhat, hogy mind éjjel, mind pedig nappal. Ettől aztán olyan rettegés tör rájuk, hogy fulladozni

---

⁴⁴⁰ Sóranos 3, 27.

⁴⁴¹ Celsus: *Az orvostudományról* 4, 27: „ab stomacho vel adficitur haec vel corpus adficit. Interdum etiam sic exanimant, ut tamquam comitiali morbo prosternat. Distat tamen hic casus eo, quod neque oculi vertuntur nec spumae profluunt nec nervi distenduntur: sopor tantum est. Itque quibusdam feminis crebro revertens perpetuum est.”

⁴⁴² Plinius: *Naturalis historia* 7, 175.

⁴⁴³ Galénos: *A beteg testrészekről* 6, 5=Kühn 8, 417.

⁴⁴⁴ Galénos: *A beteg testrészekről* 6, 5=Kühn 8, 417.

kezdenek. A nők gyakrabban szenvednek ettől, mivel félénkebbek és gyengébbek, mint a férfiak. A szüzek közül leginkább azok betegednek meg ettől, akik nem mentek idejében férjhez (az általánosan elfogadott korhatár a 13 és 14 év közötti időszak volt). Ezeknek a nőknek vannak leggyakrabban ilyen rémálmaik, különösen akkor, amikor az első menstruációjuk jelentkezik. Ha ugyanis a vér nem tud eltávozni a testből, írja Hippokratés, akkor felhalmozódik a méhben, s így a testnedvek mennyisége megnő. A felgyülemllett vér már nem fér el a méhben, ezért a szív, valamint a tüdők irányába kezd áramlani. Miután ezek már megteltek vérrrel, elernyednek és elzsibbadnak. Ez a zsibbadás elmebajt válthat ki a nőknél. Olyan ez, mint amikor valaki nagyon sokáig ül mozdulatlanul egy helyben. A vér megindul a csípő és a combok irányába, a láb és a lábfej felé. Az ott összegyűlt vér okozza a lábakban a zsibbadást. A beteg addig nem képes mozogni, amíg a vér vissza nem tér a helyére. A vér akkor áramlik vissza a leghamarabb, ha az ember hideg vízben áll, és a bokája feletti részt benedvesíti. Ezek után a vér már pillanatok alatt visszafolyik, mivel a lábakban lévő erek már kiegyenesedtek. Ezzel szemben a szív és a tüdő irányából a vér igen lassan folyik vissza a helyére, mert a bennük található erek kanyargósak. Hippokratés azt is megemlíti, hogy annak a nőnek, aki még nem szült gyermeket, a méhében felgyülemlik a vér, és ha nem tud onnan kifolyni, betegséget okoz. Ez különösen akkor történik meg, ha az anyaméh szája bezárul, vagy ha a nő szeméremtestének egyes részei lesüllyednek. Hippokratés idézett soraiból kiolvasható, hogy a méh csak akkor hagyja el megszokott helyét, ha nem áll rendelkezésére megfelelő mennyiségű nedvesség, vagy ha az anyaméh megtelik vérrrel, és az nem tud kifolyni. Hippokratés szerint a hiányzó nedvességet a közösülés során keletkezett váladék, valamint a terhesség biztosítja. Ezért azt tanácsolja mindazoknak, akik ettől a betegségtől szenvednek, hogy minél hamarabb szeretkezzenek, illetve essenek teherbe, ezzel ugyanis elkerülhetik a méhük elvándorlását. Aretaios viszont úgy gondolja, hogy ez a betegség különösen a fiatal asszonyokat érinti: „Ugyanis nekik, akiknek koruk, életük és lelkük is különösen mozgékony, méhük is hasonlóképpen kóborló. Az idősebb asszonyok kora, élete és lelke azonban megállapodott, s így méhük is”.⁴⁴⁵ Sóranos Galénoszhoz hasonlóan elveti a vándorló anyaméh gondolatát. Ennek ellenére leírja, hogy vannak olyan helyzetek, amelyek kedveznek a hisztérikus fulladás kialakulásának, és ebben a legtöbb orvos egyet is ért. Sóranos szerint „az okok között

---

⁴⁴⁵ Aretaios: *Az akut betegségek jeleiről és okairól* 2, 10.

leggyakrabban szerepel a túl sok vetélés, túl korai terhesség, hosszú ideig tartó özvegyesség, a menstruáció megrekedése, a terhesség megszakítása, a méh duzzadása”.⁴⁴⁶

GYÓGYÍTÓ ELJÁRÁSOK

A vándorló anyaméh által okozott hisztérikus fulladás kezelésének több módszerét is ismerték és alkalmazták. A leggyakrabban az orvosi irodalomban található, olykor mégis kissé különösnek tűnő kezeléseket említik, de emellett létezett még a mágia, valamint a Martialis által megörökített radikális, bár feltehetőleg ritkán alkalmazott eljárás.

Az orvosi irodalom szerint a vándorló anyaméh optimális gyógymódja a szexuális együttlét és a terhesség volt, de a hippokratészi orvosok megpróbálták mással is befolyásolni a bolyongó anyaméhet. Mivel az anyaméh – elképzelésük szerint – nagyon érzékeny a szagokra, ezért a legegyszerűbb módszernek azt találták, ha különböző illatú anyagokkal visszacsalják azt eredeti helyére. Kétféle illatú anyagot használtak: a kellemeset és a bűdöset. Úgy gondolták, hogy a méhet az illat vonzza, a bűz viszont taszítja, így elmenekül előle. A kellemes illatú anyagokat a vaginához tették és alulról, füstöléssel juttatták be a beteg szervezetébe vagy az illatos anyagokat pesszáriumba rakták, esetleg hüvelykúpot formáztak belőlük. Ezzel a test felső részében bolyongó anyaméhet vissza lehetett csábítani a helyére. Ezzel szemben a bűdös anyagokat az orron át vagy a szájon át, befüstöléssel jutatták a szervezetbe, esetleg borban vagy vízzel hígított borban elkeverve. A túl magasba kapaszkodott anyaméhet ezekkel a bűdös anyagokkal vissza lehetett üzni az eredeti helyére. Celsus szerint: „ha egy nőnek rendszeresen vannak olyan rohamai, amelyeket a nemi szervek betegsége okoz, csigát kell égetni házával együtt”.⁴⁴⁷ Aretaios is ugyanazon a véleményen volt, mint Hippokratés és követői: „ha a nő az orrával beszívja ezt a szörnyű bűzt, az anyaméh rákényszerül, hogy leszálljon a helyére. Ha a füst a nemi szerven keresztül hatol be, és eléri a túl mélyre süllyedt anyaméhet, az éppen ellenkezőleg, elindul fölfelé. Ha jó illatot szagoltatnak az orron keresztül, a túl mélyre szállt méh fölfelé mozdul el, és viszont”.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Sóranos 3, 26.

⁴⁴⁷ Celsus: *Az orvostudományról* 5, 21, 6.: „Si concidere vitio locorum mulier solet, cocleae cum testis suis comburendae conterendaeque, deinde his mel adiciendum est.”

⁴⁴⁸ Aretaios: *Az akut betegségek kezeléséről* 2, 11.

Ez a gyógy mód abból a szemléletből következik, hogy a nő nemi szervei valamiféle csőre hasonlítanak, amelynek két szája van. Ugyanezt az elképzelést találjuk meg akkor is, ha arra voltak kíváncsiak, hogy a nő alkalmas-e a fogamzásra. Például fokhagyma gerezdet helyeztek a nő vaginájába, és ha érezte a fokhagyma illatát szájában, akkor alkalmas volt arra, hogy teherbe essen, ellenkező esetben, nem. Vagyis a cső, amely a test alsó részét a felsővel összekötötte, nem volt elzáródva. Ezen kívül még olyan kezeléssel is találkozunk, amely során a testre forró, pépes borogatást is tettek, vagy a beteget meleg vízbe ültették és masszírozták.

Az anyaméh visszacsábítására és elüldözésére használatos anyagokat három csoportba lehet sorolni: állati és növényi eredetű, valamint ásványi anyagok. Az állati eredetű anyagok: égetett szőr, hódmirigy, elszarusodott szarvasagancs, összetört poloska, agyvelő (általában szarvasé), viasz, marhafaggyú, kecskefaggyú, égetett csiga. Növényi eredetű anyagok: méz, égetett lámpabél, égetett rongy, toll vagy pihe, nárdus, storax, ruta, cédrus gyanta, ciprus olaj, írisz olaj, henna olaj, rózsaoilaj, fehér mályva, görögszéna, liliom, feketekömény, kapor, bor, szamár tej, káposzta, káposztalé, mustár. Ásványi anyagok: kén, bitumen, szurok. Ezeket az anyagokat nagyon gyakran egymással keverték össze és füstölésre használták.

A hisztérikus fulladást mágikus eljárásokkal is megpróbálták kezelni. Ezek során is használtak különböző állati és növényi, valamint ásványi anyagokat. Ezeken kívül mágikus amuletteket is hordtak a test különböző részein, például a derekukon, nyakukon. Az amulettek vésete a kissé polipszerűen vagy edényhez hasonlóan elképzelt anyaméhet ábrázolta többnyire egy kulccsal együtt, amelynek az volt a szerepe, hogy a méhet mágikusan kinyissa vagy bezárja, attól függően, hogy mit akartak elérni: a vér távozását vagy a vérzés megszüntetését, a mag befogadását vagy a terhesség elkerülését.⁴⁴⁹ Az egyik legismertebb mágikus receptet egy Egyiptomban talált, Kr. u. 3. században keletkezett görög nyelvű mágikus papirusz ismerteti:

„Az anyaméh vándorlása ellen: „»Megesketlek téged anyaméh arra, aki szilárdan áll a mélység felett, mielőtt létrejön az ég vagy a föld vagy a fény vagy az árnyék, arra, aki megteremti az angyalokat, akik között az első *Amichamchu* és *Chuchaó Chéróei Ueichó Odu Proseiongés*, és aki azon a kerubon ül, aki az ő trónját hordja. Térj vissza a saját helyedre, és ne fordulj se a jobb oldali, se a bal oldali bordák felé, és ne marcangold a

szívet, mint egy kutya, hanem állj meg, és maradj a saját helyeden. Semmire se ronts rá, amíg csak meg nem esketlek téged arra, aki kezdetben létrehozta az eget, a földet és mindent, ami rajta van. Halleluja ámen.«Írd föl ezt egy ón lapocskára és kösd oda (a derekadra) hét színű (zsineggel)».⁴⁵⁰

Arról persze nem tudunk, hogy ez mennyivel bizonyult hatékonyabbnak, mint a csigaégetés orvosi eljárása.

A harmadik fajta eljárás meglehetősen sajátos, de az előző kettőnél mindenképpen kellemesebb. A sikamlós epigrammáiról ismert római költő, a Kr. u. 1. században élt Martialis szerint a vállalkozó szellemű orvosok nőbetegeiket leghatékonyabban az alábbi „természetes gyógymóddal” kezelhették:

„Hystericam vetulo se dixerat esse marito
 Et queritur futui Leda necesse sibi;
 Sed flens atque gemens tanti negat esse salutem
 Seque refert potius proposiusse mori.
 Vir rogat, ut vivat virides nec deserat annos,
 Et fieri, quod iam non facit ipse, sinit.
 Protinus accedunt medici medicaeque recedunt,
 Tollunturque pedes. O medicina gravis!”

„Hiszterikus leszek én, ha ma sem dug senki meg engem!
 – hívta idős férjét Léda, de hasztalanul.
 Sírva fogadta meg azt, hogy egészségét sose félti.
 – Inkább haljak meg! – mondta szipogva a nő.
 Kéri a férje, ne pusztuljon még el fiatalként,
 történjék meg, amit már nem ad *úgy* meg a vén.
 Jönnek az orvosok. Orvosnő ott nem marad egy sem.
 Lábát égbe lökik: ej de nehéz kezelés!”⁴⁵¹

---

⁴⁴⁹ Vö. Bonner 144-145. kép.

⁴⁵⁰ *PGM.* VII 260-271. Vö. egy Párizsban őrzött Kr. u. 1. századi aranylemez varázseljárásával (Kotansky 51. 265-269. oldal), amely ugyancsak megesketi az anyaméhet, hogy ne hagyja el a helyét.

A HISZTÉRIKUS FULLADÁS TÁRSADALMI OKAI

Az ókori világban a nők igen merev szabályok közt éltek. A társadalomban és a kultúrában a férfira, mint felsőbbrendű lényre tekintettek, a nő hozzá képest alacsonyabb rendűnek számított. A nőnek a házasságkötés előtt meg kellett őriznie a szüzességét, és házassága során hűségeseznek kellett maradnia férjéhez. A férfi és a nő társadalmi megítélésének különbsége miatt mind a férfi, mind pedig a női szerep eltorzult, és a két nem szexualitása között igen nagy különbség jött létre.⁴⁵² A nő szexualitását „nem létezőnek” vagy pusztán a férfi-szexualitás alacsonyabb formájának tekintették. A feleségnek csak egyetlen célja volt, a gyermekszülés. Sem a férjének való örömszerzés, sem pedig az örömeire való képesség nem tartozott hozzá a „tisztességes feleség” szexualitásához. A férfiak számára viszont megengedett volt a házasságon kívüli „örömszerzés”. A feleségek mindezt természetesnek tartották, mivel ilyen elvek alapján nevelkedtek föl, és ilyen körülmények között szocializálódtak. Az volt a legnagyobb baj, hogy ők maguk sem tudták igazán, mi váltja ki náluk a hisztérikus fulladást, noha érezték annak – fizikai és lelki – fájdalmát. Az ókori orvosok (a mai kutatások szerint) tökéletesen tisztában voltak vele, hogy a hisztérikus fulladás lelki betegség, de mivel a betegség testi tünetekkel is járt, azokat kezelték, és eszükbe sem jutott más módszert alkalmazni. Így aztán kitalálták a vándorló anyaméh fantasztikus elméletét, amelynek igazságában csak kevesek kételkedtek az évszázadok során. E szkeptikusok sorában az első a Kr. e. 4. században élt Aristotelész. Úgy gondolta, hogy az anyaméh nem képes vándorolni a testen belül, mivel az inak szorosan tartják. Ez megfigyelhető az állatok méhénél is, és Aristotelész szerint ugyanígy van rögzítve a férfiak ondóvezetéke is. Ennek ellenére azért úgy véli, hogy ha a méh üres, akkor nyomást gyakorolhat a fölötte lévő szervekre, és fulladást okozhat. Bár Aristotelész szerint az anyaméh nem vándorol, némi mozgásra mégis készen áll. Az *Állatok természetéről* című munkájában Aristotelész említést tesz egy betegségről, amely során az anyaméh lesüllyed.⁴⁵³ Véleménye szerint, ha a méh lesüllyed, akkor azt csak úgy lehet visszatéríteni a helyére, ha a nő megtermékenyül. Érdekes, hogy a lesüllyedt anyaméh gyógyításáról Hippokratész egészen másként vélekedik. Szerinte a nőnek, ha a méhe lesüllyedt, kerülnie kell a közösülést.

---

⁴⁵¹ Martialis 11, 71. Ford. Németh György.

⁴⁵² Simon 244. oldal.

⁴⁵³ Aristotelész: *Historia animalium* 582b 22, vö. Dean-Jones 76. oldal.

Aristotelés azt is kétségbe vonja, hogy az anyaméh képes érezni a szagokat. Azt azért elfogadja, hogy úgy kell megállapítani, képes-e teherbe esni egy asszony, hogy valamilyen anyaggal teli (pl. fokhagyma) pesszáriumot kell a nemi szervébe helyezni. Ha a pesszáriumban lévő anyag ízét a nő nem érzi a szájában, akkor a testen belül valahol elzáródás alakult ki. Ugyanakkor leszögezi, hogy a nemző szervek és a légzőszervek közötti kapcsolat nem olyan egyszerű, mint a „hippokratési cső”. Úgy gondolja, hogy a magkiválasztás valahol a rekeszizom területén történik, majd innen folyik le a nemi szervekhez. Így megnyílik az út a test felső szervei, és a mellkas felé. Ez az a hely, ahonnan feltörve a szagok már érezhetővé válnak, amikor lélegzünk. A kiválasztott mag, Aristotelés szerint, a mellkas felől a szemek irányába is vándorolhat, ezért úgy gondolja, hogy ha meg akarunk győződni arról, hogy a test járatai nyitottak, akkor az a legjobb módszer, ha a szem feletti részt bedörzsöljük festékekkel. Ha a beteg nyála elszíneződik, a test járatai nyitottak, ellenkező esetben valahol elzáródás van. Aristotelés mellett a másik fontos szerző Sóranos, aki szintén nem hisz az anyaméh vándorlásában, és elvet minden olyan kezelést, amely arra irányul, hogy visszatérítse a helyére.⁴⁵⁴ Azt viszont elismeri, hogy a nők fulladással járó betegsége létezik, de szerinte azt nem a méh vándorlása okozza, hanem valami más. A hisztérikus fulladással foglalkozó fejezetben leírja, hogy más orvosok, akik hittek a méh vándorlásában, mit ajánlanak annak a betegnek, aki ebben szenved. Dioklés a *Nőgyógyászatról* szóló munkájának harmadik könyvében azt javasolja, hogy fogjuk be a beteg orrát, nyissuk ki a száját és tüsszentsen egy nagyot. Ezen kívül meleg borogatást is tehetünk a lábára. Mantias javaslata szerint borban feloldott hódmirigyet és bitument kell innia a betegnek, és ha ennek ellenére közeleg az eszméletvesztés, akkor játsszunk hangosan az auloson (ez egy oboához hasonló, kétcsövű fúvós hangszer) és doboljunk. Xenophón szerint fáklyát kell gyújtani, és nagy zajt kell csapni bronztárgyak összeütésével. Asklépiadés szerint legjobb, ha a beteg tüsszent. A hypochondrium területét szorítsuk össze pólyákkal és madzagokkal, kiáltozzunk hangosan és fűjünk ecetet az orrába. Ugyanakkor hasznosnak tartja még a szeretkezést is a két roham között, a vízivást, valamint azt, hogy a beteg fejére öntsünk hideg vizet. Sóranos, éppúgy, mint Aristotelés, kételkedik abban, hogy az anyaméhet mindenféle anyagok segítségével irányítani lehet. Kifejti, hogy „az anyaméh, nem bújik elő a vackából, mint egy vadállat, és nem igazán örül a kellemes illatoknak, és nem menekül el

---

⁴⁵⁴ Sóranos 3, 29.

büdös szagok elől”.⁴⁵⁵ Ezek után leírja, hogy az ismertetett módszerekkel csak tovább fokozzák a méh gyulladását. Vagyis nem ez a helyes kezelés. Sóranos nem túl elnéző kollégáival szemben és nem rejti véka alá bírálatát. A fejezet végén pontokba szedi, hogy az elődei által javasolt gyógymódok miért nem jók. Saját megoldásokat is javasol a hisztérikus fulladás kezelésére, amelyek során megkülönbözteti egymástól az akut és a krónikus eseteket:

„A betegség kezdeti állapotában a beteget fektessük le egy közepesen meleg, világos szobában... próbáljuk meg magához téríteni, úgy, hogy az állkapcsát kifeszítjük, meleg borogatást teszünk a mellére, a hasára és óvatosan megpróbáljuk kiegyenesíteni a görcsbe rándult végtagjait, valamint a hideg testrészeit melegítsük fel a puszta kezünkkel... Ha a beteg elnémult, alkalmazzunk száraz köpölyözést az ágyékon, a szeméremtesten és annak környékén... Minden nap tegyünk a betegre meleg, pépes borogatást... és meleg vízzel dörzsöljük le a testét, vagy ültessük meleg fürdővízbe... és használjunk zsírból, agyvelőből, görögszénából, fehér mályvából, liliom olajból és henna olajból készült hüvelykúpokat, a beöntésnél olívaolajt vagy olajjal elkevert vizet, különösen akkor, ha a betegnek szorulása van, a széklet ugyanis nyomja a mellette fekvő méhet...”⁴⁵⁶

Az ókori orvosok pontosan értették, hogy a hisztéria a női test és lélek betegsége, vagyis az egész nőé, pontosabban, amint Danielle Gourevitch írja, a nőé a férfival való viszonyában, amely szexuális kapcsolatának vagy e kapcsolat hiányának mértékében módosítja a szerveiben lévő nedvek egyensúlyát vagy szerveinek elhelyezkedését.⁴⁵⁷ Azt azonban nem látták, vagy nem akarták látni, hogy e betegségekben, sokkal inkább, mint bármely másokban, a nő teste csupán lelkének támasza. Miért? Talán azért, mert az orvosok, szinte valamennyien, férfiak voltak, s így nem kérdőjelezték meg saját viszonyukat a nőekkel, s ezáltal azt, hogy mennyiben lehetnek ők maguk e betegség tüneteinek okai. A nő ugyanis nem azért lett hisztérikus, mert méhe volt, hanem azért, mert hiányzott neki egy férfi, vagy nem azzal élte le életét, akire vágyott.

⁴⁵⁵ Sóranos 3, 29: „oÛ g|r æj qhr×on —k fwleín ¹ m>tra proÿrpei, terpomÿnh m□n toÛj eÛèdesi, feÛgousa d□ [t¹] dusèdh...”

⁴⁵⁶ Sóranos 3, 28.

⁴⁵⁷ Gourevitch 113-128. oldal. Vö. Simon 260-263, 266-268. oldal

A NAPTÁR-MÓDSZER EREDETE

Már az ókori orvostudomány is ismerte a terhesség megelőzésének azt a formáját, amelyet ma naptár-módszernek nevezünk. Ez azért tűnhet meglepőnek, mert a Knaus és Ogino nevével fémjegyzett eljárást igen későn, 1930-as években dolgozták ki. Csakhogy arra már az ókori orvosok is rájöttek, hogy a női szervezet működésében vannak olyan periódusok, amikor a legkevesebb az esély arra, hogy megtörténjék a fogamzás. A baj a mai tudományos ismeretek tükrében az ókori elképzeléssel csak az, hogy az ovuláció idejét más időpontra helyezték. Ezt az eltérést a következő, különböző szerzők által írt, szövegeken keresztül próbálom bemutatni:

A)

„Ecei d□ kaØ tÕde oÛtwj: —p^{3/4}n çpokaqarqÿwsin aÓ gunakej, mℒlista —n gastrØ lambℒnousin Ómerwqe«sa, kaØ ¹ gon» sfisi ·ennutai, Àn Óte cr^{3/4} migÿwsi, kaØ ¹ toà çndrÕj ·h□d×wj m×sgetai, ka× Àn —pikrat»sV, tÙde °dÿlfistai.

2 tÒte g₁r mℒlista tÕ stÒma tîn mhtrÿwn kÿchne, kaØ tetanÕn —sti, kaØ met₁ t₁j kaqℒrsiaj kaØ aÓ flÿbej t^{3/4}n gon^{3/4}n spîsin. —n d□ tù prØn crÒnJ tÒ te stÒma tîn mhtrÿwn mÿmuke, kaØ m©llon aÓ flÿbej plexai aÔmatoj —oàsai oÛc Ðmo×oj spîsi t^{3/4}n gon^{3/4}n.”

Hippokratés: *De muliebribus* C 62, 19, 24.

A)

„Miután a havi vérzés elmúlik, a nők leginkább akkor alkalmasak a teherbe esésre, ha vágnak rá és a magjuk jó erőben van. Ha abban az időpontban közöszülnek, amikor a leginkább alkalmas, akkor a férfi magjával könnyedén keveredik, és ha a férfié az erősebb rá fog hasonlítani (gyerek).

2 Ugyanis a méhszáj ekkor a leginkább nyitott és feszült (görcsös), így a vérzés után a vénák a magot beszívják. Ezt megelőző időben a méhszáj zárt és az erek telve vannak inkább vérrel, és nem tudják hasonló módon beszívni a magot.”

B)

„FÚsei m□n oân ¹ sÚllyij g×netai met| t³/₄n toÚtwn çpallag³/₄n tajj gunaix×n: kaØ Ósaij m³/₄ g×netai taàta, æj —pØ tÕ polÝ ¥teknoi diateloàsin...Ústeron d' oÙ sullambℒnousin, Ósaiw eÙqÝj met| t³/₄n kℒqarsin aÓ ØstÝrai summÚousin.”

Aristotelés: *Historia animalium* 7, 582b

B)

„Az asszonyoknál a fogamzás természettől fogva ennek (ti. a menstruációnak) vége után következik be; és azok, akiknél ez nem történik meg (ti. nem menstruálnak), rendszerint gyermektelenek maradnak... később nem esnek teherbe, mert közvetlenül a megtisztulás után összezáródik a méhük.”

C)

„=Osai d□ m³/₄ gignomÝnwn tîn katamhn×wn sullambℒnousin, À metaxÝ gignomÝnwn Ústeron d□ m», a†tion Óti tajj m□n tosaÚth g×netai İkm|j Ósh met| t³/₄n kℒqarsin Øpole×petai tajj gon×moij, ple×wn d' oÙ g×gnetai per×ttwsij éste kaØ qÚraze çpelqen, tajj d□ met| t³/₄n kℒqarsin summÚei tÕ stÒma tîn Østerîn.”

Aristotelés: *De generatione animalium* 1, 19, 727b

C)

„Egyesek akkor is teherbe esnek, ha nincs havi vérzésük, mások a vérzés közben is, de annak elállása után nem. Ennek pedig az az oka, hogy az előbbieknél csak annyi nedvesség termelődik, amennyi a szülőképes nőknél a tisztulás után megmarad, és nincs felesleg, amely kiürülhet, az utóbbiaknál pedig a vérzés után a méhszáj összezáródik.”

D)

„Aristoj sunous×aj kairŌj prŌj sÚllhyin Đ pauomŸnhj te [kaŌ] parakmazoÚshj tÁj kaqŁrsewj, ĐrmÁj kaŌ ŃrŸxewj prŌj sumplok¼n ŐparcoÚshj, kaŌ toà sèmatoj m»t' —ndeoj Őntoj m»t' Ÿgan pl»rouj kaŌ barŸoj —k mŸqhj kaŌ ępey×aj, kaŌ Đ met' t¼n ępoqerape×an toà sèmatoj —mbrwmat×ou lhmfqŸntoj Ńl×gou kaŌ kat' p©n eŰar□stou toà katast»matoj ŐpŁrcontoj... MŌnoj oân kairŌj —pit»deioj Đ kat' t¼n ępŌlhxin tÁj kaqŁrsewj: kekoÚfistai m□n g'r ¹ m»tra kaŌ sŰmmetroj parŸpetai qermas×a kaŌ Őgras×a.”

Sóranos: *Gynaeciorum libri*. 1, 12, 36.

D)

„A szeretkezésnek a teherbe esés számára legalkalmasabb időpontja az, amikor a vérzés megszűnik vagy alábbhagy, valamint jelen van a vágó és sóvárgás az együttlétre, amikor a test se nem szűkölködik, se nem túlzottan telített és elnehezült a részegségtől és a rossz emésztéstől, és miután a (nő) testét megmasszírozták, és egy könnyű étkezés után mindenféle szempontból kellemesen érzi magát... Tehát az egyedüli alkalmas időpont az, amely a vérzés elállását követi, ekkor ugyanis az anyaméh megkönnyebbül és mind a hőfoka, mind a nedvessége közepes.”

A kósi Hippokratés a Kr. e. 5. században, a stageirai Aristotelés a Kr. e. 4. században, az ephesosi Sóranos pedig a Kr. u. 2. században alkotott. Láthatjuk, hogy az ókori orvosok nagyon hasonló véleményen voltak annak ellenére, hogy különböző időpontban és területen éltek és tevékenykedtek. Hippokratés azt írja (A), hogy a havi vérzés után közvetlenül következik be a fogamzás, de csak azzal a feltétellel, ha a nő vágyik is az együttlétre. Aristotelés (B) úgy gondolja, hogy a menstruáció befejezése után, vagy (C) a vérzés közben a legvalószínűbb a teherbe esés. Sóranos (D) Aristotelés (C) elképzelésével összhangban a fogamzásra legalkalmasabb időpontnak a vérzés megszűntét vagy alábbhagyását (tehát a menstruáció idejét) tekinti, de azzal a feltétellel, amit Hippokratéstől ismerünk (A): a nőnek vágynia kell az együttlétre. Vagyis elképzelésük szerint közvetlenül a vérzés befejezése utáni időszak, illetve maga a vérzés a legalkalmasabb időpont a teherbe esésre. Az antik orvosszerzők elképzelése alapvetően eltér az orvostudomány mai álláspontjától. A mai tudományos megfigyelések alapján

megállapítható, hogy a „lutealis fázis⁴⁵⁸ állandó hossza miatt az ovulatio általában 14 nappal a következő menses első napja előtt következik be. Ez előtt és után 2–3 nappal kerülni kell a coitust... A módszer csak szabályos ciklus esetén használható, hibaaránya így is nagyon nagy, eléri a 35%-ot.”⁴⁵⁹ Vagyis az ovuláció előtti és utáni 2–3 nap a legalkalmasabb arra, hogy megtörténjen a fogamzás. Az orvosi ismeretek alapján elmondható, hogy az ókori orvosok a teherbe esés időpontját a lehető legrosszabb időszakra helyezték. Igaz, ők nem a fogamzás elkerülését, hanem elősegítését tűzték ki célul, de éppen akkor nem történhetett meg a fogamzás, amikor akarták. Az állítólagos felismerés mindenesetre a védekezésben is hasznosítható lett volna: minden olyan nap, amely nem a menstruáció alatt, vagy közvetlenül előtte és utána volt, a teherbe esés kockázatát tekintve biztonságosnak lett volna nevezhető. Ezzel azonban éppen azt érték el, hogy aki el akarta kerülni a fogamzást, szinte bizonyosan az ovuláció időpontjában létesített kapcsolatot. Vagyis a módszer használhatatlansága – gondolnánk – igen hamar kiderült, ha másként nem, a reklamáló kismamák panaszai folytán. Ennek ellenére a Hippokratés és Sóranos között eltelt közel 700 év sem volt elég ahhoz, hogy a jeles szerzők korrigálják tévedésüket. Még furcsább, hogy „az ovulatio időpontjának és a menstruációnak az összefüggését viszonylag későn, csak az 1930-as években ismerte fel Ogino, japán nőgyógyász.”⁴⁶⁰ Fölvetődik a kérdés, hogy honnan ered Hippokratés (és az őt követő orvosok) téves elképzelése, és minek köszönhető, hogy e kockázatos, és a nők által feltehetőleg gyakran leleplezett tévedés évszázadokon keresztül ismétlődött az orvostudományi munkákban? A válasz feltehetőleg abból következik, ami bizonyosan nem vagy csak kevéssé változott az évszázadok során: a férfiaknak (és az orvosok férfiak voltak) a nőkről alkotott, olykor meglehetősen sommás ítéletéből.

Az antik szerzők már Homérostól kezdve feltűnően gyakran hasonlítják a nőket (sőt az istennőket is) különféle állatokhoz. Gyakoriak az olyan eposzi jelzők, mint „tehén szemű Héra”, „bagolyszemű Pallasz Athéné”. Ezek a jelzők esetleg megőrizhettek valamit abból a korból, amikor a görögök az isteneket (és nem csak az istennőket) még nem feltétlenül emberalakban képzeltek el. Csakhogy az az állat, amely a hasonlatokban a leggyakrabban

---

⁴⁵⁸ Papp Zoltán 132. oldal: „Lutealis fázis: Az ovulatio helyén kialakuló »időszakos endocrin szerv« (sárgatest) az ovulatiót követően (ha nem történt megtermékenyülés) mintegy 12-14 napon keresztül progeszteront választ ki. A progeszteronnak a méhnyálkahártya előkészítésében van szerepe, továbbá megtermékenyítés esetén biztosítja az ébrény befogadását. Annak ellenére, hogy az LH-secretió alacsony szintű, mégis ez tartja fenn mind a sárgatest, mind pedig annak progeszteronsecretióját.”

⁴⁵⁹ Papp Zoltán 183. oldal.

⁴⁶⁰ Papp Zoltán 132. oldal.

feltűnik, a kutya, és az nem valószínű, hogy a földi asszonyoknál ez valamiféle thériomorf előélet bizonyítéka lehetne. Helené például saját magáról mondja a következőket:

„D©er —me<o, kunŒj kakomhcℒnou, ŒkruoŒsshj,
 éj m' Œfel' ½mati tù, Óte me prítion tŒke m»thr,
 o†cesqai profŒrusa kak¾¼ çnŒmoio qŒella
 eĴj Œroj, À eĴj kàma poluflo×sboio qalℒsshj:
 ~nqa me kàm' çpŒerse, pℒroj tℒde ~rga genŒsqai.
 aŒt|_r —peŒ t|_de g' ide qeoŒ kak|_ tek m»ranto,
 çndrŒj ~peit' êfellon çme×nonoj e□nai Œkoitij,
 Œj Édh nŒmes×n te kaŒ aŒscea pŒll' çnqrèpwn.
 toŒtJ d' oŒt' _r nàn frŒnej ~mpedoi, oŒt' Œr' Œp×ssw
 ~ssontai: tù kaŒ min —paur»sesqai Œ×w.
 çll' Œge nàn e†jelqe, kaŒ »zeo tùd' —pŒ d×frJ,
 d©er, —pe× se mℒlista pŒnoj frŒnaj çmfibŒbhken
 eŒnek' —me<o kunŒj kaŒ 'Alexℒndrou »nek' Œthj:
 oŒsin —pŒ ZeŒj qÁke kakŒn mŒron, æj kaŒ Œp×ssw
 çnqrèpoisi pelèmeq' ço×dimoi —ssomŒnoisin.”

Homéros: *Ilias* 6, 345–356.

„Sógorom énnékem, bajszerző, rossz kutya nőnek,
 bárcsak az első nap, hogy anyám megszült a világra,
 hurcolt volna el engem a szél iszonyú viharával
 hegyre akár, vagy a sokzsivajú nagy tengeri árba,
 s elnyelt volna a víz, mielőtt mindez megessék még.
 Ám miután e csapásokat isteneink rendelték,
 hát legalább derekabb embernek hitvese volnék,
 érezné az a csúf szégyent és népe szidalmát.
 Ennek azonban most sincs ép esze és sosem is lesz;

éppenezért, hiszem én, hogy el is veszi majd a jutalmát.
 Rajta azonban, lépj be mihozzánk, ülj le e székre,
 sógorom, úgysis a legtöbb gond a te szíved emészti
 értem az *ebzemüért* s Parisz átkos vétke miatt is:
 ránk Zeusz mérte a rossz sorsot, hogy majd a jövőben
 énekeket rólunk zengjen sok megszületendő.”

(Fordította: Devecseri Gábor)

A férje ellen lázadózó Hérát Iris e szavakkal inti meg:
 „=HrV d' oÜti tÒson nemes×zetai, oÙde coloàtai:
 aİeØ g|r oÓ ~wqen Ÿnikl©n, Ó tti no»sV.
 ell| sÚg', aİnotŁth, kÚon çddeŸj, eİ —teÒn ge
 tolm»seij DiŒj Ÿnta pelèrion ~gcoj çerai.”

Homéros: *Ilias* 8, 421–424.

„És Hérára nem íly mérges, nem is íly haragos már,
 tudja, a szándékát Héré gátolja örökké.
 Ámde te szörnyű szemérmetlen *kutya* vagy, ha valóban
 rá mernéd roppant kelevézed Zeusra emelni.”

(Fordította: Devecseri Gábor)

Zeus is hasonló szavakkal illeti feleségét, Hérát:
 „oÙd' Àn ~nq' çf×khai çlwmŸnh, oÙ seà ~gwge
 skuzomŸnhj çlŸgw, —peØ oÙ sŸo kÚnteron Ÿllo.”

Homéros: *Ilias* 8, 482–483.

„még ha odáig is elbolygasz, veled úgyse törődöm,
bárha morogsz, mivel *eblelkübb* nincs nálad amúgysem.”

(Fordította: Devecseri Gábor)

A felesége, Klytaimnéstra áldozatává vált Agamemnón az alvilágban ezt mondja Odysseusnak:

„ἴj οὐκ ἀἴνῳτερον καὶ κῦντερον ἔλλο गुनािकῶj
[¼ tij d¾ toiaàta met| fresØn ~rga b£lhtai]:”

Homéros: *Odysseia* 11, 427–28.

„Nincs is az asszonynál iszonyúbb, nincs nála *kutyább* sem,
nála, ki elméjében ilyen rút dolgokat érlel.”

(Fordította: Devecseri Gábor)

A Homérosnál egy generációval később élő boiótiai Hésiodosnál is megtalálható a kutya-nő (szuka) motívum. A *Munkák és napok* című műben Zeus parancsára az istenek létrehozzák Pandórát, azzal a szándékkal, hogy az asszony a halandók életét nyomorúságossá tegye.⁴⁶¹ Pandórába a szépségen és a bájon kívül a rossz (=kutya) természetet is belevegyítették.⁴⁶²

⁴⁶¹ Helen King (23-24. oldal) Froma Zeitlinre hivatkozva jegyzi meg, hogy Pandórát szűzként (*parthenos*) teremtik meg (63. sor), de amire megérkezik a földre, asszonyként (*gyné*) említi Hésiodos (94. sor), noha közben semmi sem történt, ami ezt a változást indokolná: „Sexual intercourse is absent from the Pandora myth. Although Pandora is dressed as a bride to be presented as a gift to Prometheus' foolish brother, Epimetheus, and is the origin of the race of birth; instead, »All is inference. Nothing is stated directly—neither sex nor procreation.«” A görögök a nőket három csoportba osztják. Az első csoportba tartozik a *parthenos* (lány), az a nő, aki nem ment férjhez és nem szült. A második csoportba tartozik a *nymphé* (menyecske), az a nő, aki már férjhez ment, de még nem szült. Végül a harmadik csoportba a *gyné* (asszony) tartozik, aki már férjhez ment és már szült is. Vö. Claude Calame: 185. oldal.

⁴⁶² Helen King (25. oldal): „Pandora is like a bitch...”

„<Oj ~fat', —k d' —gÿlasse pat³/₄r çndrîn te qeîn te:
 =Hfaiston d' —kÿleuse periklutÛn Ótti t|cista
 ga<an Údei fÚrein, —n d' çndrèpou qÿmen aÛd³/₄n
 kaØ sqÿnoj, çqan.ŁtVj d□ qeÍj eÍj ðpa —×skein
 parqenikÁj kalÛn e□doj —p»raton: aÛt|r 'Aq»nhn
 ~rga didaskÁsai, poluda×dalon ÓstÛn Øfa×nein:
 kaØ cŁrin çmficÿai kefalÍ crusÿhn 'Afrod×thn
 kaØ pÒqon çrgalÿon kaØ guiokÒrouj meledènaj:
 —n d□ qÿmen kÚneÛn te noÛn kaØ —p×klopon Æqoj
 `Erme×hn ½nwge, di.Łktoron 'Arge□fÛnthn.”

Hésiodos: *Munkák és napok*, 59–63.

„Szólt és felnevetett a halandók s istenek atyja,
 s tüstént hívta a híres Héphaisztoszt a paranccsal,
 hogy földet gyúrjon vízzel, majd emberi hangot
 és mozgékony erőt adjon bele és gyönyörű szűz
 istennőkre hasonló szépséget, s azután meg
 asszonyi mesterségre: szövésre tanítsa Athéné,
 és arany Aphrodité öntsön bűbájt a fejére
 s bajszerző vágyat s gondot, mi a testet emészti,
 szemtelen *eblelket* bele, tolvaj hajlamot adjon
 végül az isteni hírnök, Hermés Argeiphontész.”

(Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre)

A példákat még szaporítani lehetne, de így is látszik, hogy a nőket elsősorban állítólagos kötekedő természetük és veszekedésük miatt („bárha morogsz”) hasonlította a költő a

kutyához.⁴⁶³ Egészen más ok vezérelte egy Kr. u. 3. századi egyiptomi görög mágikus papirusz szerzőjét:

„PrŌc m»trac ϕnadrom»: »—xork×zw ce, m»tran kat! toà katactaqŸntoc —pŌ tÁc ebÚccou prŌn genŸcqi oŸranŌn À gÁn À qℓlaccan À fic À ckŌtoc, tŌn kt×canta éggŸlouc, in prŏtoc Amicamcou kaŌ coucaw chrwei oueiacw odou proceiogghc, kaŌ — pŌ ceroubŌn kaq»menon, bactℓzonta tŌn qrŌnon tŌn †dion: ϕpokatactaqÁnai —n tí »drv mhd□ kliqÁnai eĭc tŌ dexiŌn pleur[ĭ]n mŸroc mhd□ eĭc tŌ ϕricterŌn pleurĭn mŸroc mhd□ ϕpod»xVc eĭc t¼n kard×an æc kŰwn, ell! ctℓqhti kaŌ mŸnoic —n cèroic Īd×oic, mhd□n memach[m]Ÿnh, Ÿcte —xork×zw ce tŌn ϕrcĭ poi»canta tŌn oŸranŌn kaŌ t¼n gÁn kaŌ pℓnta t! —n aŸtĭ. jllhlouia, ϕm»n. « grℓfe —n lep×di kacciter×nV kaŌ Ÿndune —n crèmaci Z/.”

„Az anyaméh vándorlása ellen: »Megeskettek téged anyaméh arra, aki szilárdan áll a mélység felett, mielőtt létrejön az ég vagy a föld vagy a fény vagy az árnyék, az angyalokat teremtőt, akik között az első *Amichamchu* és *Chuchaó Chéróei Ueiachó Odu Proseiongés*, és aki azon a kerubon ül, aki az ő trónját hordja. Térj vissza a saját helyedre, és ne fordulj se a jobb, oldali se a bal oldali bordák felé, és ne marcangold a szívet, mint egy kutya, hanem állj meg, és maradj a saját helyeden. Semmire se ronts rá, amíg csak meg nem eskettek téged arra, aki kezdetben létrehozta az eget, a földet és mindent, ami rajta van. Halleluja ámen.« Írd föl ezt egy ón lapocskára és kösd oda (a derekadra) hét színű (zsineggel).”

PGM. VII 260–271.

A varázslat, amely felidéz egy másik széles körben elterjedt babonát, miszerint az anyaméh a testben néha vándorolni kezd, és e vándorlás okoz számos nőgyógyászati betegséget, e kór ellen szolgál gyógyírral.⁴⁶⁴ Számunkra fontosabb azonban az, hogy a nő

⁴⁶³ Vö. Urs Dierauer (181. oldal): „Bekanntlich gelten die Hunde schon in den homerischen Epen als besonders unverschämt und lästig; »schamloser Hund« kommt mehrfach bei Homer als schimpfwort vor.”

⁴⁶⁴ Vö. Nancy Demand (55. oldal): „A hippokratési orvos által az anyaméhnek tulajdonított betegségek nagy részét azzal az elmélettel magyarázta, hogy ez a szerv meg van fosztva valamitől vagy hogy rosszul bántak vele. A hippokratési anatómia az anyaméhet úgy szemléltette, hogy az szabadon vándorol a testen belül, és ahol letelepszik bajt okoz: máj, borda alatti tájék, fej, kardia (szív vagy a gyomor), húgyhólyag, fenék, a test egyik oldala, csipő, lágyék, rekeszizom, sőt még a vagina körül is (lesüllyed, talán ez az egyedüli „igaz” vándorlás). Azok a tünetek, amelyben a vándorló anyaméh áldozata szenved, annak megfelelően változnak, hogy hova mozdul el az anyaméh: fulladás, hidegrázás, láz, fejfájás, változó fájdalmak más helyen, hányás, beszéd elvesztése, vizeelési nehézség, és a tudat állapotai, amelyek a

illetve méhe azért hasonlít éppen egy kutyához, mert az antik elképzelés szerint a méh olyan vadul vágyik a szerelemre, mint egy szuka. Vagyis az összehasonlítás alapja a felfokozott szexuális étvágy. Mint láttuk, Hippokratés, Aristotelés és Sóranos is egyetértett abban, hogy a fogamzás nem jön létre a vágy megléte nélkül, csakhogy a szukák (és a görög orvosok szerint a nők) vágya többnyire olyan erős, hogy hiánya nem túlságosan valószínű. Az antik nőgyógyászati irodalom egyik legkiválóbb szakértője, Helen King is így vélekedik „a kutya hasonlat a görög-római elképzelések szerint a

---

letargiától a deliriumig terjednek. Az orvosok erre egy mechanisztikus magyarázatot adtak: az anyaméh, amelynek hiányzik a nedvesség a szexuális együttlét, valamint a terhesség által okozott telítettség révén, a nedvesség forrásaihoz vonzódott. Ezzel ellentétben Platón feljegyzett egy olyan animisztikus magyarázatot, amely jóval népszerűbb lehetett: „Épp így a nőknél az anyaöl és anyaméh ugyanezen okból olyan, mint valami gyermekszülésre vágyó élőlény. S ha kellő időn túl sokáig meddő marad, nehezen és bosszankodva viseli el: minden irányban bolyong a testben, eltorlaszolja a légzés kijáratait, nem hagy lélegezni, és így végső szorultságba jutott, és mindenféle más betegségeket is okoz, míg végre mindkét fél vágya (férfi, nő) és szerelme egyesül...” (Platón: *Timaios* 91c) Akár a mechanisztikus, akár az animisztikus interpretációt alkalmazták a gyógy mód ugyanaz volt: a közösülés és a terhesség visszaállítja a nedvességet és a telítettség állapotának „természetességét” az anyaméhben. Így a „szűzek betegségétől” szenvedő lánynak, akinek a felvilágosult apja Hippokratéshez fordult, a gyors házasság volt a recept. Ez figyelemre méltó, de azért a hippokratés szerző a hagyományos gyógyítókra panaszkodik, akik a leggyakrabban konzultáltak a családanyákkal, és kevésbé drasztikus gyógy módot ajánlottak: felajánlást Artemis istennőnek. A vándorló anyaméh koncepciója lehet, hogy Egyiptomból érkezett Görögországba, ahol jól megalapozott része volt az egyiptomi orvosi tanoknak már legalább a második ezredfordulótól, vagy pedig lehet, hogy önállóan fejlődött ki Görögországban... A vándorló anyaméh gondolata lehet, hogy a phallosnak, mint független teremtménynek az analógiájára fejlődött ki, mint ahogy azt, Eva Klaus dokumentálta görög ábrázolásokon. Platón tulajdonképpen ennek a férfi szervnek az analógiájára írta le az anyaméh aktivitását, abban a bekezdésben, amely éppen megelőzi az előbb idézettet: „És a mag, minthogy eleven és most lélegzetet vehet, a kiömlés után való eleven vágyat keltett azon a helyen, ahol lélegzetet vett: s így a nemzés vágyát eredményezte. Ezért van az, hogy a férfiak szeméremtest körüli része engedetlen, önkényes, mint valami állat, mely nem hallgat az ész szavára, hanem vágy fullánkjaitól üzve mindent leigázni törekszik. Épp így a nőknél az anyaöl és anyaméh ugyanezen okból olyan...” (Platón: *Timaios* 91b) De a fegyelmezetlen phallos jóval kevésbé volt rakoncátlan teremtmény a tulajdonosa számára, mint a dühös anyaméh. Ellentétben a Platón által elítélt érzéki engedékenységgel, a görög társadalom a férfi polgárok számára bőségesen nyújtotta és szentesítette a szexuális megnyilvánulásokat a homoszexuális kapcsolatokban, valamint a házasságon kívüli heteroszexuális kapcsolatokban a rabszolgákkal, prostituáltakkal és a hetairákkal. Ezzel ellentétben a nők számára a szexuális megnyilvánulások a házasságra korlátozódtak, és anyaméhük kielégítése többnyire terhességet eredményezett. Így a vándorló anyaméh kockázata együtt jár a lányok korai házasságával, és összefügg a házas asszonyoknak terhességével is. Noha a vándorló anyaméh optimális gyógy módja a szexuális együttlét és a terhesség volt, a hippokratés orvos is megpróbálta mással befolyásolni a bolyongó teremtményt, kevésbé drasztikus úton. „Alulról” fertőtleníteni kellemes illatú anyagokkal, és így vissza lehet vezetni az anyaméhet vagy pedig visszataszítani és visszavezetni a saját helyére „felülről” rossz szagú anyagokkal való megtisztítás útján. Ilyen gyógy módok abból a szemléletből következtek, amely a nő nemző szerveiben valamiféle csövet látott, amelynek két szája van (ugyanaz a modell működött a terhességi tesztekben, amelyek során az egyik szájhoz szagos anyagot közelítettek, aztán megjelentek a másikon...). A női anatómia másik modellje, amely megjelenik a nőgyógyászati tanulmányokban az az, hogy az anyaméh lefelé fordított edény. Azt hitték, hogy az edény, vagyis az anyaméh szája teherbeeséskor bezárul. Az edény modell képzelete állhatott amögött is, hogy nehéz szülés esetén a nőt rázták (fel-le rázták a nőt vagy odakötötték egy kerethez és ütemesen a földhöz verték), hogy a gyereket világra hozza, ezt hasonlónak tekintették, mint egy olajbogyót kirázni az üvegből. Valójában a hippokratés orvosoknak, akik nem boncoltak, nem volt közvetlen tudásuk a nő nemző szerveinek természetéről és működéséről, hanem a véleményüket állati analógiák, valamint a logikus és élénk képzelőtehetség alapján rajzolták meg.”

kutyák és asszonyok kielégíthetetlen szexuális étvágyára utal”.⁴⁶⁵ Helen King hívta föl arra a figyelmet, milyen fontos szerepet játszik a nők és a kutyák összehasonlításában ez a szexuális aspektus.⁴⁶⁶ Fontos összefüggést mutat az is, hogy a kutya görögül *kyón*, terhesnek lenni pedig *kyein* (Helen King 24.).⁴⁶⁷ Ha továbbgondoljuk Helen King megfigyelését, feltételezhetjük, hogy a kutya, a nő és a szexualitás összekapcsolása az általunk vizsgált probléma megoldásához is közelebb vezethet. Az ókori világban, mint ismeretes, nagyon sokmindent a tapasztalat illetve a megfigyelés alapján próbáltak leírni és megmagyarázni. Az antik szerzők által legjobban ismert, és ezért igen gyakran emlegetett állat éppen a kutya volt. Aristotelés hangsúlyozza, hogy a szuka szexuális szervei megnőnek a tüzelés során, és a tüzelési ciklus 14 napig tart. Az első hét nap alatt, amíg a menstruáció lezajlik, nem javasolja a fedeztetést, de a tüzelési ciklus végét, a 14. napot ideálisnak tartja e célból.⁴⁶⁸ Ha Aristotelés a női menstruációt (amely nem hét napig tart) a kutya tüzelési ciklusával hasonlította össze, arra a következtetésre juthatott, amit az antik orvosi szerzők oly gyakran állítottak: a vérzés gyengülésének vagy megszűntének időpontja a legalkalmasabb a fogamzásra. Igaz, hogy a nők esetén a 14. nap éppen a ciklus közepét, az ovulációt jelentette volna, de ennek a következtetésnek semmi nyoma az antik irodalomban (és egyáltalán, a 19. század vége előtt). Tehát a hasonlítás alapja nem a kutya 7 napos vérzése, hanem 14 napos tüzelési ciklusa volt. A kutyák egy évben kétszer (esetleg egyszer) tüzelnek, a nők ciklusa egészen más.⁴⁶⁹ De az összeköthette e két jelenséget az ókori megfigyelők szemében, hogy a kutyák vemhessége valamiképp a tüzelési ciklussal áll összefüggésben, és a nők esetében ehhez csak a menstruációt hasonlíthatták. Ez a hipotézis talán megmagyarázza azt, hogy az

⁴⁶⁵ Helen King (234. oldal): „»like a dog« recalls Greco-Roman ideas of the insatiable sexual appetites of dogs-and women.”

⁴⁶⁶ Helen King 25. oldal.

⁴⁶⁷ Helen King (24. oldal): „Even in a human context, while *kyón* means »dog«, *kuein* means »to be pregnant«”

⁴⁶⁸ Aristotelés (*Historia animalium* 574 a-b): „sumba×nei d' □ma kaØ ~parsij aĎdo×ou. —n d□ tū crØnJ toÚtJ oŰ pros×entai Ńce×an, ell' —n taŰj met' taata Ńpt' 'mŰrajj: t'j g'r mŁsaj dokeŰ skuz©n 'mŰraj tŰttaraj kaØ dŰka...”

⁴⁶⁹ Nagy kutya lexikon (186. oldal): „A szuka kizárólag a tüzelés ideje alatt hajlandó párizni és akkor termékenyülhet meg, mert a petesejt csak ilyenkor válik le. A kan viszont egész évben kész a párizásra... Tüzeléskor a szuka ivarszerveinek elváltozásai meglehetősen szembetűnőek: a külső nemi szervek megduzzadnak, véres váladék folyik belőlük. A méh és a hüvely felületén fokozott mennyiségben képződik nyálka, a méhszáj többé-kevésbé megnyílik... A tüzelés időtartalmát sok külső és belső tényező befolyásolja: a kutyák egyénisége szerint is eléggé eltérő; ált. 20-25 nap... A normális szuka a tüzelés 7-9. napjáig nem engedi magához a kant, megharapja, elmarja magától. A kilencedik naptól a tizenharmadik napig viszont jellegzetes viselkedéssel tudatja párizásra való készségét. Ebben az időszakban a petesejtek megérnek és leválnak. A véres váladékképződés csökken és világos színűvé, vízszerűvé válik. A szukák általában ebben az időszakban –a 11-13. napon– alkalmasak a párizásra.”

antik irodalom gyakori (és meglehetősen pejorativ) kutya-motívuma szolgálhatott egy olyan biológiai képtelenség alapjául, amelynek megcáfolásához, úgy tűnik, hét évszázad sem volt elegendő.⁴⁷⁰

---

⁴⁷⁰ Hasonló képtelenség volt az az elképzelés, hogy fogamzás csak akkor jön létre, ha a nő vágyik a szexuális együttlétre. A hippokratési corpus és Sóranos véleményét fentebb idéztem, de e tévedésben még a 17. században is osztozott az orvosi irodalom.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Albutt, Clifford: *Greek Medicine in Rome*. New York, 1921, utánnomás 1970.
- Alicu, Dorin – Crişan, Ion Horaţiu: *Medicina la romani*. Cluj, 2003.
- Baader, Gerhard – Winau, Rolf: *Die hippokratischen Epidemien*. Stuttgart, 1989.
- Benett, Simon: Hysteria and Social Issues. In: *Mind and Madness in Ancient Greek*. Ithaca–London, 1978. 238–269.
- Berger, Ernst: *Das Basler Arztrelief*. Basel, 1970.
- Betz, Hans Dieter: *The Greek Magical Papyri in Translation (including the demotic spells)*. Chicago–London, 1986.
- Bibliotheca Sanctorum* 1–12. Roma, 1961–1969. *Appendix*. Roma, 1987.
- Blayney, Jan: Theories of Conception in the Ancient Roman World. In: Rawson, Beryl (ed.): *The Family in Ancient Rome: new perspective*. London–Sydney, 1986, 230–236.
- Bonner, Campbell: *Studies in Magical Amulets Chiefly Graeco–Egyptian*. Ann Arbor, 1950.
- Boriaud, Jean-Yves: *Hygin: Fables*. Paris, 1997.
- Bremmer, Jan N.: How Old is the Ideal of Holiness (of Mind) in the Epidaurian Temple Inscription and the Hippocratic Oath? *ZPE* 141, 2002, 106–108.
- Brencsán János: *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata*. Budapest, 1983.
- BS=*Bibliotheca Sanctorum* 1–12. Roma, 1961–1969. *Appendix*. Roma, 1987.
- Chaniotis, Angelos: Sins, Illness, and Cures in Asia Minor in the First Centuries of the Christian Era. *DELTIO KENTROU MIKRASIATIKWN SPOUDWN* 11, 1995/1996, 14–45.
- Culpeper's Complete Herbal*. Hertfordshire, 1995.
- Dános Béla: *Farmakobotanika. A gyógynövénytan alapjai. (Kemotaxonómia)* Budapest, 2002.
- Dean-Jonson, Lesley: The Female's Role in Reproduction. In: *Women's Bodies in Classical Greek Science*. Oxford, 1994, 148–224.
- Dean-Jonson, Lesley: Female Anatomy and Physiology. In: *Women's Bodies in Classical Greek Science*. Oxford, 1994, 41–110.

- Dean-Johson, Lesley: The Cultural Construct of the Female Body in Classical Greek Science. In: Pomeroy, Sarah, B. (ed.): *Women's History and Ancient History*. Chapel Hill – London, 1991, 111–137.
- Deines, Hildegard von – Grapow, Hermann – Westendorf, Wolfhart: *Übersetzung der Medizinischen Texte. Grundriss der Medizin der Alten Ägypter*. IV 1. Berlin, 1958.
- Demand, Nancy: *Birth, Death, Motherhood in Classical Greece*. London, 1994.
- Demand, Nancy: Monuments, Midwives and Gynecology. In: Van der Eijk, J.: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural context*. Amsterdam–Atlanta. 1995, 275–290.
- Dickenson, S.: Abortion of Antiquity. In. *Arethusa* 6, 1973, 159–166.
- Dierauer, Urs: *Tier und Mensch im Denken der Antike. Studien zur Tierpsychologie, Anthropologie und Ethik*. Amsterdam, 1977.
- Edelstein, Ludwig: *Ancient Medicine. Selected Papers*. Edited by Temkin, Owsei – Temkin, Lilian C. Baltimore–London, 1987.
- Engelmann, Helmut: Ephesische Inschriften. *ZPE* 84, 1990, 89–94.
- Englhofer, Claudia: Geburt. *Der neue Pauly* 4. Stuttgart–Weimar, 1998. 835–842.
- Eyben, Emiel: Family Planning in Graeco-Roman Antiquity. *Ancient Society* 11/12, 1980/81, 5–82.
- Farnsworth, Norman N. – Bingel, Audry S. – Cordell, Geoffrey A. – Crane, Frank A. – Faure, P.: *Parfums et Aromates de l'Antiquité*. Paris, 1987.
- Firatli, Nezihi: *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine. Avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par Louis Robert*. Paris, 1964.
- Flemming, Rebecca: *Medicine and the Making of Roman Women. Gender, Nature, and Authority from Celsus to Galen*. Oxford, 2000.
- Foley, H. P.: *Reflections of Women in Antiquity*. New York, 1981.
- Fong, Harry H. S.: Potential Value of Plants as Sources of New Antifertility Agents I–II. *Journal of Pharmaceutical Sciences*. 64, 1975, 535–598., 717–754.
- Frier, Bruce. W.: Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage. *Classical Philology*, 89, 1994, 318–333.
- Georgakopoulos, Konstantinos: „ARCAIOI ELLHNES IATROI”. Athén, 1989.
- Golden, M.: Demography and the Exposure of Girls. *Phoenix*, 35, 1985, 316–331.
- Gourevitch, Danielle: *Le mal d'être femme. La femme et la médecine dans la Rome antique*. Paris, 1984.

- Gourevitch, Danielle: Women who suffer from a man's disease: the example of satyriasis and the debate on affectious specific to the sexes. In: Hawley, Richard–Levick, Barbara: *Women in Antiquity. New Assessments*. London–New York, 1995, 149–166.
- Gradvohl Edina: „Dog-Like” Women: The Origin of the Rhythm Method. *Acta. Ant. Hung.* 42, 2002. 165–171.
- Gradvohl Edina: Eszt Kunzl: Az antik orvostudomány a régész szemével. *Klió*, 12, 2003/2. 24–26.
- Gradvohl Edina: A vándorló anyaméh. *Ókor*, 2, 2003/2–3. 33–37.
- Gradvohl Edina: „Eblelkű” asszonyok: a naptár-módszer eredete. *Orvostörténeti Közlemények* 174–177, 2001, 135–140.
- Grant, Mary: *The Myths of Hyginus*. Lawrence, Kansas, 1960.
- Griffith, F. Ll. – Thompson, H.: *Demotic Magical Papyrus of London and Leiden*, 3 vols. = PDM XIV. London, 1904.
- Grmek, Mirko D.: *Diseases in the Ancient Greek World*. Translated by Mireille Muellner and Leonard Muellner, Baltimore–London, 1989.
- Hanson, Ann Ellis: The Eight Months' Child and the Etiquette of Birth: Obsit Omen! *Bull. Hist. Med.* 61, 1987, 589–602.
- Hanson, Ann Ellis: Diseases of Women in the *Epidemics*. Baader, Gerhard – Winau, Rolf: *Die hippokratischen Epidemien*. Stuttgart, 1989. 38–52.
- Hanson, Ann Ellis: Continuity and Change: Three Case Studies in Hippocratic Gynecological Therapy and Theory. In: Pomeroy, Sarah, B. (ed.): *Women's History and Ancient History*. Chapel Hill–London, 1991, 73–110.
- Hanson, Ann Ellis: Paidapoiia: Metaphors for Conception, Abortion, and Gestation in the Hippocratic Corpus. In: Van der Eijk, J. (ed.): *Ancient Medicine in its Socio-Cultural context*. Amsterdam–Atlanta, 1995. 291–307.
- Hanson, Ann Ellis: Phaenarete: Mother and Maia. In: Wittern, Renate – Pellegrin, Pierre (Szerk): *Hippokratischen Medizin und Antike Philosophie*. Hildesheim, 1996. 159–181.
- Hanson, Ann Ellis – Green, Monica H.: Soranus of Ephesus: Methodicorum princeps. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. 37. Berlin, 1999. 969–1040.
- Hopkins, Keith: Contraception in the Roman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 8, 1965/66, 124–151.
- Hornyánszky Gyula: *A görög felvilágosodás tudománya*. Hippokratés. Budapest, 1910.

- Humphreys, Sally: *The Family, Women and Death. Comparative Studies*. London, 1983. Második, bővített kiadás 1993.
- Ilter Uzel, Adana: Les instruments médicaux et chirurgicaux conservés au Musée d'Ephèse. In: Friesinger, H. – Krinzinger, F. (Hrsg.): *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos. Denkschriften*, 260. Wien, 1999. 211–214.
- Jackson, Ralph: *Doctors and Diseases in the Roman Empire*. London, 1988.
- Jones, Lesley Ann: *Morbidity and Vitality: The Interpretation of Menstrual Blood in Greek Science*. Ann Arbor 1987.
- Jouanna, J. – Demont, P.: Le sens d'Ōstšra, *Revue des études anciennes*, 83, 1981, 197–209.
- Józsa László: *Orvoslás a Bibliában*. Budapest, 1998.
- Kapparis, Konstantinos: *Abortion in the Ancient World*. London, 2002.
- Kazay Endre: *Gyógyszerészeti Lexicon*. Nagybánya, 1900.
- Keller, Achim: *Die Abortiva in der römischen Kaiserzeit*. Stuttgart, 1988.
- Kind, F. E.: Soranos. *Paulys Real-Encyclopädie*. IIIA, Stuttgart, 1929. 1113–1130.
- King, Helen: *Hippocrates'Woman. Reading the Female Body in Ancient Greece*. London–New York, 1998.
- King, Helen: *Greek and Roman Medicine*. London, 2001.
- King, Helen: Gynäkologie. *Der neue Pauly* 5. Stuttgart–Weimar, 1998. 29–34.
- Kotansky, Roy: *Greek Magical Amulets. The Inscribed Gold, Silver, Copper, and Bronze Lamellae. Part I. Published Texts of Known Provenance*. Opladen, 1994.
- Künzl, Ernst: Ärzte in Ephesos: Gräber und Instrumente. In: Friesinger, H. – Krinzinger, F. (Hrsg.): *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos. Denkschriften*, 260. Wien, 1999. 205–209.
- Künzl, Ernst: *Medizin in der Antike. Aus einer Welt ohne Narkose und Aspirin*. Stuttgart, 2002.
- Künzl, Ernst: *Medizinische Instrumente der Römischen Kaiserzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Bonn, 2002.
- L'Arte Ritrovata. La Guardia di Finanza a tutela dei Beni Culturali*. Roma, 2003.
- László-Bencsik Ábel: *Magyarországi gyógynövények képes enciklopédiája*. Budapest, 1992.
- Laqueur, Thomas: *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Budapest, 2002.

- Lefkowitz, Mary, R.: The Wandering Womb. *Heroines and Hysterics*. London, 1991, 12–26.
- Lefkowitz, Mary, R. – Fant, Maureen, B.: *Women's Life in Greece and Rome*. London, 1982.
- LSA=Sokolowski, Franciszek: *Lois sacrées de l'Asie Mineure*. Paris, 1955.
- LSJ=Liddel, Henry George – Scott, Robert: *A Greek–English Lexicon*. With a Supplement. Oxford, 1968.
- Magyar László: Orvoslás Rómában. *Lege Artis Medicinae*, 2001/12, 677–678; 2002/1, 65–66.
- Maloney, Gilles: Les végétaux dans les livres des *Epidémies*. Baader, Gerhard – Winau, Rolf: *Die hippokratischen Epidemien*. Stuttgart, 1989. 166–181.
- Mayer, Claudius F.: *From Plato to Pope Paul. Pages from the History of Population Problems and Utilization of Human Genetic Knowledge throughout the Ages*. Budapest, 1989.
- Mayer Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története*. Budapest, 1927. (=1988.)
- McLaren, Angus: *A History of Contraception from Antiquity to the Present*. Oxford–Cambridge, 1990.
- Merkelbach, Reinhold: Ephesische Parerga (16): Eine Inschrift vom Agon der Ärzte. *ZPE* 29, 1978, 148.
- Moretti Sgubini, Anna Maria: *Villa Giulia Museum. The Antiquities of the Faliscans*. Roma, 1998.
- Nagy Árpád Miklós: Egy császárkori talizmán. *Antik Tanulmányok* 37, 1993, 111–121.
- Nagy Árpád Miklós: Gyógyító ékkövek. *Ókor* 2, 2003/2–3, 76–80.
- Nunn, John F.: *Ancient Egyptian Medicine*. London, 1996.
- Papp Zoltán (szerk.): *Szülészet–nőgyógyászat*. Budapest, 1999., második átdolgozott és bővített kiadás 2002.
- PDM=Betz, Hans Dieter: *The Greek Magical Papyri in Translation (including the demotic spells)*. Chicago–London, 1986.
- Pető Mária: A népességnövekedés szabályozása az ókorban. *Orvostörténeti Közlemények*, 97–99, 1982, 131–141.
- PGM=Preisendanz, Karl: *Papyri Graecae Magicae*. Stuttgart, 1974².
- Phillips, E. D.: *Aspects of Greek Medicine*. Philadelphia–London, 1987.
- Pinault, J. R.: *Hippocratic Lives and Legends*. Leiden. 1992.

- Pomeroy, Sarah B.: *Families in Classical and Hellenistic Greece*. Oxford, 1997.
- Rácz Gábor – Rácz-Kotilla Erzsébet – Szabó László Gy.: *Gyógynövényismeret – a fitoterápia alapjai*. Budapest, 1992.
- Rápóti Jenő – Romváry Vilmos: *Gyógyító növények*. Budapest, 1996.
- Rémy, Bernard: Les inscriptions de médecins dans les provinces Romaines de la péninsule ibérique. *REA* 93, 1991, 321–364.
- Reus, Werner A.: Soranus von Ephesos und Rufus von Ephesos – Überlieferung und Vermächtnis zweier bedeutender Ärzte. In: Friesinger, H. – Krinzinger, F. (Hrsg.): *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos. Denkschriften*, 260. Wien, 1999. 215–224.
- Riddle, John M.: *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*. Cambridge/Mass., London, 1992.
- Rinzler, Carol Anne: *Dictionary of Medical Folklore*. Hertfordshire, 1994.
- Rowlandson, Jane (ed.): *Women and Society in Greek and Roman Egypt. A Sourcebook*. Cambridge. 1998.
- Römer, Cornelia: Ehrung für den Arzt Themison. *ZPE* 84, 1990, 81–88.
- Sallares, Robert: *The Ecology of the Ancient Greek World*. London, 1991.
- Scarborough, John: *Roman Medicine*. Ithaca, New York, 1969.
- Scarborough, John: Pharmaceutical Theory an Galen's Commentaries on the Hippocratic Epidemics: Some Observation on Roman Views of Greek Drug Lore. In: Baader, Gerhard – Winau, Rolf: *Die Hippokratischen Epidemien*. Stuttgart, 1989. 270–282.
- Scarborough, John: The pharmacology of Sacred Plants, Herbs and Roots. In: Faraone, Christopher. A. – Obbink, Dirk: *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*. New York–Oxford, 1991. 138–174.
- Schubert, Charlotte – Huttner, Ulrich: *Frauenmedizin in der Antike*. Darmstadt, 1999.
- Seregély György – Szentgyörgyi István: Adatok az anticoncipienssek orvostörténetéhez. *Orvostörténeti Közlemények*, 48–49, 1969, 81–106.
- Sfikas, George: *Medicinal Plants of Greece*. Athens, 2002.
- Sokolowski, Franciszek: *Lois sacrées de l'Asie Mineure*. Paris, 1955.
- Steiger Kornél: Hippocrates, Philosophy and Medicine. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Philosophica et Sociologica*. 16, 1982, 177–184.

- Steiger Kornél: *Lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből*. Budapest, 1999.
- Stirling, Iohannes: *Lexicon nominum herbarum, arborum fruticumque linguae Latinae*. Vol. I–IV. Budapest, 1995–1998.
- Szentágothai János – Réthelyi Miklós: *Funkcionális anatómia 1–2*. Budapest, 1994.
- Szinák János – Veress István – Sárkány Pál: *Nagy kutya lexikon*. Budapest, 1995.
- Temkin, Owsei: *Soranus' Gynecology*. Baltimore, 1956.
- Thompson, Dorothy Burr: *The Athenien Agora. An Ancient Shopping Center*. Princeton–New Jersey, 1971.
- Touwaide, Alain: Metrodora. *Der neue Pauly* 8. Stuttgart–Weimar, 2000. 132.
- Touwaide, Alain: Heilpflanzen. *Der neue Pauly* 12/2. Stuttgart, 2003. 993–1002.
- Van der Eijk, Philip J.: Antiquarianism and Criticism: Forms and Functions of Medical Doxography in Methodism (Soranus and Caelius Aurelianus). In: Van der Eijk, Philip J. (ed.): *Ancient Histories of Medicine*. Leiden, 1999. 397–452.
- Várhelyi Zsuzsanna: A római család története. *Sic itur ad astra* 1999/1, 155–162.
- Veith, Ilza: *Hysteria. The History of a Disease*. Chicago–London, 1989.
- Verzárné Dr. Petri Gizella – Dr. Nyírediné Dr. Mikita Klára – Dr. Nyíredi Szabolcs: *Gyógynövények a gyógyászatban*. Budapest, 1984.
- Weisseck, Karl: *Gyógynövények mint háziszerek*. Budapest, 1931.
- ZPE=*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*